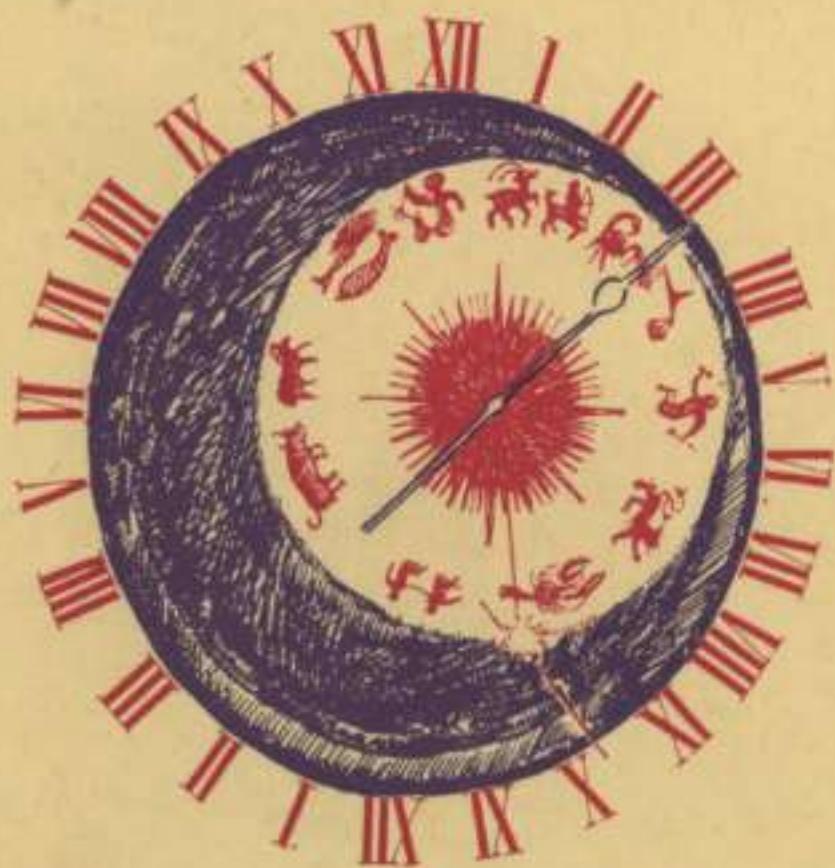

TOMÀS GARCÉS

EL TEMPS QUE FUIG

LAERTES

*L'enorme riquesa dels temes que hi són tractats, la diversitat d'escenaris, personatges i anècdotes, així com l'ampli ventall de temps que abracen, filtrats per l'extraordinària sensibilitat d'un dels nostres poetes més coneguts i per una llengua d'una transparència insòlita, converteixen la lectura d'aquest dietari en una experiència apassionant per a tota mena de lectors. Si, com va dir Josep Pla, «no tindrem una autèntica literatura catalana, còmoda i confortable (les dues condicions bàsiques de tota literatura possible), fins que no tinguem memorialistes», *EL TEMPS QUE FUIG* és un llibre cridat a omplir un buit important i despertar la més viva curiositat.*

TOMÀS GARCÉS (Barcelona, 1901), havent cursat la carrera de Dret i estudis de Filosofia i Lletres a la nostra Universitat, de seguida assolí un lloc important en aquella fase tan decisiva de la cultura catalana. El 1922 publica *Vint Cançons*, amb gran èxit: tres edicions en poc menys d'un any. També col·labora intensament a «La Publicitat» (1922-1932), en la famosa primera plana de la qual figura tan sovint el seu nom, i funda i dirigeix la revista «Quaderns de Poesia» (1935-36). Com a poeta, la seva obra ha anat creixent en el si d'una sensibilitat cada cop més depurada i exquisida: *L'ombra del lleoner* (1924), *El somni* (1927), *Paradis* (1931), *El senyal* (1935), *El caçador* (1947), *La nit de sant Joan* (1951), *Grèvol i molsa* (1935), *Viatge d'octubre* (1955) i *Plec de poemes* (1971). És també autor de quatre llibres en prosa on conviuen evocacions de poeta amb reflexions de crític: *Paisatges i lectures* (1926), *Notes sobre poesia* (1933), *Quadern de La Selva* (1962) i *Sobre Salvat-Papasseit i altres escrits* (1972), i de diverses antologies i traduccions, entre les quals cal recordar *Maria Chapdelaine* de Louis Hémon, i dos volums dedicats respectivament a obres de poetes gallecs i italians.

EL TEMPS QUE HAVIA

SANTES CREUS
SUPORT GENÈRIC

EL TEMPS QUE FUIG

ALFONS ANGLADELL
JORDI BARRAL
JORDI BARRAL
JORDI BARRAL
JORDI BARRAL
JORDI BARRAL

EL TEMPS QUE FUIG

Escrita amb data

COL·LECCIÓ DE LIBRES DE CLÀSSICS

EDITORS DE LA COL·LECCIÓ

MIQUEL ALZUETA
RICARD BADIA
ALFRED SARGATAL
EDUARD SUÁREZ
ALEX SUSANNA
ANTONI TÀPIES-BARBA

TOMÀS GARCÉS

© de les dretes de publicació
 Col·lecció Els Llibres de Glauco/Laurel, 1981
 ISBN 84-7612-003-6
 Depòsit legal: B. 29.641-1981
 Impres a HUNGARY, S. A.
 Cursat Barcelona, 4, Barcelona 08005

EL TEMPS QUE FUIG

Escrits amb data

COL·LECCIÓ ELS LLIBRES DE GLAUCOS

© Tomàs Garcés

© de les característiques d'aquesta edició
Col·lecció Els Llibres de Glaucos/Laertes, 1984

ISBN: 84-7612-003-6

Dipòsit legal: B. 29.641 - 1984

Imprès a HUROPÉ, S. A.

Carrer Recared, 4, Barcelona 08005

EL TEMPS QUE FUI

Escrit amb data

*Els dibuixos que il·lustren la coberta
han estat gentilmente cedits per l'autora,
CARME GARCÉS*

Cap part d'aquesta publicació,
incloent-hi el disseny de la coberta, no pot ésser
reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera
ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic,
òptic, de gravació o bé de fotocòpia, sense la prèvia
autorització de la marca editorial.

Fa més de vint anys que vaig passar unes hores a Berna. I com tothom que hi passa, em vaig embadalir una estona davant la Torre del Rellotge. Alta, massissa torre, amb un ample portal. A dalt de tot, enorme, un rellotge amb les dotze xifres romanes. A sota, més petit, un altre que combinava, amb les vint-i-quatre hores del dia, els dotze signes del zodíac. Uns quants metres a la dreta, una mena d'urna empotrada a la paret s'obria de sobte amb les campanades de les hores. I, oberta l'urna, començava la ronda breu d'unes figures sumptuoses, amb daurades capes. Anaven girant, primer de cara, després d'esquena, per desaparèixer a poc a poc, discretament endinsades en el seu refugi. Les acompanyava, em sembla, símbol de la ciutat, algun osset. Potser les figures no eren daurades i representaven, no pas cavallers ni reis, sinó pastors. Qui sap, però, si faig una barreja entre aquells personatges de la Torre del Rellotge i els que brillaven encimbellats a les columnes del Passeig.

He pensat un moment, en fer l'arreplec d'aquestes pàgines, si els aniria bé com a títol «El rellotge de Berna». Però me n'he desdit. Aquí el lector no hi trobarà una desfilada de personatges. En surt més d'un, és veritat, però gairebé sempre d'una manera anecdò-

678 238

tica, circumstancial. El llibre no és una galeria de retrats. Tampoc unes memòries, tot i que hi sovintegin els records. Però els records no hi són voluntàriament suscitats. Lliguen amb l'actualitat de cada moment, amb insignificants actualitats, de vegades. Grans fets, que potser hi tindrien lloc adequat, no els hi trobareu. És, doncs, per dir-ho amb una paraula, un dietari irregular. Escrit a tongades. Un any determinat, força pàgines. D'altres, menys. De molts, cap. Un dietari que abasta, així i tot, mig segle: somnis, lectures, converses, viatges. Records, també, ja ho he dit. I els meus passeigs habituals pels voltants de la Selva de Mar. Vet aquí el que nodreix la majoria d'aquestes pàgines.

Sempre ens estranya el temps que fuig. Però és el temps qui fuig? O som nosaltres? En el rellotge de Berna les figuretes apareixien i desapareixien. Les agulles de la gran esfera, anaven fent, sense pausa, el seu camí.

T. G.

1933

23 de març

Del pujol estant, els sembrats, acolorits, s'espaien. Als dos tons de sèpia que els partien, han vingut a afegir-se un verd tímid i un verd més intens. Llàgrimes verdes degoten d'un arbre solitari. Hi ha ràpids rierols. Les fonts són espesses de violes, però el vent hi fa rodolar encara —esquerdades, metàl·liques— les fulles seques de l'hivern. D'un camí fondal puja, per primer cop, un nuvolet de pols. Eterna renaixença, primavera. Mai inesperada, sempre benvinguda. Heu-nos ací, a punt de gustar, submergits en la seva beutat, el sol que daura més, la mar que es fa més blava, els horitzons tenyits que s'apropen i, sobretot, l'aire gràvid de les sentors que a poc a poc la inunden.

El paisatge primaverall fa que ens adonem de l'instant únic que fugia. És l'infant que ens somriu, però que no hem vist néixer. Cada cosa és situada en el temps, tot comença i acaba. Quan, doncs, s'esbadella la primavera? Ningú no creu en les dates convencionals dels calendaris. Quin dia, tanmateix, per situar aquella naixença?

Venia amb la tebior que succeí una pluja?, ¿o amb un estol d'ocells?, ¿o amb els primers brots del tiler, en el vostre jardí? Ah, qui ho sabia! Sempre, però, hi ha un moment que heu dit: vet aquí la primavera.

I mai no heu tingut la certesa que fos en aquell punt precis que l'estació arribava.

Hi ha països on el canvi és prou sobtat per fer-se perceptible. Penso en la primavera canadenca de *Maria Chapdelaine*: «Amb el juny, vingué bruscament la primavera, després d'uns dies freds. El sol, brutal, escalfà la terra i els boscos, els darrers claps de neu s'esvaïren, àdhuc a l'ombra dels tous d'arbres.» A casa nostra, lluny d'això, quin lent desplegar-se!, quina orquestració meravellosa! Avui són la fulla i la flor que conviuen a la branca de l'ametller; demà, la vinagrella que decora els marges del sembrat; un altre dia, el cant melangiós del cucut posa fites al temps escoladís. És la primavera? Diríeu que sí. Així i tot, moltes vegades seria més prudent d'acontentar-se amb aquell joïós «ve la primavera», de Maragall. Ens caldrien els ulls i els instints afinats de l'abella per certificar que, realment, la tendra estació «és aquí». L'abella! Quan l'eixam surt del rusc hi ha sempre flors descloses. El fibló les troba a punt.

Si la inauguració de la primavera fos un espectacle susceptible d'ésser filmat, no hauríem de recórrer a aquelles síntesis que ens permeten d'aplegar, en uns pocs metres de cel·luloide, a costa de milers de fotografies, els episodis de la vida vegetal. Al contrari: només un llarg *ralenti* ens deixaria sorprendre l'aparició rapidíssima. Dubto molt que, en aquesta pantalla hipotètica, aparegués aleshores cap dels senyals típics de la primavera. Ni gessamins, ni rossinyol, ni aigua de neu. Hi veuríem, potser, unes branques seques. Sentiríem el petit cop màgic que les trenca sota l'aire del matí. També hi hauria, punxadís i lleuger, cast, trèmul, jove, un arc florit.

Tinc l'esperança que ningú no ha de trobar desplaçada una conversa sobre temes de poesia vora els quadros d'una exposició. La pintura i la poesia són dues arts molt sovint aparellades. I, d'altra banda, qui gosaria posar fronteres massa rígides entre les seves vastes extensions? Per molt que paraula i color es diferenciïn, per més que l'una es mogui en el temps i l'altra se situï en l'espai, la nostra sensibilitat establirà sempre entre una i altra la teranyina subtil de les analogies. Totes les arts ragen d'una mateixa font —l'home— i es proposen el mateix objecte —la beutat. En passejar-nos, doncs, per llur estada, les veurem organitzades en bosc on tots els verds es fonen, en cor on totes les veus lliguen.

Un poeta anglès contemporani, Walter de la Mare, que ha reflexionat amb profit sobre temes de creació poètica, en un recull recent de les seves obres conta amb quina facilitat una mateixa inspiració perdura i es transforma a través de les arts. Un dibuix romàntic, on una dama immòbil —cara suau, capell de plo-
mes— cavalca una euga fina, fou suggerit per unes notes de Chopin. Al seu torn, el dibuix provocà una poesia de De la Mare, i aquesta, més tard, determinà la naixença d'una composició musical. Heus ací, doncs, un tema que va de la música a la música, a través del dibuix i de la poesia, i que podria potser rodar, sense degradar-se, al llarg d'infinites encarnacions, posseïdor d'infinites capacitats germinatives.

Però no ja la *inspiració* ni el *tema*, ans el *to* i l'*harmonia* ajunten de vegades obres que pertanyen a diverses arts. A mi m'ha esdevingut d'haver de comparar, necessàriament, per explicar-lo una mica, un llibre de versos no pas a un altre llibre de versos, sinó a una

suite de Strawinsky o a una «manera» de Picasso. I un artista exquisit, un pintor que alia la fuga a la destresa, em feia sentir un fragment de Bach després de mostrar-me amb la lupa en una bona reproducció els detalls d'un Vermeer. El procediment pictòric i el musical hauríeu dit que es fregaven en aquella comparació. Les robes femenines que el mestre holandès havia afanyosament recreat i la trama dels violins de la *Passacaglia*, apareixien com una mateixa matèria prodigiosa.

Seria inútil, em sembla, d'aplicar als sons, als colors i a les paraules una taula de rigoroses equivalències. Dir, com Rimbaud, «A negre E blanc I vermell O blau U verd», és fer un descobriment que es marcirà al cap d'un instant. Les lletres, si tenen color, no el retenen. I per això fan somriure aquells teoritzadors d'estètica que volen revelar «l'ordre ocult de les harmonies» i a cada so o a cada to assenyalen, en taules minucioses, una imatge associada i una correspondència psíquica. La nota *mi* i el color blau, per exemple, vindrien sempre associats amb la imatge d'aigua i la de cel, i suscitarien sempre la idea de devoció. No cal insistir més: imatges associades i correspondències psíquiques són, certament, l'eco dels colors i dels sons, però no en un grau absolut. La sensibilitat hi mena un joc ben lliure. I és, per això, a la vostra sensibilitat, i sense servir-me d'una escala de valors, que voldria proposar algunes analogies. Voldria, a través de la poesia i de la pintura escollir uns «paisatges paral·lels».

Rellegim, si us plau, una cançó de Josep M.ª de Sagarra: «Les garbes dormen al camp. / Déu els dó bona dormida...»

Aquesta poesia a mi em suscita l'obra de Joan Colom. Pel tema, direu. L'or de les garbes ha temptat més d'un cop el nostre gran pintor. Penso més, tanmateix, en aquells aplecs inoblidables, en aquelles cla-

rianes de bosc que limiten els arbres alts, oberts i nobles com les síl·labes del vers «les garbes dormen al camp», fet de vocals obertes, i on les *r* ombregen amb una majestat melangiosa el so de les vocals, com una paleta fosca ombreja i entona, ací i allà, en les teles de Colom, la coloraina bigarrada.

La vostra sensibilitat formaria tot d'una, n'estic cert, una sèrie d'aparellaments semblants. Trobaria en els costumistes del segle passat una correspondència estretíssima a l'escola d'Olot, uniria Carner a Sunyer, Lòpez-Picó a Benet. Deixeu, però, que us proposi un paral·lel més colpidor: el paral·lel Carles Riba - Francesc Domingo.

No us faci estranyesa el nom de Carles Riba en una antologia del paisatge. Les *Estances* ofereixen, gairebé sempre, és cert, visions més recondites que les de la natura: són els paratges de l'ànima que s'hi mostren, lívids, tempestejats, però amb fredes colors. No obstant, costaria poc de trobar-hi, fins i tot amb certa freqüència, paisatges admirables. Paisatges de la terra «amb tot el que s'hi cria», per dir-ho amb l'opulenta imatge de Joan Maragall. Hi ha, per exemple, aquella poesia que comença: «El sol s'allunya i a flor de riu...»

«El sol s'allunya i a flor de riu / rossega un llarg mantell de calitja daurada / que un vol d'orenetes forada / — xiscle precipitat, cop d'ala esquiu. / Diria's un monarca enorme que somriu / d'entremaliadures de mainada / la seva almoina d'or es torna esbojarrada.»

Vet ací un dels pocs moments en què Carles Riba contempla la natura amb un cert idillisme. Més sovint el paisatge és en la seva obra una evasió. Dues, tres línies de paisatge l'alliberen de la fatiga dels seus combats es-

pirituals. Us creuríeu davant una d'aquelles teles renaixentistes: un Pinturicchio, o un Piero della Francesca, interiors i figures de rigorosa observació. Però en el marc de la finestra, idealitzat i llunyà, tendre i sospiradís, record i desig alhora, el poble nadiu amb les seves muntanyes.

Encara més sovint, però, el paisatge és en Carles Riba, en comptes d'evasió, punt de partida. No és la branca on reposa l'ocell, sinó la branca on l'ocell comença la seva volada. Sobretot en el primer llibre d'*Estances*, on la manera actual de Riba apunta encara amb timidesa, moltes introspeccions comencen amb pures descripcions de natura. El poeta, per fer-se entenedor, estableix entre el món exterior i la seva ànima el lligam de les metàfores. «Com una fumerola del caseriu en pau...» «Com entre l'estelada fita i parpellejant...» «Com el tresor que el terrassà confia...» Així comencen algunes confessions intel·lectuals del nostre poeta. La referència al paisatge és, ací, el mitjà i l'instrument de la fuga. El poeta especula amb el paisatge. La natura no li interessa sinó com a reflex de l'esperit i per fer comprendre millor l'esperit. «Mon ànima és un paisatge transparent», es llegeix en una de les *Estances*. I al revés: el paisatge és també l'ànima transparent del poeta.

Els que alguna vegada ha pintat Francesc Domingo, amb colors esvaïdes i formes tot just insinuades, són també, en comptes d'estats de la natura, moments de l'ànima. L'art s'ha deshumanitzat, diu Ortega i Gasset en un assaig famós: cerca en la seva irrealitat el seu triomf. «De pintar las cosas se ha pasado a pintar las ideas: el artista se ha cegado para el mundo exterior y ha vuelto la pupila hacia los paisajes internos y subjetivos.» Quan Riba i Domingo descriuen una posta de sol o una pollancreda vora el riu, fan tots dos, en certa

manera, paisatges submarins o celestes. Ara Leonardo da Vinci no podria repetir, almenys amb la mateixa intenció, aquella seva dita famosa: «Qui desdenya la pintura desdenya la pròpia natura, puix que l'obra pictòrica reproduïx la de la pròpia natura.» No. Avui, la pintura, i la poesia, van per altres viaranys.

Trobar i presentar «paisatges paral·lels» no és una diversió estrictament nova. (Vull apressar-me a declarar-ho). Tinc un predecessor il·lustre: Lessing en el *Laocoonte*, gràcies a la contemplació d'un tema tractat adés per un poeta, adés per un escultor, arribava a establir les fronteres de les arts. El seu llibre porta, doncs, amb raó, a tall de subtítol: «els límits de la pintura i de la poesia». En canvi, els paisatges paral·lels ens serviran més aviat per afirmar la superior unitat de les arts, per dir-ho amb Croce: «una pintura és tan diversa d'una altra pintura com d'una poesia, i pintura i poesia no valen pels sons que baten l'aire i pels colors que es refracten a la llum, sinó pel que una i altra saben dir a l'esperit quan s'endinsen a l'esperit. Per això és infonamentada qualsevol teoria de divisió de les arts. El gènere és l'art; l'espècie, l'obra d'art, en la seva varietat infinita: no hi ha elements intermedis».

... la «Magallà». Per què hi vaig venir, amb «Magallà», una afició al nostre país? Magallà, és la seva epítomografia, no potia escapar a l'encanteri que em fa desfoliar la perseguida. No obstant, a França o a les illes remotes del Pacífic, en l'art o en el treball, podríem mai la nostra terra?

Quem vaig dir «Magallà» a la Segarra, tres hores més tard, a la Gare de Lyon, sabia que, per lluny que fossin, una mateixa emoció em nodria, l'un i l'altre, amb música de «Magallà».

1937

3 de febrer

Carta d'en Sagarra, amb segell de Panamà. Un dia d'aquests deurà arribar a Tahití, on collars de flors blanques i ocells de tots colors, entre músiques llango-roses, l'invitaran al goig sense recança. Sagarra em parla a la seva carta dels paisatges luxurians, insospitats, que ha trobat, tot passant, a Centre Amèrica. Jo recordo el dia que el despedíem a París. Ell i jo, sense dir-nos-ho, havíem fet cap a la mateixa església: Saint-Eugène. Missa de nou. Molts rengles endavant de la pica de l'entrada vora la qual jo romania dret, hi havia el cabell gris d'en Sagarra, madurat per l'exili. Tot d'una, els infants de l'escola lliure es van posar a cantar la «Magalí». ¿Per què hi vaig veure, amb esgarrifança, una al·lusió al nostre neguit? Magalí, en les seves metamorfosis, no podia escapar a l'enamorat que sense defallir la perseguia. Nosaltres, a França o a les illes remotes del Pacífic, en l'oci o en el treball, ¿oblidaríem mai la nostra terra?

Quan vaig dir adéu a en Sagarra, tres hores més tard, a la Gare de Lyon, sabia que, per lluny que fóssim, una mateixa enyorança ens nodriria, l'un i l'altre, amb música de «Magalí».

Niça. Hem fet, durant dos dies, amb Domènec Carles i Raül Roviralta, molta conversa en el hall del seu hotel.

Allí he conegut el doctor Mazurier, de Vichy, i la seva senyora. Quin plaer, sentir-los parlar un francès tan polit i elegant!

Quan el doctor conta l'anècdota del tigre mort que glaçà de por el seu cavall, en plena selva, o les aventures de Marrakech i Singapoor, quina delícia!

Hem conegut també una petita franco-italiana que es casarà demà passat amb un nebot dels Mazurier, capità de l'Armada. Alça el cap enlaire, quan parla, de menuda que és. Té alguna cosa de figura de proa, i en el seu francès perfecte ens diu l'encís de la Toscana. Quan en Carles li expressa els seus vots de felicitat, li espurnegen els ulls, només perquè ho ha fet en italià. Aquesta noia és una imatge escaient de Niça, ciutat de frontera, on la flor de dues societats passeja de braçet.

1953

12 d'agost

El Mas de l'Estela. Tantes vegades com hi havíem passat, camí del Coll de Sant Genís o de la Font Rovel·lada, i no hi havíem entrat mai. Avui ens hem posat, en arribar-hi, a l'ombra de la gran figuera. Hem voltat un xic, acostant-nos, ronsejant. De la cuina estant, ens ha cridat la filla de la «Nieves» (i mare de la Neus), invitant-nos a entrar. Primer la cuina, després la sala; amples estances. Amb l'Anton, el seu marit, hem parlat del Mestre Serrat, que feia estada al Mas, sovint, i de les sardanes que hi va escriure. De com recollia les cançons populars que li cantava el carboner de Sant Joan de les Abadesses quan carbonava en aquests indrets. Hem vist la vedella acabada de néixer. I el colomar desert, amb la bola de pedra al cim. De coloms, no en volen pas tenir. «El colom —diu l'Anton— menja or i caga plom.» L'Alquímia a l'inrevés.

1960

9 d'octubre

De l'Alguer, se n'havia parlat molt, a Catalunya. Primer fou la descoberta d'Eduard Toda, la sorpresa del jove diplomàtic en trobar, en 1886, gairebé intacte encara, en un racó de l'illa de Sardenya, un poble que no s'havia oblidat de la seva alta naixença i que parlava, oh meravella!, en català. Després, al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (octubre de 1906), la participació dels algueresos Joan Palomba i Antoni Ciuffo («Ramon Clavellet»), i, en els vint anys que separen aquelles dues dates, una tímida floració literària, la de «La Palmavera», oscil·lant entre un localisme primari i l'atracció del nostre renaixement. Aquesta foguerada, però, anà minvant, isolada en el seu exigü terror. De l'any 19 ençà no recordo, fins a la nova «descoberta» de Pere Català i Roca, cap contacte interessant entre catalans i algueresos. En tot cas foren contactes esporàdics i sense projecció popular. Català i Roca, en canvi, ha fet prosèlits. El seu llibret *Invitació a l'Alguer actual* (Raixa, 1957) i les seves freqüents notes al setmanari «Destino» han fet conèixer a un públic nombrós l'existència del fet lingüístic i literari de l'Alguer i han encoratjat la mútua relació entre catalans i algueresos. Així, mentre els poetes Rafael Catardi i Antoni Ballero de Càndia són cone-

guts en el nostre ambient cultural i han participat en alguns importants certàmens, diversos escriptors de Catalunya s'han decidit a visitar l'Alguer. La campanya de Català i Roca ha culminat amb l'establiment, pel patrici Francesc Recasens, d'una fundació gràcies a la qual cada any un becari alguerès podrà, durant algunes setmanes, perfeccionar a casa nostra el seu coneixement de la llengua catalana, i amb la realització d'un Creuer Marítim que ha portat per primera vegada a la ciutat de l'Alguer un nucli nombrós de viatgers catalans (i, entre ells, diversos valencians i rossellonesos).

A Barcelona hi ha qui somriu (per què negar-ho?) d'aquest interès sobtat envers l'Alguer. El fet de girar l'esguard cap a la petita «ciutat catalana de Sardenya» pot semblar talment un joc d'infant. Es tracta, però, no en dubteu, d'alguna cosa més que un joc d'infant. Ortega y Gasset, en el seu conegut pròleg a l'obra del Conde de Yebes, subratlla com, en determinats moments, el cor se'ns en va cap a les illes desertes. «Cuando los hombres de una civilización adelantada se encuentran en algún gravísimo aprieto sueñan con una isla desierta», «...estamos indefensos ante la apelación constante que nos hace el pasado para que abandonemos las complicaciones del presente y nos salvemos en él como en una isla encantada».

El somni de l'illa, deserta o no, fóra, doncs, en determinades circumstàncies, una reacció evasiva inevitable. Les nostres illes són avui Andorra, el Rosselló, l'Alguer... Quan el 25 d'agost, en un matí lluminós i plàcid, el nostre vaixell fondejava davant la fina ratlla de la que fou ciutat de Pere el Cerimoniós, i començaren d'acostar-se'ns, primer una, després d'altres, fins a arribar a algunes dotzenes, amb joiosa pressa, barques petites i grans, atapeïdes de gent, i vèiem onejar a cada pal la púdicament anomenada ací «bandera de la Con-

federació» (eufemisme que caldrà afegir al de «llengua vernacla»), els ulls ens espurnejaren. Arribàvem, realment, a l'illa somniada.

Després, havent desembarcat, la munió que ens esperava, i ens donava la benvinguda, i ens escometia en català pel goig de sentir la nostra resposta, i els cartells i les banderes que feien parlar les pedres de les cases, ens deien fins a quin punt Catalunya i els catalans són, a l'Alguer, un mite popular. A cada pas, una mà s'allargava a les nostres i un diàleg s'iniciava. Xics i grans participaven de l'emoció del retrobament. Camí de la Catedral, on portàrem la imatge de la Mare de Déu de Montserrat, la multitud difícilment podia deixar-nos pas. La ciutat feia, espontàniament, festa. En un temple atapeït, mossèn Manunta pujava a la trona per invitar-nos, en bell catalanesc, a donar gràcies a Déu d'haver conservat, segles a través, «aquesta entitat catalana que és l'Alguer, on el llenguatge resta essencialment català». A l'Ajuntament, després, al Camp d'Esports més tard, en una bella festa de cançons i danses, i a cada carrer i carreró i al portal de cada casa, la nostra estada a l'Alguer va ésser una constant salutació recíproca de germans de llengua. «No hi ha res de comparable —havia dit Prat de la Riba en aquell Congrés de 1906, i ara en teníem una prova esclatant— a aquesta unitat anímica determinada per la comunitat de l'idioma.»

A l'acollença que ens era feta, no hi vèiem ombra d'interès, ni ombra de política. No era un «acte», ans un simple i formidable «retrobament». Era de nosaltres (de nosaltres en el segle XIV) que els havia arribat el llenguatge, i ens donaven les gràcies, tot mostrant-nos amb quina fidelitat serveixen encara el tresor. Vet aquí la paraula-clau: «fidelitat». Quan un pescador o un paleta s'apropaven per demanar-nos els noms de

les fruites o dels peixos, o quan un vell camperol ens feia recitar, per recordar el que de petit va aprendre als bancs de la Doctrina, el Parenostre i el Credo, noms i pregària tenien en els nostres llavis una plenitud insuperable.

Els ulls ho veuen, l'oïda ho sent, i costa de creure: tanta eufòria pacífica és, en efecte, inversemblant. Entre els cartells i les banderes, l'esguard saluda en els aparadors i a les portes d'algunes botigues un full blanc imprès. És el primer número de «Renaixença Nova». L'Alguer és només una ciutat de vint-i-cinc mil habitants, i ja exhibeix —no tothom pot fer-ho— una revista catalana. En les seves pàgines, versos i articles d'autors algueresos: Catardi, Simon Mossa, Cari, Ballero, Scanu, i col·laboracions d'escriptors catalans. La revista deu tenir un petit tiratge, i potser són pocs els algueresos capaços de llegir-ne el text. L'ortografia italiana, a la qual els ha avesat l'escola, és sens dubte una barrera. Però aquesta barrera s'anirà aplanant: el català, sortós aquí, comença de penetrar a les aules. En una festa literària celebrada el dia dels Reis, cinc premis, ens diuen, foren concedits a altres tants treballs escolars. Els adults també volen aprendre: el mes de maig d'enguany, al «Bon Pescador», un curset d'ortografia i gramàtica fou donat a un grup de treballadors i artesans. «L'empobriment del lèxic alguerès —llegim a "Renaixença Nova"— degut a la falta de cultura de la majoria de la població, a la contínua inserció de gentes procedents de Sardenya i de la Itàlia continental, a les escoles italianes i, sobretot, a la ràdio i a la televisió, s'aturarà solament si de l'alguerès parlat s'arribarà més aviat que serà possible al dialecte escrit. Així serà possible conservar aquell tresor de formes arcaiques i típiques que constitueixen no sols patrimoni de la nostra Barceloneta, sinó de la Llengua Catalana.»

L'Alguer ens ha donat, diguem-ho una vegada més, una lliçó de fidelitat. Si els catalans sabéssim ser fidels... Vet aquí la constatació enyorívola amb què s'acaba el nostre viatge. Hauríem d'estimar, amb un amor positiu i resplendent, la nostra parla. Com se l'estimen els nostres germans de l'Alguer. Allà, una supervivència instintiva i obscura prepara i fa possible una renaixença. I aquí, una gran renaixença ¿es deixaria abatre per les dificultats i els paranys? El pitjor parany en què podríem caure, el constituiria el nostre oblit o la nostra indiferència.

El vaixell va salpar que ja era nit. Va salpar amb molt de retard. Eren tants els qui venien a dir-nos adéu i abraçar-nos! Els veires s'alçaven amb el tremolor del comiat amical, i tots, algueresos i catalans, cantàvem les mateixes cançons ingènues i antigues davant l'oficialitat estupefacta. Coets —coets de pau i de joia— ratllaven el cel i queien lentament, giravoltant. I en el cor d'alguns de nosaltres, entre tanta emoció feliç, com un fibló d'angoixa, apuntava un instant la temença que aquella gran claror de Ponent que enlluernava els algueresos no pogués ésser (Déu no ho vulgui!) la llum d'un astre mort.

1961

22 d'octubre

Amb l'amic Yvan arribem a Cauterets. Diumenge de sol. Fa una setmana que és acabada la «saison». Esperàvem trobar la vila buida, però no tant. Sembla deserta. Preguntem per l'Hotel Continental. «És a dues passes —ens diuen—, en aquell carrer.» Ens assenyalen el Boulevard Latapie-Flurin. Un rètol indica: «Voie privée». Carrer ample, ni una persona. Ran de vorera, les ratlles de pintura de l'aparcament. Ni un cotxe. Al fons, la muntanya, amb les primeres neus al cim. El carrer té caràcter: reflecteix la perduda esplendor del Segon Imperi. Els edificis tenen una certa unitat. Abunden les cariàtides als portals. Heus ací, tot d'una, l'Hotel. Recorda el Meurice de París. Alts finestrals en arc. Al centre de cada arc, un cap de pedra. Als costats de la porta d'entrada, les majestuoses cariàtides. Entrem: un pati amplíssim. Al fons, l'escala. Ara hi puja una dona amb una galleda a la mà. «¿L'Hotel Continental?» «Sí —ens respon—; aquí és, millor dit, aquí era. L'Hotel va plegar el 1940. Després, l'edifici ha estat "loti".» En un dels pisos hi ha una Residència, que en conserva el nom. Oh, fou un bell Hotel! Els senyors hi sopaven «en habit» i les senyores «en robe du soir»...

Donem, del pati estant, una mirada a les estances de les ales. Ara hi treballen: pintors, paletes... Són,

devien ser, els salons espaiosos de l'Hotel. Ací el poeta passava hores i hores, conversador i absent, i, entre tanta gent, sol amb les seves enyorances. A la bona dona li hem explicat l'objecte del nostre romiatge: en ocasió del centenari maragallià, hem volgut respirar l'ambient del lloc on ell va fer llargues estades, i si poguéssim trobar algú que guardés un record del poeta!... Ens mena a casa del doctor Thierry, unes poques passes enllà, a l'altra voravia. Però el doctor no hi és, i ens acontentem, en el carrer silenciós, evocant velles fantasmes.

Més tard, haven dinat, ens adrecem al Gran Hotel de França, on Maragall residí el seu darrer estiu. Hem estat encara menys sortosos. La reixa d'entrada, la clou un cademat ple de rovell. Per entre els barrots, veiem el jardí tardoral, amb una blanca estatueta al fons, que sembla aguantar una torxa, si no és el corn de la fortuna. L'Hotel no ha obert enguany, ni l'any passat potser tampoc. Ens diuen, però, on són els propietaris. El doctor Pommez, minuts més tard, ens rep, tisora en mà, al jardinet on treballa en la calma del diumenge. No, de Maragall no n'ha sentit mai parlar. No creu que hi hagi el seu record enlloc. El 1915, quan la família del doctor comprà l'Hotel (que era propietat, com el Continental, dels Meunier), els venedors varen cremar tota la paperassa. Poca cosa, però, hauríem pogut trobar: la fitxa d'entrada, uns comptes, potser. El doctor Pommez constata, també, com és lluny l'època daurada de Cauterets, quan emplenaven els seus hotels tants i tants d'aristòcrates de tot Europa, i especialment d'Espanya i de Rússia. Hi ha hagut, però, les guerres: la del 36 va endur-se'n els espanyols. I abans, amb la del 14, que és ja com la porta de la prehistòria, en el record de la gent, s'acaba, pot dir-se, la memòria de tots. No, qui se'n pot recordar de Maragall? El nos-

tre interlocutor, en una punta de jardí, gira els ulls al cel i evoca les cavalcades dels genets, divuit, vint cavalls, que omplien de remor i d'elegància els boscos en les clares tardes de l'estiu.

Finalment, al cap de cinc quilòmetres de carretera en cotxe, heus-nos ací davant la cascada de Lutour. Fa cinquanta anys no s'hi arribava amb tanta facilitat, ni s'hi feien tantes fotos. A la dreta, el bosc fosqueja de pivets, vertical. A l'esquerra, els arbres tenen la fulla groga. Entremig, el salt d'aigua, que rodolava de graó en graó, desfà, «com una dona molt amada», els seus cabells. L'aigua no és, enguany, gaire abundosa, i això fa més distinta la triple cabellera. Els arbres i la neu, al cim, fan com la trama d'un gravat molt tosc. Uns excursionistes joves se'n van a peu en direcció al Pont d'Espanya, i potser més enllà. Fa cinquanta anys, el poeta Joan Maragall, inspirat pel bell espectacle, escrivia —potser aquí mateix, febrósament, potser a la seva cambra de l'Hotel de França— un dels seus darrers poemes. Uns versos hi manquen, el treball no es va acabar. Ara, l'aigua canta i llisca sota el pontet de fusta. I molt a la vora, en una altra cascada impressionant, invisible, sentim el doll del temps que fuig.

El nostre «Don José», escriptor, de poesia, de prosa, amb aquell goig tan blanc, a la ploma negra i lluent, una pila de lletres, l'una sobre l'altra, fins a fer-ne una massa d'inextricable cabell, i que insistia a desxifrar la paraula «consepida», de l'altre gramscianista, que en algun cas ja fer molta d'ús, no deuria de separar el seu cas de l'altre, car tota, en tot cas, el seu abandonava la nostra memòria es confonia en una massa d'impossible lectura.

I veí ací que el vent aqueia tanta calma en un

1962

29 de juny

Escapada a Illa del Riberal. Record vivíssim de Josep Sebastià Pons, mort fa prop d'un any i mig. Aquesta tarda de Sant Pere, han obert per a mi la casa del poeta. El jardí era ple de geranis vermells, un xic abandonats. El magraner, les pereres de sempre. El rec eixut, amb el seu pont de llosa. Sota el teuladell dels porxos, els nius, i les boies de vidre verd de la xarxa que Pons portà del Cap de Creus. Quan ja ens n'anàvem hem sentit, com pel juny de l'any passat, el cant del rossinyol i el crit de la granota.

(Sense data.)

El mestre, «Don José», escrivia, de pressa, de pressa, amb aquell guix tan blanc, a la pissarra negra i lluent, una pila de lletres, l'una sobre l'altra, fins a fer-ne una mena d'inextricable cabdell, i ens invitava a desxifrar la paraula confegida. De l'alta graonada estant on sèiem calia fer molta d'atenció, no deixar escapar ni una sola lletra, car totes, tot just nades, si les abandonava la nostra memòria es confonien en una mescla d'impossible lectura.

I vet ací que el vent aquesta tarda sacseja en un

racó de jardí l'estesa mata d'heliotrop i em porta a les narines el perfum dels pólvors que de jove la meva mare usava. Aquest record en suscita d'altres, en cadena: el transparent que amb el seu calat espès creava una agradable penombra a la saleta de casa, la màgia del raig de sol que en diagonal la travessava com una llança i on una fina pols microscòpica giravoltava sense parar suggerint una espessa estelada; el pa amb vi i sucre de les tardes d'estiu; la set, a l'escola, que «Don José» o «Doña Josefina» calmaven fent-nos beure en aquells pots de llauna esmaltada, xatos i forts, de mariner; i els jocs, quan feiem lliscar tan finament, amb un brunzit de seda, les figures geomètriques de fusta polida damunt el llarg i nu parquet de l'aula, i aquella sortida de tots nosaltres, en rengles, cadascú amb la seva bandereta, per aclamar un rei adolescent pels carrers de la ciutat. Tornàvem a casa sense haver vist el rei —en tot cas, a penes entrevist— i amb la sensació, que més tard retrobaríem a la caserna, del temps perdut i l'exercici inútil.

El record de «Don José», el meu primer mestre i el de la seva escola municipal primària, s'acompanyen d'admiració i agraïment. «Don José» era, n'estic segur, un bon mestre. Reveig el seu rostre vermellenc, ple de grosses berrugues, i sento els crits insolents dels bordegassos al carrer. «Don José», nas de paper, «Doña Josefina», nas de paperina, i ells fent-los córrer amb un crit, a la porta del local, sense rancúnia.

Fora de la vinguda del rei, que en puc saber la data, els altres records —els meus primers records— s'intercanvien, formen un cabdell i un embull, com les paraules que el mestre escrivia, lletra sobre lletra, a la pissarra.

(Sense data.)

Quan jo era petit, el meu pare se m'enduia algun cop a la muntanya. No pas lluny: a Montjuïc (hi havíem collit farigola i romaní per Setmana Santa), a Sant Pere Màrtir, a Vallvidrera. Per la Font de la Budellera, d'aquest darrer terme, sentia una especial predilecció. Em sembla recordar-la com un indret humit, fresc, a l'obaga, ple de falgueres. De gran, he sabut que la casa que dóna el nom a la font (o viceversa) és o ha estat propietat de la família del poeta Aurelio Valls, el qual ha encapçalat un llibre de versos, o potser un llarg poema, amb el títol horrible de «La Budallera». Penso, però, cada vegada més, que es tracta de la grafia errada d'un mot ben bonic: la «Bedollera», és a dir, indret o finca on abunden, o abundaven, els bedolls. En el fons, fonèticament, serien dues síl·labes trabucades per la metàtesi: *budallera* per *badullera* (és a dir, *bedollera*). Com tantes vegades hem sentit dir *Gronallers* per *Granollers*, o *ajonalleu-vos* per *agenolleu-vos*.

(Sense data.)

Amb un company advocat, hem transigit, finalment, un afer. Sempre ho procuro, i em plau, més que no pas de barallar-me. «Hem d'estar satisfets», li dic. I ell em respon, irònic i modest: «No me'n facis lloança. Si sóc pacífic és perquè no en sé més.»

Potser, sota la ironia i la modèstia, hi havia una engruna de sinceritat. Moltes vegades he pensat que és fàcil de perdonar quan no es té memòria.

L'un és pacífic perquè no sap ser maligne, l'altre perdona perquè és oblidadís. L'altre... Penso en aquell

pagès de Cabanes que deia d'un terrassà veí: «Ès felix perquè no *alcança*». (Però Sant Agustí ¿no va escriure, en parlar de la felicitat humana, alguna cosa de semblant?)

1965

9 de novembre

Quan Francesc Cambó va pronunciar el seu famós discurs de la Barceloneta, jo era a escoltar-lo. Els meus dinou anys varen botre en sentir com l'orador formulava aquell «realista» advertiment: «Perquè Catalunya, senyors, no és una entelèquia. Catalunya són els nostres camps i les nostres fàbriques...», etc.

Per «entelèquia» Cambó potser volia significar «fantasma», «abstracció», «quimera» i no, segurament, cap de les dues accepcions del mot recollides anys després pel Diccionari Fabra. Aneu, però, a explicar a un adolescent que el nostre país és, només, indústria i agricultura. Catalunya era i és *també* una entelèquia. Realitat i somni alhora.

De 1920 ençà s'han succeït molts esdeveniments, i he pensat sovint en aquesta dualitat sense la qual pot dir-se que un país no existeix. I he pensat sobretot que entre l'ideal i «les coses» (els camps, les fàbriques) hi ha un terme que els relliga harmoniosament. Vull dir «l'home». L'home d'una determinada manera de ser, d'una cultura, d'una llengua. Un país on l'«entelèquia» hagués perdut tibantor i vol, ¿tindria dret a anomenar-se pàtria? Els camps i les fàbriques, sense l'element humà que els mena, serien només vans objectes fungibles, privats de vida i d'ànima. I és clar que per altra

banda un poble sense realitats concretes és impensable, boira només d'un somni. Catalunya, entre l'entelèquia i les coses que es toquen, és, doncs, la suma dels catalans. I vet aquí com anem a parar a la demografia.

Els catalans, gent de feble natalitat, reben en forma progressiva, i és una necessitat i un bé, l'aportació de grans masses humanes vingudes dels més diversos indrets d'Espanya. Tots aquests immigrants tenen una característica comuna: són (gallecs, andalusos, murcians o aragonesos) «castellanoparlants». L'Institut Municipal d'Estadística de Barcelona publica xifres eloqüents: durant els darrers anys, onades i més onades de nouvinguts a la ciutat. Però és tot Catalunya la que coneix un fenomen semblant: pels camins del Maresme o de l'Alt Pallars, si, volent trobar una dreuera, interpeleu el camperol que passa, us sentireu sovint respondre: «No soy de aquí, no sé nada.» I ja no tan sols en les ciutats industrials que volten la capital, ans també en indrets inesperats, com en determinats pobles del camp de l'Empordà, us trobareu sorpresos pel fet que una majoria d'immigrants desconixedors de la nostra llengua, d'immigrants desarrelats, nodreixen el seu cens. Ens trobem davant d'una veritable «revolució demogràfica».

Jo no oblidó que el meu pare fou l'any 1888 un d'aquests immigrants, que abandonà els camps del seu llogarret de Castella, on la pobresa es feia massa dura. Els anys de secada i de collita magra calia viure de manlleu i un no podia sortir mai de la rodera. Amb l'Exposició, Barcelona resplendia de riquesa i li calien, d'altra banda, braços. El corrent, aleshores com avui, s'establí. Però en proporció extraordinàriament inferior a la d'ara. Catalunya podia assimilar, sense esforç ni coerció, els que arribaven aquí amb bona voluntat. El meu pare parlà de seguida la llengua del

país i sense oblidar el paisatge de la seva infantesa esdevingué un català com els altres.

Cal que ens posem, amb amor, el problema de l'assimilació dels qui arriben. Cal que Catalunya, tot i essent la seva llar, no deixi de ser Catalunya. El nostre poble no és una raça: més que cap altre, potser, d'Espanya, ha vist les races anar, venir i mesclar-se. És, en canvi, una tradició i una llengua que no hem de perdre. La nostra sola voluntat, però, no ens valdrà per a reeixir. Res no ens afavoreix en el moment actual.

Carles Riba, atent al fet demogràfic, m'havia dit més d'una vegada: «Hem de pensar, amb modèstia, que Barcelona és, com a mínim, una ciutat bilingüe». Aquest «com a mínim» no tenia pas un sentit optimista. El poeta J. V. Foix remarca, en les relacions de casaments i bateigs del «Full Parroquial» de Sarrià, l'abundància gairebé exclusiva dels cognoms castellans. És cert que el mateix fet constatarem ell i jo, en sortir de missa, a Bedarrius, en país d'Oc, on una gran massa d'espanyols treballen a les fàbriques i als camps. Però allà els espanyols aprenen el francès. I quan els infants hauran passat per l'escola, el canvi de llengua, fins i tot a la llar, serà un fet irreversible. És clar que el cas és diferent.

1966

19 de març

El viatge per mar ha anat molt bé. Mitja hora de retard, això sí, a la sortida. Barcelona, amb tots els llums encesos. Montjuïc, i la silueta del seu parc d'atraccions. Una estona al bar, i aviat al llit. Lectura fins cap a les deu. Passades les tres de la matinalda, el vaixell ha començat a bandejar —de vegades, força. Molt de vent a l'arribada, i Menorca no té cap serra que la protegeixi de la tramuntana. Ni de cap altre vent. Quan hem sortit a coberta, ja estàvem entrant al port. Gran i fondo.

Després d'instalar-nos a l'hotel, on hem esmorzat, sortim a peu, pel llarg carrer del Carme (ben mariner, finestres angleses), cap a l'església del mateix nom. Missa de 10, és Sant Josep. Després hem llogat un taxi. Per Alaior, Mercadal i Ferreries, amb una parada a la Naveta dels Tudons, hem arribat a Ciutadella. Per tot el camí, molts prats, moltes vaques. Moltes —quilòmetres i quilòmetres— parets de pedra seca que divideixen les finques i les defensen, potser, de les ventades. Alaior, tot passant, bonic, com un poblet moro encimbellat. Caldria aturar-s'hi, però no ho fem. Ciutadella. Ens havien parlat d'una ciutat senyora i monumental —i ho és. Nombrosos palaus, però amb cariatides de ciment, com de terrissa de Quart. Barroc pobre, mig

desfet. A dintre hi deu haver magnífics salons. Porxos heterogenis, però curiosos, tot al llarg d'un carrer. El port, estret, pintoresc. Velles murades.

Hem trencat, a la tornada, cap a Fornells. Seguia el vent, feia fred. Miques de sol. Després, per una carretera secundària, però llisa i deserta, amb pins a banda i banda, i estepa, i romaní, i catifes d'enclova, altre cop a Maó.

He après que «enclova», la planta i la paraula, lleugerament deformada, van venir d'Anglaterra. Ara és la gran pastura de Menorca. Verd fosc, flor roja. També he après que «marina» vol dir aquí una garriga més inculta.

20 de març

Diumenge. Missa a la Catedral de Santa Maria. La de l'orgue famós. Després de dinar, passeig a Villacarlos, Sant Josep i Binibeca Vell. A Villacarlos, la gran esplanada entre casernes. Fa pensar, segons com, en la gran plaça dels Ministeris de Lisboa. A Sant Lluís, record de la dominació francesa, dues torres com les de Carcassona, i l'església dedicada al «Divo Ludovicus». Entre Sant Lluís i Binibeca, el camp, un camp de debò: finques amb tanca de pedra; arbres —figueres, tarongers— protegits amb un cinyell de pedra, i velles cases de pagès. A Binibeca, una platja de fina sorra blanca, i l'amenaçadora urbanització creixent. Vent, pluja. Sopar a l'hotel. Llarga conversa amb Joan Hernández Móra, el meu vell amic, que es recorda sempre de quan, adolescents tots dos, li llegia els meus primers versos al pati de Dret de la Universitat.

M'estic mirant aquell plat que penja a la paret del menjador de La Selva sobre el vell piano. És una delícia de color. La seva factura, rústica i subtil a la vegada, fa pensar —ves per on!— en *L'enterrament del Conde de Orgaz*. També aquí una ideal ratlla divisòria separa el cel i la terra. La meitat inferior del plat, a base de molt de verd tendre i unes ditades de groc, ens presenta prats i sembrats; a dreta i esquerra uns arbres s'hi enfilen i el seu fullam abraça unes llargues taques de carmí, que potser volen ser penjolls de fruita. La meitat de dalt, solcada d'ocellets negres, gairebé calligràfics, és reservada, en canvi, al blau del firmament. L'orla o sanefa va repartida igual: a baix, tots els colors del camp (verd, groc i carmí); a la part superior, només les notes blaves. He descrit l'escenari, però falta el principal: damunt d'aquests camps idíl·lics, sota aquesta volta tan pura, tres figures (el pare, el fill i l'ase) hi perpetuen la coneguda faula. Som en el moment culminant: el pare, cansat de sentir-se criticar perquè va a cavall, o de sentir-se plànyer perquè va a peu, intenta, ajudat pel fill, de carregar-se l'ase a coll-i-be.

Aquest plat potser és francès, la seva inspiració volteriana. Tanta coloraina i tan ben repartida, i amb tanta d'intenció, per subratllar, al cap i a la fi, un comble de la misèria humana! L'escenari és bucòlic, paradisiac. En canvi, la situació que hom hi representa pot qualificar-se de tràgica. És tràgic el que no té sortida, i aquesta insuficiència de cavalcadura (una versió més del llençol curt o del llit de Proculsti), no sembla poder-nos oferir cap solució satisfactòria. Tot és mal que mata, ve a dir-nos la faula. I l'anònim artista terrisser, en repetir-ho, somriu malignament. Sí, la vida és im-

perfecta. I, sobretot, el món, maliciós i burleta. Tanmateix, carregar-se l'ase a coll és, en tot cas, una solució desesperada. També hi hauria, i fóra millor, el camí de la paciència: un tros a peu el fill, un tros a peu el pare. Però això no aplacaria les murmuracions, que anirien alternant-se. I la doble escena no cabria, de segur, en el plat.

24-27 de juny

El dia de Sant Joan, una mica després del migdia, empeníem amb en Jan i la Ina el nostre viatge a Aragó. Esperàvem patir molta calor, però llevat d'algunes estones —principalment als pobles del Llobregat— hem fruit d'una bella fresca. Fa un dia clar, d'aire sec. Hem dinat, a un quart de quatre, a l'Hostal dels Comtes d'Urgell, tocant a Lleida. A quarts de cinc, altre cop en ruta. De Lleida a Fraga, sobretot als volts d'Alcarràs, un devessall d'arbres fruiters.

La travessia dels Monegros, potser perquè mai no l'haviem feta en aquest temps, ens mostra un paisatge menys àrid que l'habitual. Ens preguntem, sobretot a la vista del canal prefabricat que voreja llargs trossos de carretera, si és que no s'han afegit terres al conreu. És possible que no, i que els camps de blat que ara veiem, segats o a punt de segar, semblin ermots a la tardor. Però, fet i fet, ens inclinem a l'afirmativa: aquests contorns perden una mica l'aire de desert que tenien.

Passem Candasnos, Bujaraloz, noms tan lligats a la guerra civil, i un xic més endavant l'Hostal del Cérvol amb el bosc de savines, enllà, d'on sortí l'embigat de l'edifici. No parem fins Alfajarin: carrers blancs, guardades portes i finestres, a bona altura, amb testos de

geranis, clavats en cercols de ferro. Cap al nord, en un turonet, les runes del castell i l'ermita. No gosem de pujar-hi a peu: el sol pica força, ara. Ens aturem només una estona a la porta de l'església mudèixar, sota el campanar octogonal. Encara ens cal fer 18 quilòmetres per arribar a Saragossa. Ja hi som. Ens installem a l'hotel, visitem el Pilar, sempre atapeït —quanta de gent hi deu entrar en començar i acabar la jornada!—, donem una volta pels carrers, fins al Coso, i ens fem en un restaurantet, en el carrer del Tubo, per sopar. Més que un carrer, són dos carrers en angle. S'hi entra per la Plaça d'Espanya i, trencant a l'esquerra, se surt al carrer de Don Alfonso. És un angle de línies estretes, on cap vehicle no circula, i format només per tavernes típiques. Peixos, carn, espàrrecs, són exhibits als aparadors. L'indret, de moment, té un aire suspecte, de barri xinès. Potser va ser un call, en altre temps. Ara és, simplement, turisme, folklore i bona taula.

El dia 25, per la carretera d'Alagon, emprenem, a les deu i minuts, el camí de Borja. Borja és un record d'infantesa, ja una mica borros, de la Pilar. El seu pare, Secretari judicial, hi visqué un temps amb la família. A prop de Casetas hem vist, a mà esquerra, el primer niu de cigonyes. És bonic de retrobar-les, perquè no fa gaire vaig llegir, no sé on, que aquesta mena d'ocells s'anaven extingint. Un parell de quilòmetres abans d'arribar a Borja, també a mà esquerra, o sigui cap al Sud, un vast cementiri amb la porta esbatanada. En l'angle sudoest, una gran torre octogonal, una mica xata, alhora colomar i au ajocada, és gairebé l'únic ornament d'aquest cementiri sense arbres —potser un arbre al mig, només. Rectangle immens. Aquí dorm la petita Mi-Tè, la primera, morta als vint o vint-i-tants mesos. (Una altra Mi-Tè morí molts anys més tard, a La Bisbal.) El seu nom és escrit en una làpida? ¿És en

una tomba de terra o en un nínxol? Llegim noms i noms, i dates. Quantes criatures es morien fa cinquanta anys! Cloent un rectangle de terra, última llar, un llitet de baranes, de ferro. I un altre, més enllà. I un altre. A cada capçal de llit, un nom i una data. L'aire és fresc, i el sol no afeixuga. El cementiri és ple d'herbes, hi picotegen els ocells, van i vénen i fan cridòria. Adéu, petita Mi-Tè introbable! En sortir, bufa un xic de vent, i el ferro d'una creu va donant cops contra la barana d'un dels llitets de criatura.

Reprenem el camí i entrem a Borja. La Pilar es recorda vagament d'una plaça, amb una gran font de molts raigs. Pensem d'haver-la trobada en ser a la Plaça de l'Ajuntament. Uns angelets bufadors i uns peixos, pintats d'un verd fosc, poc graciós, engeguen sobre una vasta pica rodona quatre o cinc raigs escarransits. El Jutjat era —segons el record— a la plaça. S'acosta un vellet i li pregunto: «Fa cinquanta-cinc o seixanta anys, era aquí el Jutjat?» Diu que no. Era un xic enllà, cap a l'esquerra, a la Plaça de Santo Domingo. Efectivament, al mig d'aquesta altra plaça, una font també i una gran pica rodona. Una veïna ens confirma que el Jutjat era a l'edifici de l'esquerra de l'església. Avui hi ha un grup escolar, em sembla, o una escola sindical. Ens fem un moment a l'escola. El record no surt per enlloc. La gran escala per on va enfilem-se, escàpol, Luis Candelas, on és? I aquells senyors Nogués i Alfaro, amics de la família, quin rastre han deixat? Entro en una farmàcia «del Licenciado Nogués». El «señor Nogués» devia ser un oncle del farmacèutic que va morir, molt vell, fa uns anys, i havia estat procurador dels Tribunals. La família Alfaro era una molt bona família de Borja: els seus darrers plançons es confonen, són morts o viuen lluny, en la memòria del farmacèutic. En tot cas, el punt de referència, la comprovació

del record no sorgeix enlloc, i Borja, d'aquí un moment, tornarà a ser la nebulosa sentimental que per a mi era.

Ens enfilem per uns carrers. Les runes grandioses i esquelètiques del Castell queden lluny, allà dalt; entrem a la Colegiata de Santa Maria: el rector ens ensenya, a la sagristia, gairebé sense llum, uns retaules de primitius aragonesos que a penes endevinem. Tornem a la primera plaça: la Casa Consistorial és d'una bella i endreçada harmonia.

I altre cop, carretera enllà. Vinyes, blats, oliveres, grassos pollancres. El Moncayo, al fons, cada vegada més proper. Té una vaga semblança amb el Montseny, en aquesta hora lluminosa. Al cim més alt mostra, encara, unes breus ditades de neu, i també un pèl de neu marca el començament de dues rossoles enfondides, com les roderes d'un camí de gegants. Gegants. Irremeiablement caic en el mite: les dones hercúlies d'Añón de les quals va parlar-nos Bécquer ¿no serien també una fantasia, com ho són aquells herois forçuts esculpits a la façana de la Casa de la Vila de Tarazona que admirarem aquesta tarda?

La carretera ens mena a Vera del Moncayo, que deixem a la dreta per no parar fins al Monestir de Veruela. Ens apareix emmurallat, coronat de merlets. De seguida pensem en Poblet i, efectivament, el Císter senyalà, de França estant, la pauta de tots dos cenobis. Una portalada romànica, amb cinc merlets, s'obre a un pati ple d'herba on un home i una dona, asseguts a l'ombra, mengen un mos, mentre un mul pastura, lligat. Entrem a l'església, després de recórrer una avinguda per entre una quàdruple filera de robustos plàtans.

A Alcarràs, de tornada, hi veurem el darrer niu de cigonyes. A la punta més alta del campanar, de perfil, vigilant, deu ser la mare. En un replanet a la dreta,

més baix, el niu, i dos o tres ocells, ja grandots. En altres indrets, prop de Saragossa, tot passant, havíem trobat també l'ocell llargarut i el coixí del seu niu tofut, abundós. No, almenys per aquestes terres, no han desaparegut encara les cigonyes.

7 d'agost

El viatge d'ahir a Madrid, de dia, em va semblar més curt que mai. El tren TER és confortable i ben acondicionat de temperatura. A banda i banda del vagó, un paisatge que ja començo de conèixer bé. El tren passa per Lleida: abans, un Montserrat fantàstic, amb gires de boira al cim, però net i ric de colors. Cervera, Tàrrrega, Mollerusa, amb la carretera a l'esquerra, per on vàrem passar el dia de Sant Joan. Un cel claríssim, primaveral. Lleida amb la Seu vella, que gira lentament als meus ulls, vista per darrera, del cantó Nord. Després, els fruiterars immensos, i els Monegros, tan bescantats, però en aquest moment resplendents d'una bellesa nua, dura, que preludia la dels camps de Castella. El blat ja era collit pertot, i els rostolls havien estat cremats, ratllats de negre.

Saragossa també la vàrem agafar pel Nord, i el conjunt del Pilar, i la torre de la Seo al darrera, es movien com en una dansa solemne. Travessàrem l'Ebre, gran espectacle. No trèiem els ulls del paisatge. L'horari era nou, i propici per abastar-ne tots els detalls. En Jordi no feia sinó preguntar per Sòria, quan començaria la terra de Sòria. Els voltants de Medina-celi el varen encantar.

Tot el trajecte de Lleida a Saragossa passa més al nord de la carretera general: per Tamarit, Binèfar, Moncó, Sarinyena, Tardienta, etc. Em va semblar re-

conèixer aquell poble de joguina construït en bloc enfront de La Cartuja. En tot cas n'era bessó. I pertot, a punt de funcionar, les giragonses del canalet.

El tren va sortir de Barcelona a l'estació del Nord, amb un quart de retard. En arribar nosaltres —i a l'hora mateixa de la sortida— encara no era format. Tot presagiava un d'aquells empitjoraments d'horaris progressius. Però, no: arribàrem a Madrid amb un retard sensiblement igual al de la sortida. Saltar del tren i entrar en un forn, va ser tot u. I quina gentada! quin desori! Tothom fugia de Madrid: un dissabte a la tarda del mes d'agost! Ens va costar d'atrapar un taxi, però vàrem atrapar-lo. I encara que disposàvem d'una hora i mitja llarga, ens vàrem fer portar a les immediacions de l'estació del Nord, on havíem d'agafar l'expres de La Corunya, i asseguts a la terrassa d'un cafè, amb un magre berenar a la taula, vàrem deixar passar el temps. En el vagó-llit, feia una calor asfixiant —sempre ben seca, però, gràcies a Déu. No ens espremia ni una gota de suor.

La posta era preciosa. Anaven passant, cada cop menys visibles, els pobles de la Sierra: Las Rozas, l'Escorial. Aviat no es veieren sinó unes llumetes escasses en uns boscos. D'Àvila només va arribar-me'n el parpelleig d'algun anunci lluminós. A Arèvalo —onze de la nit— va començar a sortir la lluna, lluny, lluny, roja, immensa, al fons de l'horitzó. Era més emocionant que la sortida del sol, des de La Vall de Santa Creu, el dia de Sant Roc.

A pesar del soroll de les rodes —just sota el meu llit— tant en Jordi com jo hem dormit magníficament. A quarts de nou esmorzàvem al cotxe-restaurant. Ens voltaven els verds de Galícia, per totes bandes. Molts de prats, i boscos, i camps de blat de moro. Els camins, xops de pluja. Encara en queia, i n'ha seguit

caient fins al migdia. Les cases de pagès tenen, quasi totes, a la vora, uns teulats de parra. I unes estranyes caixes primes, sobre quatre posts, com un llit de criatura, i coronades per una creu, que han resultat ser els famosos «hórreos» on es guarda el gra i es posen a assecar les panotxes.

A dos quarts de deu en punt arribàvem a La Corunya. És una ciutat bonica, escampada, viva, neta i original. Força silenciosa, avui. Hi ha turistes —es veu algun cotxe francès, se sent algú que parla anglès, però cap comparació amb les allaus que inunden les nostres costes.

Hem passejat força. En Jordi tenia ja previstos alguns monuments a visitar. El primer —hi hem oït missa— l'església parroquial de Santiago. Romànica. Una delícia.

També hem visitat els jardins de San Carlos, amb la tomba del general anglès Moore, defensor de la ciutat en la guerra de la Independència. I la colegiata de Santa Maria del Camp, i la placeta de Santa Bàrbara: un prodigi, que em recorda força, no sé per què, una altra plaça (la de Sant Trofim?) a Arles de Provença.

Hem seguit una processó acompanyada d'un seguit de bandes de música, i de «gaiteros» i personatges disfressats amb perruques i casaques. És la festa del «Voto de la Virgen»: una prometença que es compleix cada any, des de l'època de la pesta. A la sortida de l'església de Sant Jordi ens hem tornat a trobar amb la processó. Hi anava el Cardenal Quiroga, tot cobert de seda vermella.

La ciutat és plena de tribunes blanques envidrades. Com lluiran quan brilli el sol! Anem descobrint coses originals. Per exemple, a la coberta d'un edifici nou, si no hi ha hagut desgràcies, posen, en comptes de la bandera, com fan els paletes a casa nostra, una branca

ben tofuda de llorer. Llorer?, boix?, eucaliptus? Del carrer estant no ho distingeixo gaire.

A la tarda, fem l'excursió a Betanzos. Sortida a les sis, en autocar. Aquests vehicles abunden i són força bons, encara que els xòfers corren massa. És una tarda sense pluja, però ennuvolada. Hem vist tot el que calia. A l'interior de l'església de Sant Francesc, un sepulcre impressionant, el del Comte d'Andrade, personatge fabulós d'aquest país. El sostenen, bellament esculpits, un porc i un senglar, i gossos caçadors se li ajupen als peus.

8 d'agost

Ja són les nou del vespre i fa poc que hem acabat d'arribar de la nostra excursió a Pontedeume i al Monestir de Santa Maria —gran fantasma perdut a la muntanya— a Monfero. No hem pogut visitar-lo. Ben tancat, qui en deu tenir les claus?

Pontedeume té un bell paisatge. Un pont molt llarg sobre el riu Eume, la «ria» al fons, i magnífiques platges de pins i sorra fina. En Jordi hi ha pres un bany curt, el sol sortia i fugia. L'aire era fresc, gairebé fred.

Hem visitat, de dotze a dues, a Pontedeume, l'església de Santiago, l'Ajuntament, la Torre del Comte d'Andrade, les cases, en filera, dels pescadors... I hem dinat, força bé, en un bar de la carretera. Després, en taxi, hem començat l'anada a Monfero. El xòfer ens ha deixat al peu del camí de la muntanya, i en una soledat absoluta, sense trobar persona nada, sota un sol que estavellava les pedres, perdent-nos, o creient-nos perduts durant molta estona, hem arribat al Monestir. No sense l'ajuda d'un xicotàs de l'única casa de pagès

de la contrada on, d'instint i com a últim recurs, hem adreçat els passos.

L'excursió ha estat molt bé —prop de dues hores a peu, i de presseta. A la fi, ens hem assegut en un prat en pendent, espès, a l'ombra d'un eucaliptus. El monestir quedava a la nostra dreta, enlairat. Només en vèiem una gran paret coberta d'heura. Al voltant nostre, entre l'herba, unes floretes menudes, noves per a nosaltres: campanetes, fanalets japonesos, poncelles, pinzellets aguts mullats de rosa. Flor d'un rosa viola morat, amb una boqueta oberta on s'amaga el pistil. Les fulles, també molt petites, d'un verd lluent, amb el nervi vernissat. El revers, platejat mat, com de fulla d'alba. Rica soledat de Monfero!

10 d'agost

Ja som a Santiago. Ens hem hagut de llevar de bon matí, a les set, per vestir-nos, esmorzar, pagar el compte, fer-nos baixar l'equipatge i ser a l'estació, com acostumo, mitja hora abans de la sortida del tren. El tren ha arrencat, puntual, a les 8'25, i una hora després ja érem aquí. Pel camí hem tingut força estones de boira, semblava la tornada del mal temps. Però, no: el cel ara és ben blau, el sol brilla i crema, i la temperatura és fresca.

Tenim un record molt agradable dels tres dies de La Corunya. Ahir, vàrem anar a Finisterre. És una excursió inoblidable. Una muntanya al fons ens recordava Sant Salvador vist des de la Plana. L'Atlàntic, als peus del far, era el descobriment d'un mar sense límits. Ens vàrem banyar en una platgeta entre grans roques, on es trencaven les onades. Dinar en una pobra «Casa de Comidas», en el propi menjador particular de

la casa, amb un gran retrat d'una noia de primera comunió a la paret, i una vista meravellosa sobre el mar.

Tornant de Finisterre vàrem visitar els cementiris de la Corunya. El catòlic és tot alegre, ple de marbres i flors, esglaonat sobre el mar. Fins hi ha un obelisc on es poden deixar rams i corones «para los olvidados». I una inscripció, delicat eufemisme: «No se permite salir con flores».

En el cementiri civil hi ha dos rengles de tombes d'aviadors alemanys morts durant la darrera guerra en combats sobre el Canal o a les costes atlàntiques i que els corrents marins deixaven a les platges de Finisterre.

També hi ha un «British Cemetery», tancat amb pany i clau, i força descuidat si el mires a través de la reixa.

Santiago ens ha aclaparat una mica, amb la seva monumentalitat admirable. Encara no hem entrat a la Catedral, però hem explorat les places i carrers dels seus voltants. Pertot arreu hi ha fonts de diversos raigs, ben boniques, i escales sumptuoses. En Jordi es fixa en tots els detalls. És un gran company —i director— d'excursió.

Quan visitàvem el convent de Sant Martí, després de quedar-nos una estona al gran pati, hem entreobert una porta feixuga, per entrar a l'església, i hem tingut una gran sorpresa. Davant d'un preciós altar barroc hi havia l'Orquestra de la Televisió que a les ordres d'Igor Markevitx entrena els alumnes d'un Curs Internacional per a Directors d'Orquestra que s'està donant aquí des del 10 de juliol. Entre els alumnes veig en Narcís Bonet. M'ha reconegut i corre a abraçar-me. També hem trobat en Ros Marbà i un fill d'en Blancafort. I, encara, veurem, sembla, en Mompou i la seva muller.

Entre els alumnes, una setantena, hi ha homes i do-

nes, francesos, alemanys, suecs, grecs, armenis, etc. En un moment donat, l'Orquestra enceta les Variacions de Brahms sobre un tema de Haydn, i quinze o vint batutes, a una veu de Markevitx, s'han posat a dirigir, com en un ballet d'esperitats. No hem gosat, intrusos com érem, quedar-nos gaire estona, tot i que ens agradava l'espectacle.

Penso que demà, a quarts d'onze, sortirem cap a les Rias Bajas (Arosa, Padrón, La Toja) i potser ens arribarem a Pontevedra.

De tornada a Santiago, no sé si tindrè ocasió de saludar la vídua de l'Aquilino Iglesia, el meu amic poeta. El més probable, si hi vaig, és que la trobi fora de casa. Penso que tenen terres i hi deuen passar les vacances.

11 d'agost

El temps ens ha fet una mala passada. A quarts d'onze, amb un sol esplèndid començàvem l'excursió a les «Rias Bajas»: Villagarcia de Arosa, Cambados, La Toja i tot un magnífic seguit de platges camí de Pontevedra. Es pot dir que fins a La Toja tots els paisatges de mar i terra han quedat esborrats per la boira, que va sortir quan ens acostàvem a Padrón. Només en arribar a La Toja ha començat a guanyar el sol. De La Toja a Pontevedra hem pogut veure bé el litoral, que és ben bonic, però no l'altre costat de «ria» que la boira encara ens amagava. Després de dinar en un restaurantet, a les portes ja de Pontevedra —on hem arribat una mica cansats i mig decebuts—, aquesta ciutat, ara sota un cel blau ben esbandit, resulta d'allò més simpàtica. Després de seure una estona al sol, en

el banc d'una plaça, ens hem dedicat a visitar algunes esglésies: La Peregrina, Santa Maria la Mayor...

De tornada a Santiago hem fet una visita a la senyora vídua del poeta Aquilino Iglesia Alvariño. La crèiem absent de Santiago: ahir, des de l'hotel, vàrem trucar per telèfon diverses vegades i ningú no va respondre. Viu al carrer d'Eduardo Pondal, en un xalet que té un jardinet al davant i un altre de més gran al darrera. Ens acostem a la reixa de ferro, que sembla tancada. Les finestres, tancades, també. Hem trucat a una casa veïna per si sabien l'adreça estiuenca de la senyora Iglesia. «No —ens diu una minyona—. Si no s'han mogut! Aquest matí mateix els he vist.» I m'invita a telefonar. Truco, i em contesta el fill, Aquilino. Em dono a conèixer, pregunto si ens poden rebre. Em diu que la seva mare és a casa i que hi podem anar quan volguem. Ens obre el noi. Té vint-i-quatre o vint-i-cinc anys, és miop, blanquinós. Té un somriure trist i dolç. Al cap d'un moment baixa la mare, tota endolada. És jove encara, tenia vuit anys menys que el seu marit. S'emociona en veure'm (jo també). És persona molt impressionable, es torna sovint vermella. A penes ha sortit de casa —i fa cinc anys— d'ençà de la mort del poeta, del qual n'evoco alguns records. El fill —«som els dos tímids de la casa», diu— li fa companyia. La pèrdua del pare els va trasbalsar. El noi creia que sense el pare no faria mai més res de bo. Però ha preparat la tesi del Doctorat de Dret, i la mare n'està contenta. Aquilino júnior és professor adjunt o auxiliar, no ho sé ben bé, de la Càtedra d'Història del Dret, a Santiago, i es prepara per a oposicions.

La mare, Lola, s'excusa de no haver contestat la meua darrera carta. Diu que em va escriure tres vegades, i que les dues primeres cartes les va estripar. La tercera, la guarda. També guarda, i està a punt d'en-

viar-me-les, les traduccions en castellà que el fill va fer-li (després me les ensenyaran) de dues de les meves darreres nades. Són versions força fidels; molt literals, però.

Pregunto pel Diccionari Gallec en què treballava el pare. Em mostren un paquet de paperetes. No tenen ganes de publicar-ho. Creuen que, mort el pare, ja no té interès. Caldria, per altra banda, completar la tasca. No saben en qui confiar, i jo —diu el noi— no sóc lingüista ni sé prou gallec. «El gallec només el parlen els camperols». Aquilino s'expressa ara amb vivacitat i amb una mica d'amargor. Li dic que tot és un problema d'escola, i que el dia que la llengua gallega fos la de l'escola tot canviaria radicalment. Mentrestant, cal continuar l'esforç del pare, en honor seu.

Tant la mare com el fill es mostren desanimats, reclosos en el seu dol. Ella contrasta els anys feliços de matrimoni (primer, molts, a Villagarcia de Arosa, després cinc a Pontevedra, sempre amb la claror i la companyia del mar, que a Santiago enyorava) amb la seva viduetat. Em parla, també, de la meravellosa solitud dels boscos del poblet de Lugo on va néixer el seu marit, i on passaven els estius. Santiago li cau a sobre, de sempre, amb tant de monument, tanta pedra que condensa la cremor del sol. Santiago, diu, és més autèntic en els interminables dies de pluja.

Pujo a dalt, al despatxet, ple de llibres, del poeta. En fullejo uns quants de poesia gallega. Parlem d'alguns noms, Celso Emilio Ferreiro, el grup de «Galaxia», el meu vell amic Álvaro Cunqueiro...

Abans d'acomiar-nos, sortim al jardí de darrera la casa. Al fons, es dreça un gran arbre. M'expliquen que una amiga els va obsequiar fa temps amb un arbret de Nadal. Passades les festes els dolia de llençar-lo, i el van plantar de nou. Ara és un bell avet de quatre

metres, almenys. No cal desesperar mai, penso. Així poden renéixer un dia la llengua i la literatura d'aquest país. I la joia de viure.

12 d'agost

De la una a dos quarts de tres, hem assistit a l'església o Monestir de Sant Martí a un assaig de la segona «Suite» del *Dafnis i Cloe* de Ravel, dirigit per Markevitx. Magnífic director! Ha anat engrunant l'obra, bocí darrera bocí, fent-ne repetir algun, explicant sempre com calia interpretar el text, i això en un castellà barrejat amb paraules italianes. Ha fet sonar successivament les trompes, la corda, els instruments de percussió —un dels quals, per cert, accidentalment, i molt divertit, tocava en Ros Marbà— i al final ha donat un llarg fragment, que ha sortit rodó, vivíssim. En Jordi ha seguit molt bé tota la cerimònia, a dalt de tot de l'altar, darrera de l'últim rengle dels músics.

A quarts de tres, en acabar l'assaig, en els cotxes d'en Ros Marbà i d'en Mompou (aquest darrer conduït per la seva muller, que li fa de jove secretària), i en companyia també d'en Narcís Bonet i de la dona d'en Ros Marbà, que és francesa i s'assembla extraordinàriament, trobo, a la meva néta Andrea, hem sortit envers Sigüeiro, un poblet a tretze quilòmetres al nord de Santiago, amb la intenció de menjar-hi unes truites de riu. Hem preguntat, infructuosament, en tres «Casas de Comida». Aleshores hem trencat a l'esquerra, cap a l'estació d'Oroso (dos quilòmetres i mig de distància) on els Mompou coneixen la cantinera, la Dosinda. Allà han trobat dinar sovint. La Dosinda no ens esperava, però ha sabut improvisar un àpat excel·lent. Quin pernil! quina amanida! quin «caldo gallego»! I a

falta de la somniada truita de riu, una truita d'ous, groga com el blat de moro.

La taula ha estat parada a l'aire lliure, vora les vies del tren, sota uns arbres (mig sol, mig ombra). Gossos i criatures corrien al nostre costat. Davant meu, a l'altra banda dels carrils, s'endevinava el riu, el Tambre, indicat per la ratlla baixa i espessa d'una arbreda. Un moment ha passat, entre la verdor del paisatge, una màquina de tren, sola, com una vaca perduda, i bruejava com una vaca. Quan ja érem a les postres, s'ha aturat el Corunya-Vigo, i conductors i passatgers ens miraven amb curiositat, potser amb enveja, durant la breu parada. El sol era calent i l'aire fresc. Que bé s'hi estava! Com per Setmana Santa al Claustre de La Selva. Però aquí l'espai era obert, esbatanat.

13 d'agost

Vigo. Quan hem sortit de Santiago per agafar el tren de quarts de nou del matí, plovisquejava. Pel camí s'ha anat aclarint el temps. Hem vist la «ria» de Villagarcia millor que l'altre dia per carretera, quan la boira ens l'amagava. La «ria» de Vigo ha aparegut, gran i majestuosa.

Hem llogat un taxi, després d'una volta a la ciutat. Visita a les dues atalaies del Castro i Lagua, com si diguéssim Montjuïc i el Tibidabo. Passeig pel port i pel barri mariner de Berbés. I a les cinc de la tarda, en una barca que ens recorda la que fa la travessia d'Eivissa a Formentera, anem a Cangas, a l'altre costat de la «ria». Uns tres quarts de camí. Ha estat deliciós. Lentament, passejada pel poble, entrada a l'església, pujada a un turonet. A prop nostre, lligat a una estaca,

1968

7 de maig

La Selva. He anat a Sant Romà. Tot verd, tot florit, pel camí. Ahir va ploure dotze hores: una plugeta fina, seguida, fecundant. Hi ha ginesta florida, nova de trinca. Les branquetes, fràgils, encara no s'han endurit i es tallen fàcilment amb una mà, com si fossin d'una terrissa molt tendra. El timó, n'hi ha molt, comença a desfullar-se. El xuclamel és d'un rosa vivíssim. El castanyer de la carbonera branda un fullam esplèndid. Serà, diuen, un bon any d'olives. Ha fet vent, com sempre, però el vent no s'ha endut el garró.

Que bonic feia el Port, i el mar, d'allà a dalt estant, i les vinyes arrasades del marge davanter, tan vertical! Els cirerers són plens de fruita que tot just comença a verolar. Al perer, vora la parra caiguda, les peres, menudíssimes, encara porten, cadascuna, una seca corona de flor. El rossinyol aixeca, com una torre en difícil equilibri, el seu cant telescòpic.

1969

10 de maig

Viatge a Banyoles —tren, autobús, autobús, tren— per a passar-hi unes hores amb Josep-Maria Capdevila. Capdevila viu, ja fa anys, des de la seva tornada de Colòmbia, reclòs en una clínica. És un edifici modern, ampli, lluminós, que regenta la comunitat de religioses de Sant Josep, les monges que Capdevila va conèixer a Cali. La cambra del meu amic, que ell no abandona mai, és plena de llibres, en dues grans prestatgeries. Una calaixera, en desordre, vessa de papers. Vet aquí un escriptor que viu en una gàbia de vidre, com diu que hi vivia el vell Ford.

Pel finestral del fons deu llucar, solitari, el jardí primaveral. Però els llibres, les revistes i la correspondència, que practica amb abundor, el treuen del seu isolament, i de mica en mica el seu nom reapareix a les modestes publicacions comarcals, a les quals ofereix la seva col·laboració espontània i, no cal dir-ho, desinteressada.

Per bé que en l'animació de la conversa els bronquis el traeixen, Capdevila, lleugerament gras i colrat, amb el seu coll robust, i el cabell prou negre i abundós encara, té un aspecte sanítós i jove. No sembla un malalt de setanta-sis anys. M'explica els seus projectes, demana el meu ajut.

Aquest home és un sòlid cristià: lulià, tomista, obert i ple de seny alhora, em fa pensar en una mena de Maritain de casa nostra. Aquí, a Banyoles, ell, fill d'Olot, se sent les arrels ben clavades a la terra.

L'he deixat, a l'hora de dinar. He donat un volt pels porxos de la plaça, i he fet, en cotxe, el circuit de l'estany. («No diguis mai "el llac" —m'ha corregit Capdevila—. Verdaguer escrivia sempre "l'estany", com diu la gent del país. "Llac" és una ambició provinciana, com "ciutat" per "vila"»). Feia un dia preciós. De Porqueres estant, l'aigua, el cel, els prats i les arbredes jugaven blaus i verds. Aquesta primavera, amb les pluges abundoses de les seves primeres setmanes, engreixa els camps i fa verdejar la muntanya com mai. Les fondalades pròsperes que s'obren a banda i banda de la carretera de Girona, amb els fruiters de flor rosada que adesiara hi esclaten, semblen talment jardins.

A la tarda, he passat encara dues hores a la clínica, conversant amb el meu amic. De vegades, per no oblidar-se'n, Capdevila apunta en un paper les coses que em vol dir. Penso que no deu rebre pas gaires visites, i d'aquí li ve l'afany de parlar. Com un presoner vora la reixa, i amb el temps comptat. (I qui no el té comptat?)

3 d'octubre

Deu fer prop de seixanta anys —potser quan el cometa Halley navegava, vist del carrer de casa, per damunt dels magatzems del moll— i en una nit de pluja, la informe plaça de Catalunya d'aleshores esdevinguda tota ella un seguit de bassiols, que el meu pare em portava a veure, des d'un ombrívol banc del galliner, en un teatre que es trobava, em penso, no gaire lluny de l'actual Llibreria Catalònia, una comèdia titulada *De*

la Terra al Sol. Jo era molt petit i devia ensopir-m'hi. Sigui com sigui, de la comèdia no en recordo res sinó un quadre que passava a la Lluna. Ara m'agradaria de reveure-la. Ara que l'home ja ha posat, realment, els peus al nostre satèl·lit.

Què ha anat a fer l'home a la Lluna? «De segur que a organitzar-hi malvestats», apunta Salvador Espriu en un recentíssim escrit. L'aventura és enorme, però, i el cor se t'encongeix si compares la perfecció tècnica, la puixança material que la seva realització pressuposava, amb la mena de carreró sense sortida en què la humanitat sembla trobar-se avui. L'home, que no ha sabut evitar les guerres, ni eliminar la misèria, ni mantenir sanes les aigües dels rius i de les mars i l'atmosfera que respirem, què dimonis vol anar a fer a la Lluna? Tenim dret a témer-ho tot. ¿O és que l'home busca a la Lluna la sortida que no troba a la Terra? També això fa esgarrifances, perquè ens desvetlla el record i la temença d'una mena de Diluvi Universal. La nau Apol·lo i el seus estris annexos vindrien a ser la versió moderna de l'Arca de Noè. Recomençaria així a la Lluna la vida de l'home, amb l'esperança de no esguerrar-la, aquest cop. Però, ¿d'on li vindrien la seguretat i les forces? D'un aire sense aire? D'una superfície llisa a conquerir i a fer fructificar? Llarga, duríssima, quimèrica tasca. I, en el millor dels casos, ¿qui ens asseguraria la necessària, la indispensable bondat dels cors, sense la qual un altre caos acabaria per formar-se? «La intel·ligència és una ínfima cerilla, sovint remollida i gastada, si no la utilitzes d'escambell o de setial de la bondat», ha dit, en el mateix escrit a què més amunt em referia, lúcid i generós, Salvador Espriu.

I d'altra banda, si la Terra, en l'esperit de Déu, ja estigués condemnada, si la Humanitat nostra, pels seus pecats, hagués de desaparèixer, ¿els elegits per a la

nova etapa foren precisament els més justos o els més forts?, els més sants o els més tècnics? L'Arca de Noè, si és que ho és, del segle xx no és construïda pas a les drassanes dels àngels. Però és ben cert que Déu escriu dret amb ratlles tortes, i que Einstein i Von Braun poden haver estat instruments de la seva Providència.

Encara fóra més trist que l'home, en comptes de buscar a la Lluna una Terra millor, la fes servir com una posició estratègica decisiva per a les seves lluites fratricides. Per a «organitzar-hi malvestats». Terrible hipòtesi, que no podem excloure.

Quan llegim que la Lluna és una conquesta de la Humanitat, que la Lluna no és de ningú sinó de tots, ens ve als llavis un somriure escèptic. ¿Què és, en efecte, la Humanitat? Els pobles, les ciutats, les nacions, els estats, sí que existeixen, per envejar-se i combatre's, sovint, els uns als altres, però la Humanitat no és gaire cosa més que una entelèquia —en el pitjor sentit de la paraula. Algú fa respectar —de vegades fins a l'abús— unes regles de circulació, la ratlla d'una Duana, els límits d'unes aigües territorials. Els Drets de l'Home, però, qui els respecta? Perquè la Lluna fos de debò una conquesta de la Humanitat, caldria que *abans* la Humanitat, organitzada, hagués descobert la pau, la justícia i la unitat. ¿Podrà fer-ho, sabrà fer-ho, *després*? ¿O sentirà la temptació d'abandonar-ho tot, de cara a un nou món tan perillós com utòpic?

La visió de la Terra des de la Lluna, que ha meravellat els cosmonautes i en un grau més petit tots els qui l'han poguda veure, fotografiada en colors, a les pàgines de les revistes, és un espectacle inesperat, fantàstic. La Terra és l'astre més bonic —per ara— de l'Univers. Si la Lluna és com una bala d'argila dura i

eixuta, el nostre planeta blau, verd i sèpia, amb les fumeres blanquíssimes dels núvols que el ratllen, és com la bala de vidre de colors que roda pels confins infinits de l'espai.

D'una banda, de la Lluna estant, deu semblar un Paradís perdut, un Edèn llunyà i enyorat, que podem sentir-nos temptats d'abandonar a la seva sort terrible. ¿Qui ho faria, però, sense remordiments? Perquè és tan bella, d'altra banda, aquesta Terra nostra, i vista així agafa una unitat tan autèntica que si tots, de mica en mica, ens anéssim abocant a la Lluna com qui va a un mirador, per contemplar-la, potser ens encomanaria un veritable sentiment fraternal, i la Humanitat esdevindria el que no és ara. L'amor, que no és fet únicament d'absència, s'enforteix amb l'absència. I la dona estimada, vista de lluny, amb ulls amorosos, guanya una nova dimensió, total.

Així sia, amb la Terra. I el cor, encongit davant l'esdeveniment, encomani's a la pietat de Déu, i el regraciï. Car, en aquest tombant de la història de l'home, ens diem com mai que continua en nosaltres la Història Sagrada.

1970

3 d'abril

Sembla un somni. Per la sala de la Duana, a l'aeròdrom del Prat, ens arriba, greu, trasbalsat, ple de llàgrimes, Josep Carner. L'acull una cordialíssima ovació. Han passat més de trenta anys des de la fi de la guerra. Un dels nostres grans absents ha deixat de ser-ho. (Ha deixat de ser-ho? ¿O és una absència i no una presència la que sentirem amb l'arribada del poeta?) Em diuen que viu en plena amnèsia, però que no parlava d'altra cosa, a Brusselles, sinó del seu retorn a Catalunya. L'enyorança continguda, dominada, però cada vegada més forta, ha rebrollat en l'home vell.

Dia de sol esplendent. Cel blau, sense núvols ni boirina. Les flors ofrenades a Josep Carner quan s'adreça amb pas lent i hieràtic a l'automòbil que l'està esperant, el tros de bandera que hom desplega davant els seus ulls encerclats per una parpella sangonosa, tenen alguna cosa d'homenatge final.

6 d'abril

He passat tres quarts d'hora al costat de Carner, en una dolça conversa enganyosa. Un simulacre de conversa. El trobo assegut en un sofà al «hall» de

l'hotel. El cos desplomats enrera; el cap, però, ben tibant. «Etic molt content de retrobar-vos», li dic, tot estrenyent-li el braç, i ell respon a la meua salutació. Però aviat divaga i es perd. Té, això sí, el somriure de sempre. I parla, parla sense parar, ell, el príncep dels conversadors. No sé ben bé de què parla. De tant en tant, una espurna del vell enginy. «Jo no he estat mai un tarambana —diu—, però tampoc un babau.» I esclata a riure, apagadament, polidament, i el seu cos es sacseja tot ell d'hilaritat. La seva admirable muller, Emilie Noulet, seu al seu costat, s'aixeca un moment, va al telèfon, torna, el vigila.

Una cosa em fa creure que al món d'oblit en què viu Josep Carner hi ha encara algunes lluïssors: segur que no recorda el meu nom, ni sap ben bé qui sóc. Però parla amb mi amb plaer, llargament, se sent a casa i entre els seus. La frase incoherent, inacabada, fluctuant, perduda, encallada en un breu silenci, per reprendre tot d'una en una altra direcció on es tornarà a perdre, contrasta amb aquell somriure, irònic i divertit, amb aquella presència física al meu costat del Josep Carner de sempre.

¿Havia d'haver tornat, Josep Carner? Algú creu que no. Però retenir-lo lluny de nosaltres era —diu la seva muller— condemnar-lo a un veritable suplici.

13 d'abril

Torno a veure Carner. Fatigat, com adormit, absent, amb el seu llibre de la «Perenne» a la mà: «Pocs poetes han fet un llibre tan gruixut.» «I no vaig pas demanar que me l'editessin.» Un moment parla d'una unió necessària entre els escriptors. I es perd. ¿Pensa en la temptativa de 1922?

La seva muller m'explica l'anada a Montserrat. Van cantar el *Violai*. «Rosa d'abril, morena de la serra», dic jo. El poeta, en sentir-ho, plora. Després, convuls, plora i riu alhora. Li pregunto pels fills. S'entristeix. «La filla no sé si és casada, ni si s'ha fet monja.» Fa dos o tres anys que no en sap res. (L'altre dia parlava de set anys.)

Li demano si ha vist Josep Pla. No. «Sembla —diu després d'una pausa— que la gent s'amagui.»

Per provar d'excitar la seva memòria, li pregunto si em troba gaire canviat. «No —contesta, resolt—. Us trobo: a) un home de gran activitat, que no li agrada que li facin perdre el temps; b) capaç de cremar per les coses que estima.» És una mena de dictamen a les palpentes. Sense memòria i tot, Carner té un gran sentit d'orientació. Pot dir coses agradables i no massa inversemblants a qualsevol, com qui fa un averany o un horòscop de cara a un pervindre inconegut.

L'ajudem a alçar-se. S'acomiada en italià, li plau. «Avete buona salute, e cuore. Due belle cose.»

5 de juny

En Carner ha mort. El vaig veure la vigília de la seva partença cap a Brusselles, a Can Vallvé. Arribava amb un cert retard, ajudant-se amb un bastó; feia una cara de cansament terrible, tota canviada. Quan la senyora de la casa, en rebre'l, es planyia de l'esforç que la visita devia haver-li produït, Carner, cavallerívol, va saber il·luminar el rostre, i mirant-la de fit a fit, radiant, exclamà: —Ara em reposo!

Durant les sis setmanes que Carner ha estat entre nosaltres, l'he vist sovint, i de frases com aquestes li n'he sentides algunes. Tots, ens en meravellàvem,

perquè del fons de la seva amnèsia semblava impossible que poguessin sortir. I sortien. Era com un somnàmbul que caminés sense veure-hi. No ben bé això, perquè ell, indiscutiblement, tenia consciència del que volia —i no podia— dir. A cap de les persones amb qui l'he vist parlar he sentit que l'anomenés pel seu nom. Quan em parlava d'en Manent, me l'assenyalava i deia «aquell». Quan s'adreçava a en Manent i es referia a mi, deia «aquest» si em tenia al seu costat. Havia de recórrer sovint a grans circumloquis, perquè li plaïa de parlar —de parlar en català i amb nosaltres, que sabia que érem els seus amics, per bé que no es recordés dels nostres noms— i no s'estroncava la seva conversa. Que bonic era —i que trist— d'escoltar-lo! La seva veu de sempre, el seu somriure de sempre, la seva fina i humana ironia de sempre. Els primers dies, els seus pares li eren un tema freqüent. «Ells m'estimaven molt —deia—, jo era fill únic, i jo els estimava a ells, que tant s'ho mereixien.» De tant en tant, es definia, com si hagués de donar comptes a algú. Com l'home que, realment, se sap a punt de la definitiva rendició de comptes.

Que feliç se sentia, de ser a Barcelona, a Catalunya! Ja sé que tot sovint semblava oblidar-se d'on era. Passant un dia, en cotxe, davant de l'església de Betlem, i en fer-li-ho jo notar, va semblar com si li tornés la memòria. «Jo conec —va dir-me— una església igual que aquesta, ben igual, amb aquestes pedres que semblen coixins. Ben igual», repetia. I en preguntar-li jo on era aquella església em va respondre: «A Barcelona, a la capital de Catalunya.» Durant la mateixa passejada, en demanar-li si a Brusselles la circulació de vehicles era tan difícil i espessa com aquí, va dir-me: «No ho sé. A Brusselles no hi he estat sinó un dia o dos.»

Així i tot, Carner tenia una memòria secreta, una

memòria visceral, gosaria dir. Era la que li feia batre el cor a la Rambla de les Flors, la que li arrencava les llàgrimes si li esmentàvem el *Virolai*, la que a la Plaça Reial li suggeria belles imatges sobre les palmeres que s'hi enfilen o les criaturetes que hi corren i hi juguen.

Li vèieu seguir llargs viaranys per dir el que volia sense les paraules que calien. Una de les poques expressions geogràfiques que li he sentit és «Àsia». Sovint es referia a la seva estada a Beirut (sense dir-ne el nom) i a les oposicions que va haver de guanyar, amb sorpresa i escàndol d'altres aspirants que es creien més qualificats. Però la paraula «oposicions» no me la va dir mai, ni tampoc el nom del poblet on les preparava. Calia endevinar-ho. Una vegada, durant més de vint minuts, vaig estar escoltant-lo mentre em contava les seves aventures amb alts personatges que volien —inútilment— retenir-lo, i no vaig poder arribar a saber de quins països ni de quins personatges es tractava. Però al cap d'una estona, quan una jove dama li va recitar uns versos que el poeta li havia dedicat quan era noia, i li va desitjar, en acomiadar-se, llargs anys encara de vida i felicitat, Carner va respondre: —«Li desitjo bon nas. Sí, bon nas, perquè sovint la felicitat passa al costat nostre i no ens n'adonem.»

I en separar-se, un vespre, d'un amic, li va dir aquestes subtils paraules: «Sí, us escriuré. Perquè és en escriure que hom s'adona que hom és algú.» I després, com sovint feia, com si jugués, es va posar a parlar-nos a tots en italià. L'italià també revivia en la seva memòria, i amb esclats felïços.

Josep Carner va sortir de Barcelona el dia 20 de maig. De l'avió, en arribar a Bruseles, ingressà en una clínica. Ahir moria. Content del seu llarg comiat de la terra i la gent que estimava, cloïa els ulls en aquell

país que profèticament s'atribuí de jove com a darrer escenari de la seva vida.

Ha mort en l'exili, però la seva despulla ens serà retornada. Cal que reposi a Catalunya per sempre.

12 d'abril

Acabo de llegir *Homenatge a Catalunya* de George Orwell. Els diaris en parlen amb entusiasme. No em sembla un gran llibre, però sí un testimoni viu, directe, fresc. Un document de primera mà. Amb errors explicables: la guàrdia d'assalt confosa amb la guàrdia civil, la Sagrada Família presa per la Catedral (i gens estimada; Orwell no va anticipar-se a l'èxit mundial de Gaudí). El Tibidabo no solament és per a Orwell «una muntanya de forma estranya que surt bruscament darrera Barcelona» ans també el pujol d'on, segons tradicionalment se suposa —diu—, Satanàs va temptar Jesús. M'ha fet riure aquesta afirmació, com va escandalitzar-me de sentir-la, quan jo era un noiet, de llavis del Rector de la meua Parròquia: «Jesús, a dalt del Tibidabo, temptat pel dimoni...» Vet aquí com el que fou només una llagoteria a la ciutat, esdevé un dia o altre llegenda apòcrifa.

De la lluita fratricida entre comunistes i trotskistes o anarquistes, pel maig del 37, a Barcelona, ¿què n'hem de pensar a trenta-tres anys de distància? El llibre d'Orwell ens ho pregunta. ¿Calia fer la revolució i la guerra alhora, o treballar de moment, només, per la victòria al front? La tàctica comunista, ja ho sabem, és sempre cautelosa. Aquí, com pertot, preferia d'avançar pas a pas. La guerra es va perdre. La guerra revolucionària, probablement, s'hauria perdut encara més de pressa.

A Orwell en passejar, convalescent d'una ferida, per la platja de Tarragona, li fa «un efecte estrany de veure la vida gairebé normal» que s'hi desplega: «els cafès de luxe al llarg del passeig, i la ben nodrida burgesia local (sic) banyant-se i prenent el sol en gandules». Ja sabem que per a un soldat que torna del front, la reraguarda, i especialment la gran ciutat, li és sempre un escàndol. I és just que ho sigui. Però, quin error d'òptica aquesta visió de la burgesia ben peixada! Pobres burgesos de Tarragona! On eren, en la primavera de 1937?

Les descripcions del front em semblen més autèntiques, en el llibre d'Orwell, que no pas les de les ciutats. Ah, i l'«homenatge a Catalunya», on és? Consultaré un bon diccionari anglès per veure si «homage» té un sentit subtil que no conec. A no ser que la paraula hagi estat emprada «nel sensu irònic», com diu un dels meus néts.

La traducció d'en Folch i Camarasa, excellent. Els crítics, d'aquest detall, però, no en parlen quasi mai.

22 de juny

Presentació, en una llibreria de la Diagonal (modes de la societat de consum!) de la *Imitació del foc* de Rosselló-Pòrcel en edició bilingüe. Jaume Pomar, autor de la traducció castellana, ens ha dit unes frases sobre «Rosselló, poeta social». Poeta social? Diu que Rosselló va escriure, en ocasió d'un conflicte obrer, una carta a Gabriel Alomar, plena de simpatia pels vaguistes. Exigua base per classificar la seva poesia. Alguns dels presents —Vidal Alcover, Maria Aurèlia Capmany i jo mateix— hem pogut rebatre fàcilment l'afirmació d'en Pomar. Rosselló-Pòrcel, fos la que fos la seva ideologia,

era, en tant que poeta, un líric només, un aristòcrata de la poesia pura. La mateixa famosa evocació de Mallorca durant la guerra civil, ¿què és sinó un entranyable, elemental, crit d'enyorança, un plor de dolor filial per la seva terra malmesa, sobtadament llunyana? Una «Oda a la pàtria», diríeu. La llengua és més sàvia, el sentiment més fort, la retòrica més nua i roent, però, que en el famós poema d'Aribau.

A la porta de la llibreria, trobo Josep Maria Andreu, que també hi era, i em diu si he vist una *Antologia de la poesia social catalana* d'Àngel Carmona que acaba de sortir. No, no l'he vist. «Hi ha —em diu— un poema vostre, “Enclusa i mall”». Es veu que li ha fet una mica d'estranyesa.

Ho comprenc. Provo de recordar-me del poema, i d'examinar el que tingui de «social». «A mitja nit, / enclusa i mall encara dringuen.» Serà això? Potser Carmona ha vist en aquests versos inicials del poema una al·lusió al treball forçat. Jo no ho vaig veure, en escriure'ls. Era a Sant Pere de Premià. Sentia el dring, de lluny. La forja, on era? «No sé la forja». No gaire lluny de la casa d'en Manent, en un revolt de carrer, potser. Qui sap si l'artesa acabava una feina urgent, o massa endarrerida, o treballava simplement pel seu plaer. La meua casa d'estiu donava, a un nivell superior, a través del carrer, sobre el jardí d'en Manent, on senyorejaven un gran eucaliptus. El mar i la lluna, allà baix, lluny, me'ls mig ocultaven, a primer terme, les branques de l'arbre. I l'enclusa i el mall afegien a l'espectacle la seva música d'argent. És el moment —el deliciós moment— que el meu poema prova de fixar. Si Àngel Carmona ha pogut entendre'l com una mostra de «poesia social», ¿no arribarem a convenir en l'ambigüitat i la polivalència —necessàries— de tota poesia?

Aquesta nit he somniat que una noia em recitava —molt malament, per cert— els versos de la meva «Vida d'infant». Ens trobàvem en una casa del carrer de l'Alegria, a la Barceloneta. A mesura que la noia s'acostava al final del poema he sentit, recordant els darrers versos — «Com la bandera que arrencava a l'ombra / la llum furtiva de les caramelles» — l'emoció que per a mi tenien aquestes paraules, i les hi he volgut explicar. Girant la mirada cap a la meva esquerra he revist, a través d'un pati interior (totalment imaginari, o fictici) alguna cosa que s'assemblava al saló de descans del teatre de l'Ateneu Marquès de la Mina. Hi havia grans retrats, amb marc daurat, a les parets, i sofàs amb olor de floridura. En aquell teatre, em deien, quan jo era menut, que hi havia fet les seves primeres armes la Margarida Xirgu. I d'altres actors i actrius eminents. Encara hi vaig veure —interpretades segurament per aficionats que no recordo— obretes com *Flors i violes* de Crehuet, *El bon policia* de Rosinyol, *L'Ave Maria* de Gounod, llacrimosíssima, i *La mà de mico* que em feia, no he de negar-ho, amb la seva trama grandguinyolesca, autèntiques esgarriances de por. En els entreactes, sortíem (sortíem? amb qui?) a una galeria amb llarga barana de ferro, que donava a una mena de quadra. Sentíem els cavalls —què dimoni hi feien, allà, els cavalls?— renillar i clavar uns profunds cops de pota a la terra batuda.

Doncs bé, els darrers versos de «Vida d'infant» tenen per escenari el balcó de l'Ateneu Marquès de la Mina un dilluns de Pasqua Granada, quan les colles de caramellaires tornaven de les seves sortides al camp, formades militarment, però amb enormes culleres i forquilles de fusta a tall de fusell, i amb conills i po-

llastres i branques i flors penjant-ne com a trofeus. Una banda de música solia precedir-los. Desfilaven davant de totes les «societats» del barri: el Centre Republicà, l'Ateneu Marquès de la Mina, el Patronat de Sant Miquel del Port, no n'oblidaven cap. I els socis, a la balconada, a tall d'homenatge, arriaven i tornaven a hissar repetidament la bandera, en la fosca del capvespre, i una mà encenia com d'amagat una bengala, i la bandera anava de l'ombra a la llum, i de la llum a l'ombra. «Com la bandera que arrencava a l'ombra / la llum furtiva de les caramelles». Són versos que per a mi viuen encara. Però qui els entendreà? I aquesta nit, quan, en el somni, anava a explicar tot això a la meua mediocre recitadora, m'he despertat tot d'una i s'ha esvaït el saló de descans de l'Ateneu Marquès de la Mina, i el pati on s'abocaven aquells divans de vellut com de casa esventrada o potser com un màgic esvoranc del temps.

3 de novembre

El meu pare va tenir durant quinze o vint anys a la Barceloneta dues botigues d'adroguer. La primera, la que va comprar en casar-se, l'any 1900, on vivíem, entaforats en dues cambres interiors, pares i fills, era «la botiga» del carrer de Sant Carles. L'altra, adquirida potser un parell d'anys després, al carrer d'Alegria (—el general?— o de l'Alegria, com en dèiem tots, i potser en deu seguir dient tothom encara) la coneixíem per «l'altra botiga». La primera era senzillota, sense pretensions. Una botiga de poble d'aquelles on es troba de tot, des de terrissa a capsos «de sorpresa». L'altra, més senyora, lluïa un rètol de vidre fosc, amb lletres daurades, emmarcada per una caixa de bona fus-

ta. I els prestatges, a dintre, tenien una certa qualitat, havien estat ben treballats. L'establiment, abans de comprar-lo el meu pare, havia sofert un incendi. Diu que la meva mare em duia a coll, infant de pocs mesos, entre la gent que es mirava l'espectacle del foc. Potser d'aleshores ençà me n'ha quedat el pànic.

De vegades els meus pares m'enviaven de «la botiga» a «l'altra botiga», a fer algun encàrrec al dependent que la menava. En una d'aquestes curses —que jo feia volant, per la vorera esquerra del carrer de Vilajoiosa— recordo (jo devia tenir uns dotze anys) que de sobte em va venir una idea angoixosa. Tot d'una em preguntava: Visc o somnio? Sóc un somni? ¿Visc un somni? I per sortir del vertigen i tornar, tot corrent com anava, a tocar de peus a terra, per despertar a la realitat, em premia, fins a fer-me mal, un braç amb els cinc dits de l'altra mà. El «cogito, ergo sum» trobava, en aquell moment, una rudimentària variació. És clar que també la pressió de la meva mà podia ser un somni. L'important però és que, aleshores, i en virtut d'aquella sensació, jo *sabia* que no ho era.

Molts anys després, potser deu anys després, una nit en què jo visitava Carles Riba en el seu pis de la plaça de la Font de Sant Miquel, lla mateix on s'aixeca ara el pretensions gratacels municipal, en Riba em contava, ho acabava de llegir no sé on, el somni d'aquell home que, adormit a taula, rebia sobre el clatell la caiguda d'un llibre. El seu somni consistia en una llarga història situada a l'època de la Revolució Francesa i acabava amb la caiguda del tall de la guillotina al coll del lector adormit —que tot sobressaltat es despertava. Si el mecanisme del somni s'havia engegat amb el cop del llibre, i aquest cop havia actuat de despertador, per dir-ho així, al mateix instant o, si voleu, al cap d'un instant, ens admirava que en aquestes

dècimes de segon hi tingués cabuda un episodi tan llarg i, potser encara més, que aquest episodi, fent un veritable salt enrera, comencés pel començament.

Aleshores vaig recordar-me de la meva angoixa pueril. I vaig sortir de can Riba preguntant-me si la mort no fóra el cop que desencadena el somni de la vida. I fins vaig rumiar d'escriure'n una novel·leta. Només que jo no tenia, ni tinc, imaginació per a escriure-la.

9 de novembre

He somniat (em passa sovint) que anava a comprar revistes franceses en un quiosc. Amb la por que no haguessin arribat encara, o que tots els exemplars fossin ja venuts. Avui era en el quiosc francès de la Rambla; davant mateix del Teatre Poliorama, un quiosc obert a tres vents. En despertar, em pregunto si aquest quiosc realment va existir, i, si existí, quan va desaparèixer. Jo no me'n recordo, millor dit, potser ho recordo tan vagament que no sé ben bé si es tracta d'un record o d'un somni. Per més esforços que faci. Em pregunto si no va ser en aquesta parada on vaig adquirir als tretze anys un número de «La Dépêche» que, exhibit a classe de francès, va provocar l'escàndol (un diari maçó, republicà, nefast!) dels molt ortodoxos directors del meu Col·legi. No podria jurar-ho. En tot cas, si el quiosc va existir (no em costaria gaire de saber-ho, però m'agrada més de deixar-ho flotant), el somni ha arrencat un record de les profunditats on l'oblit el col·gava. Del clot, això és el més singular, on torna a estar colgat. ¿Hi ha, doncs, una memòria del somni, distinta de la memòria de quan estem desperts? ¿O es tracta, només, d'una més fàcil activitat de la memòria en el somni? En tot cas, el somni que ressuscita un

record extingit li deixa aquella ambigüitat que degué marcar Llätzer en sortir de la tomba.

El meu poema «Plaça del somni» explica un episodi semblant, un dubte anàleg. Furgo i furgo en la memòria, i em sembla reveure, en la meva primera infantesa, de la mà del meu pare, una plaça amb graons, que associo, no sé ben bé per què, a la de Sant Pere de les Puelles. Però un parc o un jardí s'obria al fons, en davallada. És un record o un somni?

30 de novembre

«A raca, a raca, part en vull!» Un vailet, sobtadament, amb aquesta frase dita sense respirar, queia damunt les bales i els patacons del nostre joc, a l'angle de la voravia, ran de la pila de sorra que els paletes tenien a punt pel treball de l'endemà.

Era com un abordatge. Fórmula màgica que donava dret al botí, paraules irrevocables, crit fatídic d'ocell de presa, en l'ombra creixent del capvespre. Lentament, el carro atapeït de fenc, passava, trontollant, camí de la vaqueria i del seu estable tenebrós. Quina alenada de camp! Embriagava. En el balcó del pis de dalt de casa, un grill cantava vora el tall de tomàtec, en la seva presó de suro, mentre el magre músic del cornetí, pàl·lid, llunàtic, fredolic, baixava les escales cap a la seva feina, sempre amb el coll de l'abric alçat.

Reveig el meu carrer i el meu barri, com un mapa acolorit. El ferrer i la seva forja: hi arribaria a les palpentes. La porta fosca de casa la peixatera i, fosforescents, dalt de la porta, uns números en guix.

L'infant del suburbi, confinat entre mar i port (dues fronteres misterioses i plenes d'encís), glatia per conèixer els camps i la muntanya. De tant en tant, el pare se

l'enduïa, és cert, per les verdes rodalies de Vallvidrera i Sant Pere Màrtir, i fins una vegada descobria les maduixes en una masia de Cabrils. Aquest desig de la natura, tan poc satisfet, l'infant el traduïa, pels volts dels catorze anys, en versos. Oh, eren els dies de la «Preceptiva literària». Els llibres de classe i algun d'escadusserament emmanllevat als més inesperats indrets ajudaven la seva imaginació. Però quan el noi provava d'escriure uns versos que suggerissin el fred i la neu, li calia deixar la tebior del llit on tot just acabava de colgar-se i s'ajeia, per conciliar-se la inspiració i suscitar una espurna de veritat, damunt les rajoles vermelles de la pobra saleta, arran de la botiga on feinejaven els pares. Als versos que anava a escriure, els faltava, per néixer, la «circumstància».

Què és la poesia? Qui ho sap! ¿Veritat, vida, somni, música, desig, enyorança, joc i foc? Qui ho sap! Enlloc no trobareu, en tot cas, la fórmula que us permeti de combinar aquests elements. Un instint obscur, ancestral, fa potser que unes coses s'il·luminin més que no pas d'altres davant dels vostres ulls, que unes paraules bruscament alenin com un ésser viu i dringuin com un metall noble; que entre les paraules, o entre les coses, neixin uns lligams subtils i fugissers. Penso en aquelles taques d'humitat en l'empaperat de la meva cambra, que es transformaven, aclucant potser una mica els ulls, en rostres i figures.

El clima en què ha nascut un poema —la seva atmosfera vital— s'arriba a oblidar. Vull dir el fons del seu fons. Però, si tots els versos són fills del poeta, de la seva pregonesa més entranyable, també ho són d'uns accidents determinats. I sovint són aquests accidents, diguem-ne externs, els únics que es recorden. Les interioritats del «jo», qui se les coneix?

Tota la poesia és, doncs, en part almenys, poesia

de circumstàncies (o d'ocasions, que diria Montale). Tal poema us va ser demanat, tal altre va lligat a un cert esdeveniment, de vegades petit, o a un paisatge concret, i aquell de més enllà és fill d'un goig o d'una tristesa que ningú no endevinaria, per transparents i senzills que siguin els versos, i que potser el mateix autor ha oblidat. La poesia més clara no deixa de tenir la seva dosi de secret. Però cap poema no mereix aquest nom si, a través de l'anècdota, no assoleix la veritat íntima de qui l'ha escrit.

Jo no sé de cap llibre de poemes que no sigui, en el fons, un recull de «versos de circumstàncies». ¿No ho és, per ventura, la *Vita nuova*? L'*Esbós de tres oratoris* de Carles Riba, ¿no va començar —així ho tinc entès— amb un encàrrec? L'estímul suscitador del poema igualment pot venir d'un espectacle o d'un record espontanis que de la necessitat de desvetllar-los a data fixa. La circumstància hi és sempre.

L'important és que els versos siguin vàlids, un cop tallats del seu cordó umbilical. Si el fet d'on arrenquen és massa aparent, diríeu, però, que s'esbrava la màgia. Lamartine no se n'adonava quan sota el poema «*La voix humaine*», dedicat a Mme. B., explica qui és Mme. B., com es diu, amb qui va casar-se, i ens conta les adorables virtuts de la seva adolescència i la dissort dels anys madurs, o quan al peu del famós poema «*Au rossignol*» indica on fou escrit: a Saint-Point, en un delitós bosquet del qual no queden sinó trenta-dos arbres. Aleshores en fa un gra massa i, el que és pitjor, es traeix.

Per això, els poetes d'avui, lluny de caure en el fotogràfic detallisme lamartinià, més aviat desfiguren sistemàticament la circumstància, i molts dels seus poemes són com endevinalles que ni tan sols arriben a formular-se però que no costaria massa de resoldre. Pen-

so en aquella historieta jueva: «On vas, Isaac? —Vaig a Varsòvia. —Calla, mentider. Ja sé que vas a Varsòvia, però m'ho dius perquè jo pensi que no hi vas.»

Entre el desfigurament sistemàtic i la informació lamartiniana hi ha el terme mitjà que em plau.

1971

23 de gener

Diem «sembla com si fos ara» per dir com la memòria, el record d'un fet, esborra el temps passat. El temps passat sempre fugí volant. El que ha de venir, si hom l'espera, les coses a venir, si hom les desitja, sempre sembla que triguin. Com més fort és el desig, més gran és la impaciència i més a poc a poc caminen les agulles del rellotge. La impaciència (avantsala de l'infern, segons Santa Caterina de Siena) és de vegades una font d'enveja. Recordo la que va ferir-me a mi, que tant em delia per arribar a la Universitat, de veure com abandonaven el Col·legi, acabats els estudis secundaris, els companys del curs precedent al meu. Entre ells i jo semblava obrir-se un abisme de temps. O un espai interminable.

Temps i espai, sovint, diríem que es confonen, que són mesures intercanviables. Quan em recordo d'aquell bany a Cala Mesquida, en una inimaginable soledat en ple juliol («sembla com si fos ara!»), i desitjo de tornar-hi, no sé si són mesos o milles el que me'n separa. El meu desig, en tot cas, fa llarg el temps. Diu que els dies passen de pressa per als vells, i és veritat. És veritat perquè el vell recorda més que no pas desitja.

Avui, a la missa de quarts de dotze, als Jesuïtes, el P. Colomer ha glossat l'Evangeli sobre les benaurances. «El món —ha dit entre altres coses—, àdhuc el món cristià, es gira sovint d'esquena a la pobresa, ignora els perseguits i els humiliats, els tristos. ¿Podem dir-nos doncs, cristians? ¿Sóc jo mateix, cristià? O, ¿en sóc, potser, només, en rigor, *tant com puc?*»

Aquest «tant com puc» m'ha recordat un episodi que vaig viure fa molts anys, abans de la guerra. Una nit, cap al volt de les dotze, era al llit dormint profundament el meu primer son, quan va despertar-me el truc insistent del timbre. Salto del llit, preocupat —què serà?, qui serà, a aquestes hores?—, em poso el barnús sobre el pijama, i obro. Un pobre amic meu, amb ulls desorbitats, amb la seva germana al costat fent-me gestos d'excusa, agafa la medalleta que em penja del coll, i em pregunta, ansiós, si crec en Déu. És l'únic objecte de la seva visita.

Com puc dir-li que no i negar la meva fe? Però si li dic que sí —com si li digués que no— ¿qui sap quina fóra la reacció d'aquest noi, que acaba de passar —em consta— una temporada en un sanatori mental?

El P. Colomer escolta àvidament. «I què va dir-li?» Vaig dir-li: «Tant com puc.» — «Ah, molt bé. Ell va entendre que sí, suposo». «No, ell va entendre que no.»

El P. Colomer quedà sorprès, i pensatiu.

He escrit «pensatiu», i m'adono que la paraula no és al Fabra. Què caldria, doncs: pensarós? pensívol? pensiu? Cap de les tres paraules no em sembla prou viva i planera. En poesia, potser foren viables. En prosa, i encara més en unes notes com aquestes, resultarien afectades, em sembla. Afectades, o, si voleu, «noucentistes».

Vet aquí un problema que sovint es planteja a l'escriptor català. ¿El Fabra és tot el català? L'eminent gramàtic no ho pensaria pas.

Jo sóc també, no cal dir-ho, «ministerial» d'en Fabra. Però, tanmateix!

Sí, «pensatiu» és un castellanisme. I «pensarós», no és un italianisme? ¿I «pensiu», un gallicisme? Em quedo, a consciència, i sense jactància ni desafiament, ans humilment, amb «pensatiu».

No, el Fabra no és tot el català. En els meus darrers versos de Nadal, em vaig adonar que havia escrit «peregrins» Els tres Reis peregrins. *Peregrí* no és al Diccionari sinó amb el sentit de «rar, poques vegades vist». Jo no volia dir això, naturalment. Els meus Reis «peregrinaven», és a dir, «anaven per terres estranyes, de poble en poble» (Fabra). No feien, precisament, «per devoció, un viatge a algun santuari» (Fabra), és a dir, que no eren «pelegrins» tal com el Fabra els defineix. Perquè Betlem no era, en aquells dies, un santuari («la part més santa d'un temple», l'«església o capella on es venera la imatge o relíquia d'un sant» (Fabra). Els Reis obeïen, simplement, un senyal misteriós, seguien un estel. I, venint de lluny, «peregrinaven». Si peregrinaven, i no eren pelegrins, ¿per què no he de dir-ne «peregrins», encara que el mot «peregrí», en el Fabra, s'hi trobi només en aquella altra accepció?

Vaig consultar Josep Miracle, J. V. Foix i Eduard Artells. Tots tres compartien el meu punt de vista. Però sóc tan «ministerial» d'en Fabra que no vaig gosar. I, per bé que amb recança, vaig escriure «pelegrins». Si el poema surt en un llibre tornaré, però, al meu primer impuls, i els tres Reis seran «peregrins». El diccionari d'en Vallès i el de l'Aguiló fan, val a dir-ho, «peregrí» i «pelegrí», en el sentit que a mi m'interessava, sinònims. També el d'en Moll.

Aquests dubtes turmenten, de vegades. Una paraula que es troba sovint en els meus primers llibres és «gallaret». Tots sabem que «gallaret» és un dels noms de la rosella. Però també és el nom del «gallardet». Avui tothom escriu, exclusivament, «gallardet». Però al Port de la Selva he sentit dir sempre «gallaret». I això mateix he llegit en Maragall, Maria Antònia Salvà i Salvat-Papasseit. Ja sé que ni el primer ni el darrer són massa de fiar en matèria lingüística. La paraula, així i tot, és viva, i no sé per què caldria bandejar-la. «Gallardet», pesa, cau, a causa, sens dubte, de la *d*. «Gallaret», així que bufa el ventijol, oneja, tremola. «Gallardet» és a «gallaret» el que una escultura, encara que només fos una lleugera terra-cuita, és a un «mòbil» de Calder, sempre al grat d'un buf.

23 de març

Salvador Pániker a Saladrigas («Destino», 20 de març del 1971): «El drama dels intel·lectuals consisteix a tenir "memòria". I tenir memòria és un formidable handicap en el món actual. Tenir memòria és portar pes mort, autorepetir-se...»

Pániker flirteja amb el vertigen. Li plau —m'imagino— el ritme accelerat dels nostres dies. Voldria, a cada moment, ser una pàgina en blanc. Sense passat, sense memòria, sense «pes mort».

Però la repetició sovint és filla de l'oblit i no de la memòria. Si el vell xaruc es repeteix, és perquè ignora el que acaba de dir fa un instant. La memòria, al contrari, tria, elimina, i com que no oblida, evita, quan cal, no sempre, la repetició.

En resum, la memòria ens permet de repetir, si *volem*. I és la falta de memòria la que ens condemna

a la repetició involuntària. L'home desmemoriat, generalment, tria la mateixa corbata. Ell és qui compra, fins i tot, el llibre que ja té a casa. Treballa, aleshores, la memòria implacable del gust. És un succedani que actua en sentit únic.

26 de març

Aranguren ha fet, en un parell d'articles a «La Vanguardia», un esquemàtic recompte de les activitats catòliques a Espanya durant els darrers cinquanta anys. Subratlla, amb una recança que arriba al desesper, una temptativa fallida: la de la Capella Universitària de Madrid. Aranguren hi veia la llavor d'un renovellat catolicisme, una llar ecumènica i oberta, un foc com el del Monestir de Montserrat.

Els escrits d'Aranguren vénen de Nord-amèrica, i els diríeu influïts per la revolta d'aquells «campus» universitaris. Així, pensador catòlic com és, se li escapa de dir, en veure's condemnat a les misses de sempre: «A mi regreso, si me queda humor para la rutina dominical...»

Anar a missa no és, no hauria de ser, per a Aranguren una qüestió d'humor, ni una rutina. El pensador ha cedit massa fàcilment, hem de creure, a un moment de despit. Potser a un ressentiment tenaç. I vet ací que en llegir les seves paraules m'he recordat de Carles Riba.

A Riba alguns potser el creien indiferent. Poeta, crític, humanista, no tenia les ocasions que ha tingut Aranguren —pensador catòlic— de proclamar la seva confessionalitat. Però la seva fe era sòlida i autèntica, prou varen adonar-se'n, els que no la coneixien, en llegir l'escrit on formulava les seves darreres voluntats.

Un diumenge al matí jo era a casa d'en Riba, i la conversa s'allargava. En un moment donat ens vàrem dir que encara no havíem anat a missa, i vàrem convenir d'anar-hi junts. Al seu mateix carrer, no gaire lluny, hi havia l'església que ell i Clementina freqüentaven. Allà ens va tocar d'aguantar-hi, en castellà, naturalment, un sermó pesadíssim: els Reis Catòlics, i altres tòpics unitaris, hi varen desfil·lar. En sortir, no vaig poder estar-me de plànyer el meu amic: —Us planyo, Riba, per la Parròquia que us ha tocat—. La seva resposta va ser admirable: —Això rai. Nosaltres no som com *ells*. (Segur que Riba pensava en el grotesc episodi que va protagonitzar Galinsoga a l'església de Sant Ildefons.) Nosaltres sabem distingir l'accessori —el sermó— de l'essencial, el sacrifici eucarístic—.

No, no, Aranguren. Cal oblidar l'humor —el mal humor. La missa no és mai, no ha de ser mai una rutina.

8 d'abril

Ponç Pilat podria dir: «Quina dissort! Quatre vegades he provat d'impedir la iniquitat comesa. Quatre vegades, ja ho veieu. I no hi ha hagut res a fer. Ells ho han volgut, jo no.»

I nosaltres ens sentiríem inclinats a atorgar-li, si no l'absolució, almenys les circumstàncies atenuants, si no fos (si no fos!) que ens recordem d'aquella seva por fatal a perdre el càrrec.

9 d'abril

Una altra setmana santa a la Selva. Litúrgia cada any més simplificada. Divendres Sant. A l'altar, uns

minyons que han vingut de Girona amb el sacerdot acompanyen els cants amb guitarres i, amb els seus moviments de dansa, ens inciten a cantar també. Aquestes melodies mal entonades, a base de pobres lletres, i d'un harmòniu que descarrilava, ens acosten molt, però molt vagament, als espirituals negres i esborren el record de la música sacra tradicional. No hem cantat el «Crux Fidelis», tan solemne. Tot plegat sembla privat d'unció, i inspirat per una mena de pragmatisme eixut. Els temps canvien.

A fora, la muntanya, aquest matí, era verda i gemada. Els camins són plens d'herba tendra. L'aigua regallima pel clot de les pervinques. Pomeres i perers comencen d'espolsar la flor, i els primers ametllons, amb el seu vellut clar, apunten, ulls closos sota unes parpelles verdes, entre el fullam.

A l'Ofici d'aquesta tarda el sacerdot i els seminaristes han llegit, repartint-se com de consuetud els papers, la Passió segons sant Joan. Un text com aquest, tan antic i tan repetit, us fa aturar cada any en algun aspecte que abans no havíeu considerat prou a fons. El consell de Caifàs, per exemple: «Més val que un sol home mori pel poble.» Quants de comentaris no haurà provocat aquesta frase! No puc pas pretendre a l'originalitat amb el meu. Però el fet és que jo medito ara aquelles paraules i hi veig el risc etern del «mal menor».

En nom del mal menor s'han comès crims terribles. I, no obstant, és cert que la vida ens obliga sovint a triar. O a acceptar, resignant-nos, allò que no ens plau. De vegades, però, la doctrina del mal menor amaga una hipocresia. Cal fer la prova, en tot cas, de si allò que hem triat o acceptat ho sentim realment, sense mai oblidar-ho, com un mal.

Un bell pretext, el concert de l'Orfeó Català en homenatge a la memòria del Mestre Pujol, m'ha permès de reveure Tremp, bressol de la meva mare. Quantes vegades hi he estat? Tres o quatre, i sempre en passades brevíssimes. L'església on regna la Verge de Valldeflors, avui sense les roses blanques, de roba o de paper, que la voltaven quan, per primer cop, la vaig veure; el carrer Major i el passeig de la fira, tan plaents, i la placeta de la Verdura, íntima i reclosa, i els vells casals avui abandonats, amb les llargues galeries vidrades, anaven desfilant, i al meu costat, una ombra enyorada. Diria que el temps ha reculat, i que la Serra és plena de carboners, i que els camins fressats, en altres dies, pel bandoler i el soldat, aconsellen encara de posar, i ben estret, el forrellat a la porta dels masos de muntanya. Recordo la meva mare i la seva alegria, que la feia cantar i feinejar, travessada de tant en tant per un llampec que venia de lluny i arrossegava, talment un tro sord i llunyà, la por i l'angoixa d'altres dies.

Algú m'ha mostrat a Tremp l'indret on hi havia la fleca comunal. La gent pobra, de l'Arrabal —encara distingireu les rònegues teulades dels seus carrers no lluny de la plaça de la Creu—, hi duïen a coure els pans pastats a casa, els grossos pans, la provisió per vuit o quinze dies. I si el pa es floria, en la casa ombrívola i humida, i la meva mare, als seus dotze anys, es resistia a menjar-ne, l'àvia li deia: —Menja, menja, Maria, d'aquest pa. Que la floridura fa venir color a la galta de les nines—. I aleshores ella, presumida, convençuda, en menjava.

Arrabal, carrer del Mig... Lluny, a la muntanya, vora aquella ampla i fonda collada que m'assenyalen,

hi havia els horts de la gent humil de Tremp. Em sembla lluny. ¿Una hora, una hora i mitja, potser, de camí, amb la mula? M'agradaria de pujar-hi. L'avi hi anava, qui sap si cada dia, i més d'un cop la mare, de petita, l'acompanyava. Passaven, tot fent camí, davant la Filosera. Què deu ser la Filosera? Una concavitat? Una alta roca llisa? ¿Era el seu nom una invenció del meu avi o un indret batejat així per la gent? En tot cas, prou distant del camí perquè hi ressoni l'eco. La meva mare se'n sentia un xic estemordida. L'avi, faceciós, li feia creure que una mena de fada respondria a la seva veu. I si l'infant cridava: Filosera! (Filosere, en la fonètica lleidatana) la fada —o qui sap si no era una parca tenebrosa— feia: quèec? com en un llarg gemec.

I d'altres preguntes inventava l'avi, per tal que la Filosera disposés de la resposta escaient. A la mare li feia por, la Filosera. A mi, que no l'he vista ni sentida, m'encomana un respecte sagrat.

El pare fantasiós i alegre de la meva mare va ser després aquell avi de cara rugosa i cap mig calb que ens venia a veure a la botiga i ens portava humils lla-minadures i ens deixava jugar amb el puny de plata del seu bastó. El veig encara, en el seu llit de mort. El primer mort que he vist a la meva vida. Em feia basar-da. Jo tenia vuit anys. El meu pare em va manar que li besés el front. I com me va costar de creure!

31 de maig

Verdaguer va contar-nos «què diuen els ocells». D'altres ens han dit com viuen. Jo m'he preguntat més d'un cop ¿«on moren els ocells»? ¿On s'amaguen —i amb quina mena de pudor— per morir? He sentit molts rossinyols cantar, he vist una munió de cogulla-

des, d'orenetes, de pardals, de falziots i de cardines. No n'he trobat mai cap de mort —vull dir de «mort natural». Diríeu que es fan fonedissos.

Avui, però, el meu fill Jan m'ha dit que, en tornar de la seva excursió de Pentecosta (tres o quatre dies), van trobar mort el canari que havien confiat a una veïna. Mort, afegeix, de sentiment. Vet aquí una nova sensacional, que no publicaran els diaris. Per a mi ha estat la gran notícia del dia.

Era un ocell petit, d'un color mig fulla seca, mig rovell. Li obrien la gàbia i en la relativa llibertat del pis s'enfilava al cap dels seus amos. O de mi mateix, si anava a veure'ls. Jugava amb els cabells i les celles, diríeu que besava les boques, s'aturava a les espatlles, volava i cantava content. Era un ocell jove. I l'endemà d'anar-se'n els seus amos, va entristir-se i morí.

El meu fill ja l'havia trobat desmillorat, en tornar d'altres absències. I creu, convençut, que el canari s'ha mort d'enyorament.

¿És, doncs, que els ocells tenen ànima? ¿O és que l'amor els en pot encomanar una mica de la nostra?

20 de juny

L'any 57 (n'havien passat divuit d'ençà que la guerra civil era acabada!) em dolia haver d'escriure a Henri Bosco, a propòsit d'una eventual i desitjada traducció d'alguna de les seves obres: «*il faudra essayer de faire fléchir la censure. Les ordres secrets contre les traductions en catalan persistent toujours*». No hi ha dubte que les coses, en aquest camp, han canviat força. Ningú, o gairebé ningú, no es recorda avui de les batalles que l'Editorial Selecta (Cruzet, Miracle, jo mateix), vàrem haver de lliurar amb els censors i amb els

Directors Generals a Madrid, per aconseguir, poc a poquet, l'edició d'alguns volums que obrien camí i establien —santa paraula administrativa— un precedent. Pérez Embid en el seu despatx oficial em donava la raó, i fins envermellia, avergonyit, pel fet que una revista com «Ariel» es veiés condemnada a la clandestinitat, o que els «Quaderns de Poesia» no haguessin pogut tornar a sortir després de la guerra. Però es confessava impotent, tot i la seva Dirección General, a causa de les famoses consignes secretes. I quan, a la Delegació de Premsa i Propaganda de Barcelona, jo defensava el bon dret de Joan Triadú en la seva lluita per la llengua i la cultura nostres, quina cara posaven! I si, amb arriscades paraules, hi denunciava el genocidi cultural de que érem —i som— objecte, com em feien el desentès!

Una vegada, a Madrid, el cap de la Censura, potser per justificar la lentitud i la mala gana amb què ens concedia els permisos, va preguntar-me com era que només publicàvem llibres en català. «¿Qui ho farà —vaig preguntar-li amb vivesa—, si no ho fem nosaltres? I, a més, què dimoni!, suposo que a Espanya el català no és una llengua estrangera». El censor, tot escoltant-me, jugava amb la cadena del rellotge, i callava, sobtat.

25 de juny

Trobo, en un calaix, tres quartilles esgrogueïdes, esborrany d'una carta que vaig escriure a Henri Bosco, el 18 de juliol de 1957, dues o tres setmanes després d'un breu viatge per Provença.

Vaig conèixer Bosco l'estiu del 37, a Banyeres de Bigorra. Ell hi passava les vacances, jo hi donava clas-

ses en uns Cursos d'Estiu organitzats per la Universitat de Tolosa. Un amic comú, Armand Guibert, poeta i promotor de poesia, ens va presentar, per carta, l'un a l'altre. En la fresca i assolellada terrassa d'un cafè, parlàrem llargament, bescanviàrem llibres, va néixer una amistat que encara dura. L'esberrany retrobat em recorda aquella primera conversa. Bosco enyorava el seu refugi provençal dels estius, i jo un poblet arraulit a la falda de Sant Pere de Roda. Si provava d'explicar-li el meu paisatge: vinyes, oliveres, el mar proper però amagat, ell hi veia reflectit el seu. A cada detall, que l'un o l'altre ens dàvem, semblava dibuixar-se un mateix indret. Era l'enyorança, més tard ho vaig veure, el que ho confonia tot. Però quan a la fi ell va preguntar-me: «I com es diu aquest poble?», i jo li vaig respondre: «La Selva de Mar». «I el vostre?» «El meu —va fer— és Lourmarin.» «Oh —va afegir, sorprès, al cap d'un instant—, Lourmarin també ve a significar el mateix, perquè Lour (i aquí va explicar una etimologia que ara no recordo) vol dir bosc o selva.»

És clar que d'aleshores ençà va quedar-me el desig de veure un dia o altre Lourmarin. L'esberrany de la carta precisa, potser jo ja me n'hauria oblidat una mica, com va anar, molts anys després, la cosa. Bosco, a qui jo havia escrit en tenir la possibilitat del viatge, em va respondre que aquells dies es trobaria ben lluny de Lourmarin, no sé si a París o a l'Àfrica, però que em deixaria unes ratlles a Aix, al Casino, que em servien de presentació per al guarda del «château». Vaig recollir-les, el matí de Sant Joan, a les nou, sota una pluja fina que va deixar el cel esbandit per a la resta del nostre viatge. Vàrem sortir en havent dinat. El camp era una delícia, verd, tendre, florit. Els rètols de la carretera ens indicaven com Lourmarin s'apropava. I vet aquí, finalment, el «château» o palau, de treballa-

des i riques finestres. Una fundació, que Henri Bosco administrava (no crec que encara, a la seva edat, l'administri), ofereix dintre d'aquelles nobles parets, voltades de prats i arbredes, un lloc de meditació i treball a músics, pintors i poetes. Ens acostàrem a l'entrada principal. Davant la reixa solemnial vàrem fer sonar la campaneta. Un gos corria, lladrant, per l'aresta del mur. Però va resultar, algú a la fi va dir-nos-ho, que essent dilluns, el guarda feia festa. «En aquella casa, tanmateix, trobareu Madame... que també té les claus del *château*. Fa un moment que hi era amb uns capellans.» Amb la carta d'en Bosco a la mà, vaig adreçar-me tot seguit a la casa que m'assenyalaven. Un senyor gras, voltat d'unes quantes senyores velles, hi devia celebrar una gran festa. Potser el seu sant o un bon negoci. Bevien plàcidament xampany. No, no. M'havien informat malament. No tenien les claus. Ens vàrem acostar, doncs, amb donar la volta al palau, que és a dalt d'un turonet, i esllavissar-nos per darrera, cap al torrent, travessant bosc i prats. Vàrem passejar mitja hora. Va passar un pagès, amb aire sorrut i malfiat, a dalt d'un carret, i un Citroën dos cavalls, amb el metge —vàrem pensar— que feia la volta dels masos. Ens adelitàrem amb el sorollet de l'aigua del torrent, i sentírem cantar, alternativament, rossinyols i cigales. Un temple protestant es dreçava no gaire lluny del palau. Vàrem fer unes fotos. Després, ja dintre del poble, en un cafè-restaurant que el nostre amic ens havia recomanat, vàrem sopar. Un sopar senzill i bo. Sempre he lligat, no sé per què, aquest hostel de poble amb el record d'Albert Camus, mort i enterrat a Lourmarin. Aquell Lourmarin que l'any 37, en la conversa de dos enyorats, tant s'assemblava a La Selva —i que s'hi assembla només en el nom, si l'etimologia d'Henri Bosco no va errada.

Avui he enllestit el meu treball sobre el rigor poètic de Josep Carner. M'ha donat força feina, i és només un esbós del que un dia o altre caldrà que algú faci: un estudi comparatiu dels textos originals i les revisions definitives. Jo m'he limitat a un cert tast; a donar, una mica a l'atzar, unes mostres.

En principi, desconfio de les revisions de textos poètics. Sobretot, quan prenen l'extensió i la profunditat de la de Carner. Cal reconèixer, però, que el seu llenguatge s'ha depurat i simplificat, que allà on calia ha suprimit els excessos d'eloqüència i que al llarg de la lectura salten, nombrosos, els enriquiments i les troballes.

Potser el tema bàsic, el secret podríem dir, de la immensa tasca escomesa pel nostre enyorat poeta, és el de la inspiració. Carner, i jo hi estic d'acord, creia en la inspiració com a motor inicial del poema. La inspiració dóna el primer vers (que sovint és l'últim, em deia), i a la vegada una mena d'atmosfera que facilita la germinació d'aquell vers. Doncs, bé: si partim d'aquí, ¿com podem admetre que aquella atmosfera perduri deu, vint, trenta anys després?

Quan Carner ha reprès «La fulla» (i ho ha fet magníficament), ¿on dormia, oblidada, la inspiració primera? Penso en el ferro, que cal forjar roent. Penso també en aquell *romance* de la filla del rei de França. Quan el cavaller se l'emporta a la gropa del cavall, perquè ella ha fet marrada i no sap el camí, l'ocasió l'empeny a sol·licitar els seus favors. Ella es val d'un engany per defensar-se: *Tate, tate, caballero, / no hagáis tal villanía; / hija soy de un malato / y de una malatía; / el hombre que a mí llegase / malato se tornaría.*

El cavaller emmudeix, poruc, d'encomanar-se el mal

horrible. I quan, ja a les portes de París, diu la donzella la seva condició, i es riu del cavaller (*Ríome del caballero / y de su gran cobardía, / ¿tener la niña en el campo, / —y catarle cortesía!*), ja no hi ha res a fer. La minyoneta no torna enrera, i tant que el cavaller ho voldria!

No crec pas, per forta que sigui la imaginació del poeta, que la primera emoció pugui revivre. Carner ha citat Shelley, per a minimitzar-ne la necessitat: «Quan hom comença el poema, la seva inspiració ja minva.» Posats a esmentar poetes anglesos, podríem, en canvi, recordar la dita de Browning: «Quan vaig escriure aquests versos només Déu i jo sabíem què volien dir. Ara, només Déu ho sap.»

Carner justifica la revisió sempre que sigui feta, diu, sota la influència de l'emoció primera. Més aviat caldrà refiar-se, crec, de l'emoció segona. Aquesta segona emoció afegirà al poema una nova vida. Si no és així, podrem parlar de retoc, de correcció, fins, en alguns casos, de traducció. Tractant-se de Carner, «primer ministerial de Pompeu Fabra», la correcció serà sempre escaient. Carner, mestre de traductors, ¿com no es traduirà sempre en forma magistral?

19 de juliol

Penso en el nostre viatge dels volts de Sant Josep a Teruel i Cuenca. Si n'hagués pres unes notes, ràpid com fou, potser semblaria un simple itinerari d'agència. Ara, amb el temps, es decanten i s'acoloreixen alguns detalls: en la penombra de la Catedral de l'Assumpció, a Teruel, de belles torres mudèixars, aquell retaule impressionant de la primera capella de la dreta, amb les santes dones que avancen melangioses, ager-

manades pel dolor, i la deserta i alta galeria que recorre la llarga nau; a Cuenca, la Ciutat encantada, fosa, oculta, sota l'espessa neu, i en el passeig nocturn vora el riu els llums de les velles cases encimbellades sobre l'espadat. Entre aquestes cases, magníficament restaurada, l'endemà visitarem la que hostatja el Museu d'Art Abstracte. L'enteixinat sumptuós, la pedra nua, les finestres emmarcant teulats i camps, diríeu que donaven prestigi a les noves i sovint decebedores temptatives de l'art. Però també l'art abstracte il·luminava, i els donava un escreix de tendresa i confort, les velles sales restaurades.

Tot això se m'afina ara en el record. Però calia recordar-ho ara, perquè l'oblit espia. Una mica de temps afavoreix la perspectiva. Una mica, «non troppo».

1972

17 de febrer

Torno d'un sopar. Després de la conferència de M. Deconchy a l'Institut Francès, el Director, M. Jean Dedieu, ens ha invitat a casa seva. Hi havia Salvador Pàniker amb la seva muller Núria Pompeia; Xavier Rubert de Ventós amb la seva; el Cònsol de França, M. Philippe Blanc, amb la rossa Madame Blanc; Mossèn (o Pare, crec que és jesuïta, abans se'ls reconeixia fàcilment, ara no gens) Duocastella; els senyors de la casa, i jo. També el conferenciant, naturalment.

Aquest jove Deconchy (té, m'ha dit, trenta-set anys) sembla molt satisfet de la vida. Es confessa estructuralista, pretén de desmuntar amb les seves «manipulacions» —és cap d'un laboratori del C.N.R.S. a la Sorbona— totes les ideologies («les croyances»), ja siguin religioses, polítiques o científiques, perquè també hem de comptar, ha dit, amb la ideologia de la ciència. Monsieur Deconchy, sòlid materialista, no creu, naturalment, en res, només en allò que veu i palpa. I encara en dubto, perquè ell sap que hom pot actuar amb computadores trucades. Pateix, és clar, del mateix mal de tots els estructuralistes: analitzen un poema (Freud, Marx, Saussure són les seves eines) i ho troben tot, excepte l'ànima, l'emoció, el perfum; desmunten una nina i la maten en un mar de serradures. Tot això passa-

rà, i molt ràpidament, em penso. Abans, però, caldria —fóra lògic— desenterrar i posar de moda el poeta Bartrina, un estructuralista «avant la lettre».

El sopar fou amè, com la conversa. Després, a peu dret, es formaren petits grups fluctuants, com cal. Xavier Rubert de Ventós, amb el seu bigoti mongol que li penjava a banda i banda de la boca, lluïa un pantalon color bordeus i un ample cinturó lleugerament caigut, amb una grossa sivella al mig. És curiós de veure un savi com Rubert, amb la seva humanitat desnerida, encorbat, galta xuclada, pometes vermelles estriades, vestit amb les gales de la «gauche divine». Mentrestant, la seva muller, mexicano-catalana, segons he sentit dir, callava delicadament.

Pániker no em va sobtar, em semblava conèixe'l de sempre. La seva família i la meva, ell un infant o potser encara no havia nascut, vivíem ben a la vora els uns dels altres, l'any 1930, a les Tres Torres.

Amb Pániker i Rubert parlàrem d'Aranguren. Els vaig dir que en els articles d'Aranguren a «La Vanguardia» m'hi fa nosa el ressentiment.

Després, asseguts en un sofà, llarga conversa amb Monsieur Blanc. No sé com, ha sortit el nom de Scheadé, que ell va conèixer al Líban. Li dic la meva admiració per aquest poeta i dramaturg, de qui va impressionar-me molt *Le Voyage*, que vaig veure interpretat i dirigit per Barrault a l'Odéon, a París, i *L'emigré de Brisbane*, en el bell muntatge de la Comédie Française.

Li parlo de la meva estada a França, durant la guerra civil, i de l'agraïment que dec al Consolat de Barcelona, que va guardar i salvar la meva modesta col·lecció de pintura. El Cònsol em conta, incidentalment, la generosa i perillosa missió que li va confiar un dia el General de Gaulle: el lliurament d'un milió de vells

francs a la vídua de Lluís Companys, que es trobava molt necessitada a París, al final de la guerra. La missió era perillosa perquè la senyora Companys patia, segons varen dir-li, del cor, i Monsieur Blanc no sabia com fer-li el lliurament del petit tresor que li duia.

Poc després de les dotze, m'he acomiadat de tots. Madame Dedieu, alta, esvelta, sempre amatent, em diu que hauríem pogut veure'ns, si l'atzar ho hagués volgut, a Toulouse, on vàrem coincidir, sense saber-ho, l'any 1939. Jo era, aleshores, Lector d'espanyol a la Facultat de Lletres; ella acabava els seus estudis a la Facultat de Dret. Totes dues facultats ocupaven el mateix edifici de maons vermells a la «rue des Lois».

El Pare Duocastella, que no sembla gaire en harmonia amb el jove Deconchy —caldrà que algú m'expliqui com aquest investidor de totes les ortodòxies, i fins de les heterodòxies, que no en són sinó l'esquena, segons ell, ha anat a parar, abans de la seva conferència, a l'«Instituto de Sociología y Pastoral aplicadas» que dirigeix el sacerdot— va repetint els seus amargs somriures.

En dir adéu a Núria Pompeia m'adono que fa pensar, amb els seus grans ulls i la seva figura minsa, tan viva, en la Juliette Greco dels primers temps.

3 de març

Vist *Lucas de Bohemia* a Madrid. Magnífic. I, en conjunt, excellent interpretació. Caldrà rellegir l'obra, perquè en la representació teatral sembla que hi hagi afegits. El final és, en tot cas, la part més fluixa. Potser hauria calgut acabar amb la mort de Max Estrella. L'autor volia, però, es veu, «esperpentitzar» aquesta mort amb l'escena macabra del velatori. (En arribar aquí

un pot pensar en la mort d'en Quim Federal de l'Espriu. Sí, sembla que Valle-Inclán hagi influït Espriu. Però, ¿no hi ha una «coincidència» més profunda que la «influència»? ¿O serà que per influir verament cal que es doni, prèviament, una coincidència?)

És curiós el cas d'aquest Valle-Inclán ultramodern. Penso en l'atac, tan injust, que Salvat-Papasseit va adreçar, en el seu «Manifest», a l'autor de les *Sonatas*.

El diàleg entre el Governador i el poeta, l'escena de la Comissaria, la llarga i ondulant discussió de la sala de redacció, em semblen els punts centrals, i més reeixits, de l'obra.

Valle-Inclán és sarcàstic, destructor, corrosiu. No pontifica. No hi ha bons i dolents en la seva comèdia. Perquè els bons ens apareixen amb tantes tares que ningú no es salva. I ni tan sols ens adonem de si Max Estrella és, com ell diu i repeteix, el primer poeta d'Espanya o, simplement, un pobre diable que veu visions.

Max Estrella i els seus formulen una crítica amarga del país, dels seus governants, de la seva tradició, dels seus principis. I el públic, com s'ho pren?

Una veu femenina, en un moment donat, quan un dels actors diu que Espanya és una caricatura de la civilització occidental, va llançar un crit de «fuera». La resta del públic que, per força, almenys al pati de butaques, ple de gent gran (i som a Madrid) podia sentir-se ferida en totes o algunes de les seves conviccions, seguia atenta, divertida, admirada, enternida si voleu, el joc escènic, però no es donava per alludida, no se sentia concernida. ¿És aquesta la veritable «distanciació»? Entre l'escena i els espectadors, un gruixut mur de vidre que evitava la propagació de les idees.

¿Quan una obra teatral podrà tenir conseqüències

polítiques? De la política en naixerà, si voleu, un teatre. Del teatre una conducta cívica, no ho veig.

Recordo el que Ricard Salvat ens explicava un dia, en una conferència, sobre Bertolt Brecht i el Berliner Teatre, i el seu escàs contacte amb el món obrer.

De l'agitació intel·lectual i universitària, què en sortirà? En quin moment i en quines circumstàncies s'encomanarà a les masses? Però les masses sempre és un home, en definitiva (i no cal que sigui un home de teatre, ni un intel·lectual), qui les mou.

13 de juliol

Aquesta matinada he tingut un somni inquietant. En una gran sala rectangular, atapeïda de públic (jo era en un racó, al fons de tot, vora la porta d'entrada) se celebrava un homenatge a la memòria d'en Sagarra. Hi havia tot de gent coneguda a la presidència. La cosa més sorprenent era que el propi Josep Maria de Sagarra s'hi trobava al bell mig.

Portava un vestit fosc. Decantava, com solia fer-ho en vida, marcadament, el cap. Una cara rodona, pàl·lida, de lluna plena. Però ell era allà —viu o mort? i ell, ¿ho sabia?— i s'havia fet la corbata, una luxosa corbata, per assistir a l'acte.

Després, evacuada la sala, en un descans, la gent que presidia, i molts dels concurrents, s'havien retirat a un salonet contigu. Jo m'asseïa, tot sol, en un ample vestíbul, rera l'escenari. Algú em reconeixia, deïa el meu nom, i respectava la meva presència solitària. Jo anava pensant en el fet extraordinari d'en Sagarra *viu i mort alhora*. Si ell era allà, i s'havia nuat la corbata, i era viu, tot i la seva pàl·lidesa extrema (però no oblidem que el poeta era —és?— un noctàmbul empedreït),

¿qui sap si tot el públic, i jo com tots, no érem tan morts com ell? Talment astres morts que fan llum, llum que no és sinó una desferra en l'espai, com la violada pell d'una serp abandonada a la ratlla del bosc. En faré uns versos, decidia, que no s'assemblaran a cap altre dels que he escrit.

La meva sogra, viva, voltada de criaturetes (i ja fa vint-i-cinc anys que va morir) no era lluny de la porta d'entrada on em trobava abans. En veure-la, li deia el meu neguit. I l'àvia dels meus fills em responia: «Sí, tens raó. És veritat. Però, saps què, no hi pensis.»

30 de setembre

Aquesta nit he somniat que era a París, on havia anat en una breu escapada. Tot d'una m'adonava que gairebé era l'hora de tornar. Em restaven dos o tres dies, només, i no havia fet res del que volia: ni visites a amics, ni teatres. A l'hotel on romania el meu equipatge no m'hi havia acostat de qui sap quantes hores i temia que ja m'haguessin buidat la cambra. No, no volia pas perllongar l'estada. Només trobar un tren que em permetés de veure tranquil·lament una bona tirada de paisatge.

El meu son aquesta nit, com sol passar-me d'un quant temps ençà, ha estat poc profund, i trencadís. Amb la sensació, però, que el temps s'allargassava, que el meu dormir durava molt. M'he recordat, en una breu esclarissada de consciència, d'aquell sant que en despertar d'un son que li semblà lleuger, havien passat potser més de cent anys.

M'assec, en la prima claror de cap al tard, cara al Coll de Sant Genís, contra una baixa paret seca —tanca esberlada d'un hort abandonat. Més altes que jo, als meus peus, es drecen unes tiges de fonoll. L'oratjol les fa vacillar. Es mouen, a dreta i a esquerra, com un pèndol. Més aviat com un suau metrònom. És un dolç bressoleig aquietador. El centre que dibuixa, incansable, l'arc de circumferència, és l'arrel de la planta, clavada en el pedruscall.

Cel amunt, aquest sí que és un pèndol: un vol de falciots es llança, ràpid, per damunt de la riera, cap a la meva dreta. I, parant de cop, torna a l'esquerra, en un vaivé que no s'atura. ¿On és el centre d'aquest moviment? ¿De quins fils invisibles pengen les ales dels ocells? Qui sap, penso, si Calder no va trobar-hi la idea dels seus «mòbils».

En Calder he vist sempre alguna cosa de molt pur, d'angèlic gairebé. Les seves escultures tenen l'ànima que els dona el moviment. Són com un joc d'infant. El fet que el balanceig del fonoll i el de l'estol d'ocells me les recordin, no esborra ni nega l'originalitat de l'artista. Potser, en el fons, l'originalitat no consisteix sinó en una síntesi, en una depuració, i més sovint en un aliatge. Mòbils de Calder: tiges que branden, lentes; fulles que tremolen; ales que es gronxen. Tot hi és.

29 d'octubre

Fa unes quantes setmanes, vaig poder contemplar —i meravellar-me'n— el nou aspecte del Palau de la Música Catalana, després de la neteja a què ha estat sotmès aquest estiu. Sala, passadissos, vestíbul, encara

feien fortor d'amoníac. S'hi veien serradures escampades. Però tot resplendia. Tants d'anys de freqüentar el local i resulta que la pols i el greix acumulats no ens deixaven veure la riquesa dels mosaics i les ceràmiques, l'esplendor dels vitralls. El que ara ens és ofert és talment el resultat d'una pacient restauració. L'art modernista, eminentment floral, es mostra sobretot en la variada decoració de les columnes. L'ull s'hi encanta.

En els revoltos del tercer pis, mosaic entre mosaic, lluen els noms d'una sèrie de músics eminents. Beethoven, Mozart, Bach, Händel, hi són, és clar. Brahms no hi és. Haydn, tampoc. Ni Vivaldi. No els havia arribat l'hora. Wagner, sí. El seu nom, a dintre, i el seu bust —un bust espectacular, teatral— en una balconada, ran del xamfrà.

Vet aquí, penso, una mena de document desenterrat. Un document que ens diu, a través dels noms glorificats d'aquells músics, quin gust dominava ara fa seixanta-cinc anys a Catalunya. No ens estranya de llegir «Mateu Flecha», «Victoria», «Palestrina», «Brudieu», noms que encara avui presideixen el món de la polifonia. Però «Carissimi», que en el cel del Palau brilla amb lletres daurades, ¿què diu ara mateix als amics de la música? Ben poca cosa. És un nom que no sona en els nostres programes. En 1906, en canvi, devia ser-hi fortament present. La pols impedí molt de temps de llegir-lo. La pols seguia el ritme del nostre oblit. Avui, aquestes lletres daurades deuen sobtar una mica el públic —si és que se n'adona— dels concerts. El mateix passa, o hauria de passar, amb tants de rètols de carrers. Sabem que molts de noms ja res no signifiquen per a la majoria dels ciutadans, que de vegades en fan curioses corrupcions. Però n'hi ha d'altres que, per als pocs entesos que en saben l'abast, han perdut tota respectabilitat. ¿Caldria sotmetre els noms dels carrers,

i els monuments i les làpides, i els mosaics commemoratius del Palau, a revisió periòdica? Potser fóra imprudent, perquè sovint un nom s'oblida, però torna. Cal no privar-lo d'aquesta possibilitat.

Avui, justament avui, la ràdio francesa, a migdia, ens ha donat uns corals de Carissimi. Vet ací, he pensat, que si en 1906 aquest compositor conegué una certa anomenada a casa nostra, potser avui està a punt de tornar-la a tenir. «La moda —deia una veïna meva de restaurant, no fa gaire, amb veu poc discreta i per això ben entenedora— la moda és un etern retorn.»

La mort d'Enric d'Olivera és una cosa que heu sentida. L'home del qualsevol dia que en ell i jo ens provem, i on vivim ens veiem, se senten de tant les coses noves. «Avui ha vingut del Sr. Copeland, com de dos homes no podien dir-se-hi.» «Quanta vegada portar-lo a la Clotxa.» «Ja hi és. El menjar es porta bé.» I l'endemà ja era mort. Però emici els dies li han dedicat una altra mort, perquè més aviat avança. El «Diario de Barcelona» que coneixem ha parlat d'ell. Sembla arreu de l'indignació que la seva corba vital. L'home d'«Arle» Catalana que va ser un dia, s'havia tornat a veure alguna cosa més viciosa. Vet ací el retrat. Havia perdut la vella ja. Però, perdre la ja és intolerable? No es freqüent en una «corba vital» el retrocediment dels entusiasmes de la joventut? Sobretot quan el desastre de la guerra civil, en els que la varen veure entre dos focs, ha deixat un rastre d'irreparable amargor. Així d'aquesta amargor és el segon volum de les Memòries de Lluc.

Aquesta mort en la glorià la memòria cap a molta anys curra. Vaig més enllà de les nostres converses a peu dret, entre el qualsevol i cap cosa, i m'estic enllà d'una certa dinars infinita d'aquesta darrera temps. Verboja brillant, excelsa, maliciosa i en ploma en els dies

1973

Abril

Ha mort Rossend Llates. Ja feia dies que m'ho temia. L'home del quiosc de diaris on ell i jo ens proveíem, i on sovint ens vèiem, m'anava donant les males noves. «Avui ha caigut del llit. Corpulent com és, dos homes no podien aixecar-lo.» «Hauria calgut portar-lo a la Clínica.» «Ja hi és. El metge és pessimista.»

I l'endemà ja era mort. Pobre amic! Els diaris li han dedicat unes notes necrològiques més aviat avares. El «Diario de Barcelona», un comentari ben poc cordial. Sembla acusar-lo d'inconseqüència «en la seva corba vital». L'home d'«Acció Catalana» que va ser un dia, s'havia tornat als seus setanta anys un reaccionari. Vet ací el retret. Havia perdut la vella fe. Però, ¿perdre la fe és intolerable? ¿No es freqüent en una «corba vital» el refredament dels entusiasmes de la joventut? Sobretot quan el desastre de la guerra civil, en els qui la varen viure entre dos focs, ha deixat un rastre d'inguarible amargor. Xop d'aquesta amargor és el segon volum de les *Memòries* de Llates.

Aquesta mort em fa girar la memòria cap a molts anys enrera. Vaig més enllà de les nostres converses a peu dret, entre el quiosc i casa seva, i més enllà d'uns certs dinars íntims d'aquests darrers temps. Vèrbola brillant, escèptica, maliciosa. I em planto en els dies

de «La Publicitat», quan ell i jo escrivíem «Comentaris» (a 20 ptes. la peça) que, al cantó dret de la primera pàgina, i signats sempre amb inicials, equilibraven l'editorial signat —a l'esquerra— de Rovira i Virgili. Eren els dies de poc abans i poc després de la República. Llates, àcid, enjogassat, passava llargues hores a la «penya» de l'Ateneu; col·laborava també intensament al «Be Negre» i al «Mirador». Era l'època del seu engrescament pel Josep-Maria de Sagarra fàcil i noctàmbul. Però vaig més enrera, i agafo en un racó de llibreria el recull de *Poemes lírics* que Llates publicà el 1924, compost i tirat als obradors on es confeccionaren els volumets virolats de la col·lecció «Els Poetes d'Ara». El llibre de Llates, desigual, comença amb un poema del 1929, *La nit tempestejant*, que havia estat publicat per primera vegada, em sembla, a la pàgina literària del «Dia» de Terrassa, i segueix amb una sèrie de cançons amatòries, madrigals, glosses, on esclata la influència popularista d'en Sagarra i que sembla demanar la música del Morera de les «Cançons de carrer». Però també hi trobem algun sonet, com el titulat «L'infinít», de to més pregon i solemne. *Deixeu-me anar tot sol entre la nit; / jo mateix no sé el mal que m'aturmenta...* comença. I acaba: *Pels camps, pel bosc, de cara a l'ample mar / pensa mon cor: «Ací és la meva llar: / estels germans, fecunda mare terra / quan finirà el neguit de dintre meu?» / L'estel va a reposar al llom de la serra; / jo quan reposaré en la pau de Déu?*

Aquest sonet, i el madrigal «Eulàlia vora el mar» (que sagarreja i carnereja a la vegada) i l'«Aubada» trobadoresca, que tant va agradar-me quan vaig llegir-la per primer cop, són potser els poemes que més sobresurten del recull. Però ara tanco el llibre, i me'n vaig encara més enllà, en el record. Va ser l'any 1917, el de la meva entrada a la Universitat, quan vaig conèixer

Rosend Llates. En el pati de Dret tres estudiants, Joan-Francesc Vidal-Jové, Juan Ortega Costa i jo, ens havíem fet amics. Ortega era un noi extraordinàriament intel·ligent i sensible. Em llegia els seus poemes. Em deixava els llibres d'Azorín, Unamuno, Juan Ramón Jiménez. El pare d'Ortega, en el despatx on dirigia la «Jefatura» d'Obres Públiques, aleshores, em sembla recordar, instal·lada al carrer de Pelai, ens feia conèixer fragments de «L'Atlàntida» que ell, per pur plaer, havia traduït al castellà. El fill, esdevingut després diplomàtic, gran amic de Carner en l'exili comú, va seguir sempre amb respecte i amor la producció lírica catalana. Doncs, bé: un dia, sortint de classe, l'Ortega em va proposar d'anar a veure un amic seu, que no vivia gaire lluny de la Universitat, al carrer de Claris, i pel qual sentia interès i admiració. Vàrem anar-hi. La nostra conversa, vora el piano on l'amic d'Ortega s'havia recolzat, va ser llarga, i ja no sé quins temes va tocar. El que sí recordo molt bé és el que Ortega m'havia dit en referir-se a Rosend Llates (aquest era, en efecte, el seu amic): «es tracta d'algú que està cridat a fer un gran paper en la cultura i en la vida de Catalunya».

La profecia no va resultar del tot encertada. Per què? Qui ho sap!

En la mort de Rosend Llates penso en la promesa inassolida i en el poeta estroncat.

Però els seus poemes, especialment els d'aquell primer llibre, que un segon recull, *Sentiment i paisatge*, publicat després de la guerra, no va sobrepassar, me'ls estimo, i no hem d'oblidar-los.

30 d'abril

La visita de la senyora Antonina Rodrigo, una escriptora andalusa que prepara un llibre sobre García

Lorca i els seus amics catalans, m'ha obligat a un esforç en busca dels meus records sobre el gran i maulaurat poeta. El més antic (de quan? del 1925? Potser la meua gentil interlocutora m'ajudarà un altre dia a precisar-ne la data) és el de l'audició del *Romancero gitano* a l'Ateneu Barcelonès. Era el propi autor qui ens recitava els seus versos. Érem pocs a escoltar-los: Sagarra, Llates... Pocs més, en tot cas. Ens aplegàrem en una sala del segon pis del vell casal del carrer de la Canuda. Amb no gaire llum, una tarda. Les meravelles que Salvador Dalí ens havia anunciat es veien confirmades amplament. Un darrera l'altre, els «romances» ens deixaven bocabadats. Lorca era un declamador admirable, i s'adelitava, com un joglar d'altre temps, guanyant els més diversos auditoris.

El veig, més tard, en l'estrena de quatre de les seves obres teatrals a Barcelona: *Doña Rosita la soltera, o el lenguaje de las flores* (i també, si no m'equivoco, *Bodas de sangre*) al Principal Palace; *Mariana Pineda* al teatre Goya i, encara, darrera mostra del seu geni teatral, la *Yerma* incomparable de Margarida Xirgu, al Barcelona. Cada estrena l'esperàvem els seus amics amb impaciència. Cada estrena va ser un triomf, que celebràrem entre bastidors, efusivament.

El recordo també en l'exposició dels seus dibuixos, a tinta i color, a la Galeria Dalmau del passeig de Gràcia. Pocs en devia vendre. El vell Dalmau de les barbes semítiques n'oferia els sobrers, anys després, per poques pessetes.

García Lorca es movia incansable. Era com un llampec de gràcia, tenia alguna cosa de follet, i era esmunyedís com un follet. El trobàrem a faltar quan «La Barraca» visità Barcelona. En un escenari improvisat, damunt l'empostissat transportable, els seus actors representaren en el pati de Dret *El Caballero de Olme-*

do. Però si ell no hi era, tot denotava la seva mà, la seva invisible presència.

Un altre dia, al Casal del Metge de la Laietana, García Lorca ens encisava amb una conferència-concert, que sens dubte va repetir moltes vegades per tot Espanya, sobre «Lo que canta una ciudad de noviembre a noviembre». La Granada de la seva infantesa, la de la llar amb la mare i les criades, la dels seus jocs d'infant, la dels crits del carrer, hi era evocada amb el freqüent contrapunt d'una cançó que Lorca cantava amb la seva veu fosca i ardent, acompanyant-se ell mateix al piano. Quina deliciosa conferència! El públic la seguia amb una atenció palpitant. Llevat potser d'unes senyoretes a primer rengle que amb paraules o gestos, per inconsciència o malvolença, degueren distreure'l i molestar-lo i a les quals, en saludar al final, sota els aplaudiments fervorosos, va fer, sense dissimular-lo gens, un pueril i escandalós llengot.

Alguna vegada havia menjat amb ell. Banquets d'homenatge o petites colles d'amics. El recordo, aquest cop ell i jo sols, un dia a la Taverna Basca de l'Hotel Ritz, explicant-me com eren les processons de Setmana Santa a Granada. I les seves paraules i el seu gest feien desfilar, com si els veiessin els meus ulls, els portadors de «pasos», amb les seves brusques i rítmiques oscil·lacions, ara a dreta, ara a esquerra, sota la feixuga càrrega.

És sabut —Guillermo de Torre ho va escriure en el pròleg a la primera edició Losada— l'escàs afany que García Lorca sentia de veure publicades les seves obres. I com preferia la seva difusió oral a qualsevol altra. Així, quan jo li demanava amb insistència un poema inèdit per als «Quaderns de Poesia», els versos no arribaven mai. Només en trobar-nos una vegada, per atzar, a la plaça de Catalunya, i asseure'ns al Cafè de la Lluna

(quin lloc, aleshores sobretot, abans dels astronautes, més escaient per fer-hi aturar un poeta!), només aleshores vaig poder arrencar-li, dictada de viva veu i transcrita per mi en un bocí de paper damunt el marbre d'una taula, la seva estupenda «Gacela de la terrible presencia», que va sortir tot seguit en el n.º 3 de la nostra revista. N'he comparat el text amb el que figura en el *Diván del Tamarit*, i només dos mots van ser corregits en passar de la revista al llibre. En comptes de «Pero no me enseñes tu limpio desnudo» ara diu per sempre «Pero no ilumines...»

Un dia d'agost o setembre del 1937, des de Banyeres de Bigorra vaig arribar-me al veí poble de Campan. Hi passava l'estiu, m'havien dit, Matilde Pomès, la coneguda hispanista francesa. Era un dia de festa i a Campan festa gran. A cada porta hi havia una creu de roses. Amb la Pomès vàrem parlar sobretot de García Lorca, i la seva versió de la mort del poeta va ser la primera de les diverses que després m'han arribat. Aquelles creus de roses, en el poblet de muntanya, i en el silenci que el voltava tot, em van semblar, de sobte, una ofrena al poeta assassinat.

8 de juny

Inauguració de l'Exposició Antològica Torres-Garcia al Museu d'Art Modern. (Que bonic és el Parc de la Ciutadella! Bonic i oblidat. Lloc de pas, gairebé només).

L'atracció principal eren les pintures murals, immenses, del Saló de Sant Jordi de la Diputació. Ornen tres dels costats del gran pati, mal protegides del sol per l'alta claraboia. M'han decebut una mica. Entre siena i sanguina, amb uns tocs de blau-gris, són els co-

lors que hi dominen. La composició, sobretot en la pintura central, és rica i ben resolta. Però el dibuix, tosc, no serveix gaire les figures. El déu Pan de l'esquerra, malgirbat, augmenta, amb la grandària, la seva barroeria. Potser l'espectador se sent frustrat, de tant com esperava. Aquestes pintures havien estat arrencades dels seus murs i substituïdes per altres de ben mediocres, plaents a l'autoritat de l'època.

Segur que hi ha moltes altres coses de Torres-Garcia que m'agradaran més que aquests murals. He llambregat, tot passant, un esbós de retrat de Josep Pijoan, amb aquell estil gairebé col·lectiu de l'època dels «Quatre Gats», admirable. He vist, de pressa, unes pintures de l'època de Fièsole, mig abstractes, mig figuratives, que fan remotament pensar en Campigli i els etruscs. I, en el mateix «saló» del pati, hi ha uns olis a la Puvis de Chavannes, de la col·lecció Badiella, i una mena de plafó on dominen el blau, el verd i el violeta, que sembla un bon Vuillard. Caldrà reveure-ho tot amb calma.

També em plauria de reveure, quan vingui, i em diuen que vindrà, la vídua del pintor. Jo la recordo, tota vestida de blanc, en el taller de Sarrià. Fa més de cinquanta-tres anys i no he oblidat la visió. Un any després —1921— Torres-Garcia, incompres a casa nostra, cansat de tanta lluita, inquiet i neguitós, era a l'exili. Jo li dedicava un article fervorós a «El Dia» de Terrassa. I un altre a Josep Pijoan. I un altre a Diego Ruiz. Els tenia per incompresos. Eren, tots tres, herois llunyans de la meua adolescència.

9 de juny

Em ve a les mans, en ordenar uns prestatges de llibreria, menut i amagadís, un llibret de la col·lecció «Les

Contemporains» que editava la casa Stock a París l'any 23. Són les *Douze Chansons* de Maeterlinck. D'aquest autor n'havia llegit primer algunes obres teatrals: *La Intrusa*, *Interior*, *L'ocell blau*... Totes amb aquell aire de misteri agredolç, en què la mort arriba com un ocell suau en ple silenci. La meua lectura de les *Dotze cançons* és posterior. Segur que Junoy s'havia inspirat en aquests volumets grocs i de preu tan modest (un franc, o sia, cinquanta cèntims d'aleshores), en suggerir-nos el format d'«Els Poetes d'Ara».

Rellegeixo els poemes de Maeterlinck i hi trobo el mateix ambient de misteri. Em sobta, de seguida, la mena de màgia que hi assoleix l'adjectiu numeral. Sobretot el tres i el set que hi dominen. «*Ils ont tué trois petites filles / Trois serpents sifflèrent trois ans / Trois agneaux broutèrent trois ans / Trois archanges veillèrent trois ans / Les trois soeurs aveugles... attendent sept jours / Les sept filles d'Orlamonde... ont allumé leurs sept lampes / Elle avait trois couronnes d'or / J'ai cherché trente ans, mes soeurs... / Vous avez seize ans, mes soeurs /*, etc.

Una altra característica d'aquest recull és la perfecta simetria, dintre d'una gran simplicitat de llenguatge, amb què són construïdes les estrofes. Així, la tercera cançó fa:

*Ils ont tué trois petites filles
pour voir ce qu'il y a dans leur coeur.
Le premier était plein de bonheur;
et partout où coula son sang
trois serpents sifflèrent trois ans.*

*Le deuxième était plein de douceur,
et partout où coula son sang
trois agneaux broutèrent trois ans.*

*Le troisième était plein de malheur,
et partout où coula son sang
trois archanges veillèrent trois ans.*

Damunt la base d'uns elements persistents, en un mateix espai de temps, jugant amb l'enumeració: el primer, el segon, el tercer (com en una rondalla) i la repetició «era ple de», s'estableix una triple escala «bonheur - douceur - malheur», «serpents - agneaux - archanges», «sifflèrent - broutèrent - veillèrent»...

Una altra escala triple és la que ondula en la cançó número set, també entre elements repetits, constants:

*Elle avait trois couronnes d'or,
à qui les donna-t-elle?*

*Elle en donne une à ses parents:
ont acheté trois réseaux d'or
et l'ont gardée jusqu'au printemps.*

*Elle en donne une à ses amants.
Ont acheté trois rêts d'argent
et l'ont gardée jusqu'en automne.*

*Elle en donne une à ses enfants.
Ont acheté trois noeuds de fer,
et l'ont enchaînée tout l'hiver.*

«Parents - amants - enfants»; «réseaux d'or - rêts d'argent - noeuds de fer»; «printemps - automne - hiver»... Només el verb ha fallat. S'ha repetit una vegada: «gardée - gardée - enchaînée». És curiós que Maeterlink hagi negligit el seu sistema en no trobar —ni cercar, potser— un verb que diversifiqués les tres accions. Les portes closes, la clau perduda, les llànties

que s'apaguen, les sales innumbrables, les grutes que deixen veure només l'oceà per una esquerdada, la por vaga, l'espera eterna, la mort inexorable, són temes que lliguen amb els del teatre de misteri del mateix autor.

La cançó 10 és el diàleg d'una doble angoixa. Parlen mare i filla. «*Il va s'éloigner*», diu la primera. (És el navili? És el pare? O l'amant?) La filla veu, en canvi, el que s'acosta. I és sempre el joc, els itineraris inversos del qui se'n va i de la mort que arriba. El poema té una mica l'aire d'«El Rei dels Verns», un aire trepidant, sacsejat, sincopat, diríeu...

Hi ha, en alguns d'aquests poemes, un element retòric digne de ser subratllat. És el parèntesi que s'intercala a cada estrofa. Pot ser sempre el mateix (el «*Mon enfant, j'ai peur*» de la cançó 5), o alternat («*Espérons encore*» i «*Elles, vous et nous*» de la cançó 4) o en gradació de verb («*Otez les bandeaux d'or*», «*Gardez les bandeaux d'or*», «*Serrez les bandeaux d'or*» de la cançó 8) o en gradació de complement directe («*J'entendis la porte*», «*J'entendis la lampe*», «*J'entendis son âme*», de la cançó 11).

Aquest element del parèntesi intercalat en sèrie a l'estrofa i la màgia numeral van influir els primers poemes de García Lorca. Un crític, Adolfo Salazar, havia assenyalat ja l'ombra de Maeterlinck (i la de Juan Ramón Jiménez) en el primer llibre del poeta andalús. «*De ambos influjos proviene, acaso —deia Salazar en un article publicat a "El Sol" el 30 de juliol de 1921—, la exquisita mezcla de aristocracia y popularidad que tiene la poesía de Lorca y que es general en sus poemas de 1920.*»

¿I què hauria dit, doncs, dels aplegats en el volum *Canciones (1921-1924)*, on l'adjectiu numeral figura en una vintena de composicions i en una trentena, almenys, de versos? Sobretot la «*Canción de las siete*

doncellas», amb les estrofes entre parèntesis, intercalades, que fan una mena de contracant, prové directament, em sembla clar, de Maeterlinck.

15 de juny

Descobreixo altres volumets de «Les Contemporains»: un *Hamlet* de Jules Laforgue, *Contes choisis* d'Apollinaire, *Le Cornet à dés*, de Max Jacob... Velles lectures. Reprenc *Mademoiselle Monk*, de Charles Maurras, que és també a la mateixa col·lecció. Hi trobo unes frases que jo havia subratllat molts anys enrera: «*Quand on n'a point de troupes à insurger, ni de bandes populaires à diriger, la théorie demeure le meilleur mode de l'action.*» Bruno de Boisgelin, amant de Mlle. Monk, n'estava convençut, i la preparava, adoctrinant-la, monàrquic fervent com era, per a les «sorpreses del futur». Car —escriu Maurras— «*ces leçons risquaient de ne servir à rien. Comme tout ce qui est d'avenir, elles ne pouvaient être utiles que moyennant une occasion c'est à dire par aventure, conjoncture et combinaison.*»

Les converses de Boisgelin amb la seva estimada (Mlle. Monk es diu en realitat Anne-Françoise-Aimée Franquetot de Coigny i havia nascut a París l'any 1769; havia travessat, per tant, les tempestes de la Revolució) tenien lloc pels volts del 1812 quan «la idea de la caiguda de l'Emperador tenia categoria de quimera». Maurras evoca aquestes converses l'any 1923. Dirigia aleshores «L'Action Française», el partit i el diari, i no pensava sinó en la restauració de la «monarquia legítima». La teoritzava incansablement, en espera, per quimèrica que semblés, de l'ocasió, de la *combinazione*. «La més petita força, el més magre concurs pot, per

combinazione, i amb un lleuger cop de fortuna, ser afectat sobtadament d'una potència inesperada, que ho decidirà tot.» Aquesta ocasió, Maurras, el nacionalista integral, la va creure arribada un dia, paradoxalment, amb Hitler i Pétain, amb la invasió de França. Degué esperar-ne, a la llarga, la Monarquia. La *combinazione*, però, li va fallar, i va portar-lo, amb la fi de la guerra, a la més trista de les presons.

Un maurrassià fidel, perquè ho era, si no m'equivoco, Charles de Gaulle, va oblidar-se, en l'hora decisiva, de l'ideal monàrquic. L'ocasió, per a ell, havia de menar a «la grandeur» de la pàtria, amb tots els ajuts, vinguessin d'on vinguessin, i a despit del règim que fos. Un dels seus més sòlids i inesperats suports en el govern de França l'hi procurà, inesperadament, un intel·lectual d'esquerra, André Malraux. El mateix que l'any 23 signava, en termes elogiosos, el pròleg de *Mademoiselle Monk*. Tenia, aleshores, 22 anys. (Però ¿qui era, com era, Malraux, als 22 anys?)

1-5 de juliol

El creuer marítim ha estat un desastre. Ens ha tocat un vaixell asmàtic, que ha hagut d'eliminar, bon començament!, l'etapa inicial. Ha calgut anar-lo a trobar a Ciutat de Mallorca. A l'hora prevista, però, no hi era. Ni es veia a l'horitzó. Hem aprofitat el dia, ja ho teníem pensat, amb una anada a Formentor. La calor ha fet més agradable el bany. Era un plaer de trobar aigües netes, platja neta, i la dolça visió de les muntanyes i el bosc, cloent el mar en un simulacre de llac. I, havent dinat, el repòs vora el jardí florit, deliciós, de l'Hotel.

Quan a la tarda fèiem, per fi, la coneixença del

vaixell, la impressió no va ser gaire bona. L'estat de les màquines devia intranquillitzar el personal. Els cambrers semblaven presoners o malalts. El camarot, però, era prou agradable i, de mica en mica, ens vàrem anar trobant bé a bord.

Tot el dimarts, navegació, sense terra a la vista. Mar llis, on espiàvem, debades, el salt d'un dofí. Al vespre, a proa, a les fosques, hem passat llargues estones mirant la gran estelada i l'ungla petita, fina, de la lluna creixent.

Dimecres dia 4, arribada a Tunis. Una mica de temps perdut amb la revisió dels passaports, i molt més temps perdut encara, sota un sol tòrrid, al moll, dintre l'autocar, esperant que ens fos donada l'ordre de sortida. Som a l'Àfrica. Sento, només, una vaga curiositat. El guia, un nadiu en djilaba, mig en francès, mig en castellà, fa el seu ofici amb un repertori verbal extret, segurament, d'un prospecte turístic. Hem passat per La Goleta: record imperial espanyol, fortalesa de Carles V, amb el seu escut a la llinda. Després, atur a les runes de Cartago: no res, quatre pedres disperses, grans horitzons i un barri residencial a la vora. Venedors de records i de postals, nens que allarguen la mà, amb suplicants ullassos. Damunt la terra sembrada de sal («*Delenda est Cartago*») ara es drecen xalets blancs i blaus, i una gran abundor de baladres i hibiscus d'un roig esclatant. Després —segona aturada— passem per Sidi-bou-Saïd, zona encara més residencial, amb una bella platja, allà lluny, als peus. Botigues i parades: robes, bruses, menudalles folklòriques. Tot sembla nou de trinca, fins aquest gran hotel, construït de cara al turisme internacional. Altre cop a l'autocar: a través d'un bon tros de carretera arribem al Tunis modern, i vorejant el que resta de les velles muralles (algun sector de les quals ens fa pensar en la de les Drassanes

per la banda del Paral·lel) arribem a la gran atracció de la «Casbah». Dintre d'un edifici exteriorment blanc i nou, un dèdal de carrerons i botiguetes. Teixits, catifes, bruses brodades o estampades, hi dominen. També, però, els sacs d'herbes i farines. I perfums. Entre els venedors hi havia alguns tipus amb els quals hauria estat instructiu i divertit de parlar: grassos com budes, o vells de galta xuclada, la mirada extàtica. Però calia seguir el guia, i no perdre's en aquells vials sense cel i gairebé sense aire. Finalment, tornats a l'autocar, sortim per la part més nova de la ciutat: llargues avingudes de gust francès, cap al port, que és lluny. Voregem un canal i uns aiguamolls. Ens encreuem amb un carrilet. És tot el que hem vist de Tunis.

Quan a les set de la tarda desatracàrem, iniciant el camí de Palermo, l'escullera era gairebé deserta. El sol, enorme taronja, s'enfonsava a l'horitzó. La ciutat de Tunis s'esborrava en la calitja. El vaixell passà a frec d'un rosari de boies que encenien i apagaven una llumeta verda, i anà entrant lentament en la nit.

14 d'agost

La Selva. Quant de temps que no plou! La secada comença de fer estralls. La fruita és menuda: figues, llimones, escarransides. Els grans de raïm sota la verda pampolada semblen magres lledons. Arbres i plantes s'assequen al jardí. El pitjor és que l'aigua de la font, normalment abundosa, és ara només un rajolí que es va aprimant de dia en dia. L'aire no es mou. Quan vindran les pluges? Les esperem, sense creure-hi massa. Sembla que el temps no hagi de canviar mai. S'ha plantat. I ens angoixa com un infant rabiüt quan perd l'alè.

7 de setembre

Avui fa dos mesos, recordes?, érem a Agrigento. Ens havíem banyat, ja, vora els roquissars de més amunt de Mondello; ens havia enlluernat la policroma catedral de Monreale, amb el camp d'or dels seus mosaics, als quals una moneda de cent lires, introduïda en una capsa màgica, donava, per un parell de minuts, sobretot a les voltes del temple, un suplement de pàl·lida claror. Palermo ens havia mostrat la gràcia barroca dels «Quattro Canti» i vora el port, en un capvespre de lluna prima, la fina façana renaixentista de Santa Maria de la Cadena. No ignoràvem tampoc els temples grecs de Sicília, car havíem collit la flor de la tàpera entre les runes del Santuari a Dèmeter, de Selinunte, i després d'una breu pujada, sota el sol de la tarda, ens acollien les trenta-sis esplèndides columnes dòriques de Sagesta. Però Agrigento, amb la seva vall sagrada, ens oferia, no un, sinó tres temples, entre els quals el de la Concòrdia, tan sencer, semblava encara vivent, ofert a una divinitat ignorada. Va ser una apo-teosi.

Penso, tanmateix, que els monuments antics, llevat que els faci reviure un estudi aprofundit de l'època que els va veure néixer, poca cosa ens dirien i s'esborrarien aviat de la nostra memòria si no els associàvem a la vida vegetal, animal, humana que, de vegades, als nostres ulls s'hi lliga. Així, la Martorana de Palermo, la bella església del segle XII —la de les Vespres Sicilianes—, potser més que per la seva història, pels seus mosaics o per l'aplomada i gentil torre normanda, perdura en mi per la cerimònia nupcial que hi presenciàrem. Nuvi i núvia, en la litúrgia del ritu grec, coberts tots dos per un mateix vel. Després, les dues corones blanques en les mans del sacerdot, braços alçats, s'encreua-

ven, talment colomes, talment estris de prestidigitador, per posar-se a la fi, alternativament, al cap dels contraents. «Franca: Carmelo sarà la tua corona». «Carmelo: Franca sarà la tua corona». Quina bella festa!

La flor de la tàpera, rosada, amb els seus llargs pistils, de Selinunte; els ocells que feien niu, i n'entraven i sortien, a les cavitats que l'erosió del temps havia creat a les altes columnes de Sagesta, fixen el meu record, i sembla que preservin de l'oblit les pedres tan-tes vegades seculars.

Al temple de la Concòrdia d'Agrigento els nuvis de la comarca solen anar-hi el dia de les noces. En arribar-hi nosaltres, una parella de Porto-Empèdocle, ell amb fosc vestit d'alpaca, ella tota de blanc, amb un vel que semblava néixer-li enmig del front, bruna i roja, cara al sol de la posta, suportaven feliços l'escomesa d'un fotògraf. ¿Qui sap si aquells nuvis perpetuaven una tradició antiquíssima? ¿O era, només, una cerimònia suscitada pel nom donat de no fa gaire al temple, una imploració de la concòrdia, de la pau conjugal? Jo no sabré, però, evocar mai el temple d'Agrigento sense aquells nuvis —i els seus amics: terrassans, pescadors potser de les platges veïnes— drets al peu de graonada. Tal com, en recordar, més d'un cop la Porta Daurada de Poblet, se m'apareix el novici que ens hi acomiadava un vespre, poc després de la guerra, en els primers temps de la represa del Císter i tristament tornava a les seves privacions i ens abandonava a nosaltres a la nit exterior. La porta, feixuga, girava a poc a poc i, closa, separava dos mons.

21 d'octubre

Article, molt ben fet, enginyós, suggerent, de Joan Fuster a «La Vanguardia». Comença preguntant-se qui-

na influència poden tenir sobre els textos literaris les circumstàncies anecdòtiques de la seva elaboració. Li interessaria de saber «on» i «com» ha estat escrit tal poema, o aquella novella, o tal altre drama o article. S'ho demana, diu, mentre prova d'escriure, amb dificultat (però que bé se n'ha sortit!), en una mediocre cambra d'hotel italiana, lluny dels seus llibres i habituds, i amb un bolígraf a la mà, en lloc de la seva personalíssima i imprescindible màquina d'escriure.

Aquestes preguntes de l'«on» i del «com» podrien ser la base d'una enquesta interessantíssima. Si jo hi hagués de contestar diria que de la màquina d'escriure no me n'he servit mai. En desconfio, com del dictat. D'aquest, encara més. La ploma o el bolígraf eviten, de mi al paper, tota distracció o llacuna. Són, i em cal, silenciosos. El silenci em procura l'indispensable aïllament. Així i tot, pot donar-se una soledat no silenciosa. Per exemple, en un autobús ple de gent inconeguda, en el trajecte de Saint-Sulpice-la-Pointe a Tolosa, amb unes batzegades que m'estrafeien la lletra, vaig escriure el poema «Cançó fidel». En el tren (sol, val a dir-ho, en el departament) vaig compondre, de Madrid a Barcelona, «Fi de viatge». Recordo d'altres circumstàncies anecdòtiques de l'«on» i del «com»: la «Cançó de l'amor que passa» del meu primer llibre, la vaig escriure ajagut a la platja, a Tarragona, als peus de l'anomenat «Balcó del Mediterrani». Un dels poemes de *L'ombra del lledoner*, no puc precisar quin, va néixer d'una manera encara més insòlita. Fou durant el meu servei militar; en una guàrdia a la presó Model. La soledat, el silenci de la garita varen concentrar el poema. Vaig asseure'm a terra per escriure'l, deixant arrambat el fusell a la paret, amb un menyspreu absolut, i perillós, de les ordenances militars. Però el poema era a l'abast de la mà, com un ocell aturat, i calia no deixar que vo-

lés. Amb la mateixa urgència, un dia fred de desembre, a peu dret, al passeig de La Castellana de Madrid, va sortir-me un poema de Nadal: «A la filadora del Pessebre». I en l'ombra ardent de Recasens, un migdia atuidor d'agost, mentre els companys, cansats de la caminada, s'endormiscaven, varen quedar fixades en la cara blanca d'una fulla d'alber les paraules essencials de «Cua de dofi».

No sé si aquests detalls interessarien a Joan Fuster. Ni si podrien influir en la comprensió i valoració d'aquells textos.

La meua resposta a l'enquesta afegiria encara que rarament escric a la tarda o de nits. Algun article, potser sí. Pocs, però. Versos, cap.

3 de novembre

—Avanci's, senyoreta Seligmann! —El Mestre interrompia així, amb aquell característic lleuger papisoteig, el curs de la seva explicació.

La senyoreta Seligmann, alta, blanca, confusa d'arribar tard, es feia pas entre la doble renglera de seients. L'aula era plena. I atenta, atentíssima.

Èrem a la vella Escola d'Agricultura de la Mancomunitat. Eugeni d'Ors ens iniciava a la Filosofia amb una glossa del «Romance del Conde Arnaldos»: la platja, el matí de Sant Joan, quin alè romàntic! «*Yo no digo esta canción/sino a quien conmigo va*». Calia embarcar-se, fer-se mar endins, és a dir, donar-se cos i ànima a l'estudi. Els meus disset o divuit anys acollien la crida amb illusió. Mentrestant, febrosament, prenia apunts.

Era l'any 19? L'autonomia de Catalunya, deien, almenys una certa autonomia, estava a punt d'arribar. Calia crear una escola catalana, formar mestres, i for-

mar-los de pressa. Amb els professionals del Magisteri no n'hi hauria prou. Algú, a la Universitat, a l'Associació Catalana d'Estudiants, i en altres centres i cenacles de cultura, cercava voluntaris. Així em vaig trobar tot d'una, amb el meu company Rovira Armengol, inscrit als cursos dels Estudis Normals. Estelrich, Millàs-Raurell, C. A. Jordana, i una colla nombrosa de mestres i mestresses, seien amb mi als mateixos bancs. Entre els professors, Riba, Crexells, Farran i Mayoral, i per damunt de tots, amb el seu prestigi, Eugeni d'Ors.

De feia temps, jo seguia cada matí el «Glosari». Un estanquer veí de casa, ardent catalanista, subscriptor de «La Veu de Catalunya», em deixava absorbir la lliçó quotidiana de Xènius. Hi havia al·lusions, de vegades, que jo no entenia, però aquells textos em captivaven sempre. Un dia, en un setmanari popular, i gens d'orsià, vaig veure anunciada la venda, a preu regalat, de dos volums del *Glosari*, partida sobrera d'una estroncada publicació per quaderns. El primer volum (el guardo com un tresor, enquadrinat en tela vermella, amb incisions daurades) imita en tots els seus detalls un llibre anglès. El segon volum el formaven un conjunt de plects, en gruixut i excellent paper ploma, sense relligar.

Sí, el prestigi d'Eugeni d'Ors era molt gran. Però ja començava de minvar, per raons polítiques que jo ignorava. Entre ell i la Mancomunitat les hostilitats començaven. En vaig tenir l'indici pels somriures burletes amb què Estelrich i Millàs acolliren un dia l'emblemàtic que el Mestre es va fer, a la pissarra, amb la demostració de l'aporia famosa de Zenó d'Elea. Calgué deixar-ho per a l'endemà. L'endemà, ben après el tema, poguérem veure com, efectivament, la tortuga vencia Aquil·les. Però el Mestre havia caigut, per a alguns, de l'escambell, amb aquella ensopegada.

Eugeni d'Ors ha estat molt criticat, després —i ja ho devia ser aleshores—, per la seva egolatria, pel seu triomfalisme, pels mites que va crear de la Catalunya imperial. Ho fou encara més per la seva deserció. Però no hi ha dubte que havia despertat en molts un afany de cultura, un cert rigor, una immensa curiositat. Les seves directrius lligaven amb les de Prat de la Riba. I quan afegia unes gotes de lirisme al seu discurs, el *Glosari* trobava (i troba encara) en mi un eco enter-nit. Recordo l'impacte que em va fer la lectura del poemàtic «Spinoza a dinou sous» i la d'aquella evoca-ció de l'home de pensament, passejant, solitari, pels molls, d'esquena a la ciutat, mentre la ciutat es lliura a la folia del Carnaval.

Poc després d'aquell curs memorable dels Estudis Normals, Joan Estelrich, que ja treballava a les ordres d'en Cambó, va cridar-me al seu despatx per ensenyar-me uns retalls de premsa portuguesa. Estelrich dirigia aleshores una oficina anomenada «Expansió catalana» on recollia els comentaris que sobre Catalunya apa-reixien en els diaris i revistes d'arreu del món. Aquells retalls eren de «O Mundo» i «A Capitale», de Lisboa, i contenien unes manifestacions d'Eugeni d'Ors que em varen revoltar. «Em sento molt satisfet —declarava al redactor de «O Mundo» l'autor del *Glosari*, en oca-sió, em sembla recordar, d'un Congrés Internacional de Filosofia— de representar oficialment Espanya, que va saber entendre perfectament que la qüestió local de Catalunya desapareixeria davant la universalitat de l'esperit». I en «A Capitale», parlant de Prat de la Riba, l'Ors feia l'elogi «del gran polític que vingué a collabo-rar amb nosaltres». Aquesta egocèntrica inversió de termes (Prat de la Riba col·laborador d'Eugeni d'Ors) era un veritable escàndol. I els joves que fèiem la re-

vista «Mar Vella» a la Barceloneta hi comentàrem la doble relliscada en termes adequats.

Poc després, la senyoreta Zimmer, la bondadosa encarregada del servei de taulell a la Biblioteca de Catalunya, m'avisava que el senyor Eugeni d'Ors volia parlar amb mi, a propòsit d'aquell comentari. M'hi vaig presentar en companyia de Josep Rovira Armengol, que també col·laborava a «Mar Vella». L'Ors, en aquesta primera conversa, abans d'encetar el tema principal, ens adreçà unes paraules falagueres sobre el nostre barri. Elogià, sobretot, la façana de l'església parroquial de Sant Miquel del Port. Ni Rovira ni jo n'havíem advertit el mèrit, i la lloança ens semblava només una temptativa del nostre interlocutor per fer-se'ns simpàtic. Endavant. Després, el diàleg va ser breu. El desmentiment habitual: «les paraules no havien estat ben interpretades; les declaracions no corresponien, per tant, a la realitat». La meua resposta: «¿per què, doncs, no les ha desmentides? Encara pot fer-ho, i "Mar Vella" rectificarà amb molt de gust». La conversa acabà així, i ben fredament.

Després d'aquest primer contacte personal amb l'autor del *Glosari*, el seu nom va tornar a ser conflictiu per a alguns de nosaltres. Devia ser a finals de l'any 19. Millàs-Raurell dirigia, em penso, una revista d'arts i lletres titulada «L'Instant». Era una bella publicació que pagava, mecenas d'ulls sortits, home exaltat i generós, l'impressor Joaquim Horta. Hi vaig col·laborar, amb il·lusió, en el número 6 (¿qui m'havia de dir que seria el darrer?), amb dues brevíssimes notes crítiques. Pocs dies després de la sortida del número, en Millàs va convocar els col·laboradors a una reunió d'urgència. Ens trobàrem en un piset, no sé si de Casp o d'Ausiàs March, una tarda. Devia ser el local de la redacció, o potser un despatx del senyor Horta. El nostre amic

Millàs va exposar en poques paraules el problema: o acceptàvem d'actuar sota la direcció d'Eugeni d'Ors, o l'editor deixava de finançar la revista. Jo no recordo ara els noms dels concurrents. Però una gran majoria refusàrem la proposta. Només Josep Pla s'hi mostrà indiferent. Tots els altres, amb aquella moral del «tot o res», preferírem la desaparició de la revista. Tot abans que posar-la a les mans d'aquell que veia el cas del nostre país com una secundària «qüestió local».

Es pot dir que la meua conversa amb Eugeni d'Ors a la Biblioteca de Catalunya fou l'única que hi vaig tenir, llevat d'unes breus paraules, l'any 1936, a la llibreria Catalònia. En 1922 hauríem pogut tornar a trobar-nos. Ell presidia els Jocs Florals de l'Empordà, que havien de celebrar-se el dia de la Mare de Déu de Setembre a Castelló d'Empúries. Jo hi havia enviat uns versos i diu que ell volia premiar-los amb la Flor Natural. Vaig saber-ho fa pocs anys, per un poeta que formava part d'aquell Jurat. «L'Ors et volia donar la Flor, però jo vaig impedir-ho. Aleshores, jo no et podia veure.» M'ho explicava tranquil·lament, amb tota naturalitat. Vet aquí com vaig estalviar-me, doncs, d'escoltar aquell famós discurs derrotista sobre la cultura catalana que va fer tant d'escàndol. Xènius trobava que sense ell les lletres catalanes se n'anaven a la desfeta. Penso, però, que mentre va viure, fos on fos, no va sentir-se mai deslligat del tot de nosaltres. Ni, potser tampoc nosaltres d'ell.

Un dia, devia ser a finals de juny de 1936, l'Eugeni d'Ors fullejava els llibres i revistes exposats en un tauler de la llibreria Catalònia. Vaig veure que es fixava, amb molt d'interès, en els darrers números dels «Quaderns de Poesia». M'hi vaig acostar per preguntar-li si no li plauria d'enviar-nos un treball, vers o prosa, per a la revista. Va dir que sí, content: l'endemà sortiria

1974

9 de gener

Siqueiros, David Alfaro Siqueiros, morí, fa pocs dies, a Cuernavaca. Quan veig el seu nom com el d'un assassí frustrat de Trotski, i el seu historial militar (a Mèxic i a la nostra guerra civil), i fins la febrosa producció de pintures murals revolucionàries que li han donat fama a tot el món, no puc deixar d'evocar aquell pulcre diplomàtic, agregat cultural al Consolat mexicà de Barcelona, que l'any 20 vaig conèixer a les Galeries Laietanes en tertúlia amb Salvat-Papasseit.

Corpulent i àgil, grossos llavis d'asteca: pulcre, elegant, amb el seu trajo gris clar de xeviot. Portava, o li hauria escaigut de portar, barret fort. Com un transeünt de la City. Dirigia aquí una revista, «Vida Americana», per a la qual va demanar-me col·laboració. Vaig donar-li un article sobre la poesia de Marià Manent. El meu primer treball retribuït. Potser cinquanta pessetes —de les d'aleshores.

No crec que de la revista en sortissin gaires números. Siqueiros se'n degué anar a París a primers de juny del 1921. Quatre mesos després escrivia una carta a Salvat-Papasseit, excusant-se del llarg silenci. Havia viatjat molt, li deia, per França i per Itàlia, durant tot aquell temps. «Tú sabes bien que cuando se viaja hay tantas cosas que contar que se termina por no poder

contar ninguna.» Explica, però, que busca i no troba un pis on situar «los muñecos» que va pintar durant les seves anades i vingudes «por el país adoptivo de Aragay». I anuncia que si «Vida Americana» va morir («peló gallo»), va ser només un accident temporal, puix que ara reapareixerà a París, gràcies a una regular subvenció que ha aconseguit del seu Govern. Vol un article mensual de Salvat, i li demana si no voldria encarregar-se de representar la revista a Barcelona, i que li digui a base de quina retribució.

«Dile —afegeix— al “chamaco” (chiquillo) Garcés que también de él necesito ayuda y que le hago la misma proposición en lo que se refiere al artículo mensual.» La revista havia de sortir en francès i castellà, i constar de cinquanta pàgines en paper «couché». Bells projectes.

No en vàrem veure, però, cap número. I a Siqueiros tampoc. Han passat cinquanta-tres anys, i ara evoco el seu record, amb una revifalla d'amistat.

1 de febrer

Torno del Palau. Aquesta nit hi hem assistit a un deliciós concert de flauta i clavicèmbal. En acabar el primer temps («allegro moderato») de la primera sonata, sorpresa: contra el discret costum que ens fa esperar, per aplaudir, la fi de l'obra, d'un dels rengles del fons de la platea se sent un estentori picar de mans. Estentori i insistent. L'entusiasta oient s'ha posat dret, sentir-se sol no el desanima, i, amb veu dura i planyívola alhora, increpa el públic: «Que no piquen, senyors?»

Tots hem dit o pensat que és un pertorbat. (I sembla que, efectivament, poc o molt, ho és. I que ja ha provocat incidents semblants en altres ocasions.) Però,

tot d'una, m'escandalitzo i avergonyeixo una mica del meu judici. Aquest home és, això sí que és ben clar, un contestatari, un revolucionari, si voleu. Trenca el nostre acord general tàcit de no aplaudir. Ell creu que ha de fer-ho, i ho fa, i ens desafia a tots.

Per una fàcil associació d'idees, he pensat en Rússia i en la terrible tàctica que tants d'oposants ha portat al manicomi. Qui sap si els que manen s'ho arriben a creure una mica quan dictaminen malaltia mental en el que discrepa de l'espès consentiment gregari.

El més curiós és que, en fer retirar de la sala l'home dels aplaudiments intempestius —a la fi de cada temps, en efecte, reincidia—, ha protestat, em diuen, amb aquests mots: «Si no em deixen aplaudir, me'n tornaré a Moscou.»

La meva associació d'idees prenia més fonament i es tenyia de paradoxa. Perquè, allà, deu ser molt perillós de dissentir.

12 de març

Vet aquí un requadre de «Le Monde» que m'assabenta d'un nou esport: el «streaking». Es veu que als Estats Units ja es practica de fa temps. A París acaba d'estrenar-se. Consisteix a córrer nus, però nus del tot, nois o noies, o nois i noies, per carrers i places. «Le Monde» parla d'una exhibició al peu de la Torre Eiffel. Damunt la gespa dels jardinetes, desfilaren, veloços, tretze estudiants nord-americans, que desaparegueren tot seguit en uns vehicles que els esperaven.

Ja és difícil, penso, de comptar, en plena cursa ràpida, el nombre dels participants. Però encara més d'endevinar-ne la personalitat respectiva. ¿Com saber

que eren estudiants? ¿I estudiants, precisament, dels Estats Units?

La resposta me la dona, el mateix dia, un diari de casa. Explica que els tretze desafiadors de la «societat permissiva» llüïen, sota l'esquena, l'escut de la Universitat a la qual pertanyen. La identificació resultava, doncs, planera.

L'episodi m'ha fet pensar en una conversa de fa molts anys, en una tertúlia que presidia J. V. Foix, no recordo on. Ens trobàvem, això sí, en una terrassa, i penso que a l'estiu. Un dels contertulis era Joan Gili, el futur editor d'Oxford. Foix exposava amb ardència la sinceritat de les seves visions oníriques. «Si jo parlo de quatre-cents sastres ajaguts a la platja, és perquè els he vist, en somni, realment.» «I com has conegut que eren sastres?», va preguntar Gili, amb una veu baixa i maliciosa. Foix va callar, sorprès. «Sens dubte devien dur al coll la cinta mètrica», vaig fer jo, bromejant.

Els tretze estudiants de la Torre Eiffel portaven també una mena de cinta mètrica, amb els colors de la seva Universitat, situats, val a dir-ho, ben irrespectuosament.

23 d'abril

Em recordo —amb una certa freqüència, i mai no ho he oblidat— d'un crim que em va impressionar fortament. Devia ser pels volts del 1917, no n'estic segur. Un dia vaig parlar-ne, incidentalment, a Luis Romero, que també es recordava curiosament del fet, però tampoc ell no podia precisar-ne la data. Era, això sí, de «quan mataven pels carrers», de quan es mataven els pistolers dels sindicats rivals. Ho vaig llegir en un dels diaris populars («La Lucha»? «El Diluvio»?) que jo

solia fullejar de jovenet en una barberia veïna. Diu que una nit, en tornar a casa, un obrer anomenat Eveli Boal fou mort a trets, covardament, davant la graonada de Santa Maria del Mar. El nom i el fet se'm van quedar gravats a la memòria. Jo no sé qui era l'Eveli Boal, però me l'imagino un anarquista teòric, idealista, com era en la seva adolescència Joan Salvat-Papasseit. Perquè, detall inesborrable —a més a més de l'escenari patètic que era, en la fosca nit, el portal de l'església—, la víctima, deia el diari, caigué entre un escampall de llibres: el pilot de llibres que portava al braç.

Avui, festa del llibre, he pensat una vegada més en l'Eveli Boal.

1er. de maig

Som a La Selva des d'ahir a la nit. Aquest matí, amb bon sol i una mica de tramuntana, he anat fins als Gorgs, al peu de la pujada del coll de Sant Genís. La riera encara porta un fil d'aigua, que de vegades s'amaga sota el pedruscall, després de les darreres pluges. Que verda, la muntanya! L'alzinar del Mas d'en Cervera rosseja de fulla nova. El camí passa entre llargues catifes verdes, a banda i banda. Un esclat de flors silvestres: timó, estepa (blanca i negra), mil coixinets de farigola rosada, i botons d'or, vernissats i lluent. Algunes ginesteres comencen a florir. Passat Quiendalt, els esbarzers destorben una mica, però no punxen. Són tendres, tot és tendre, com el cant del primer rossinyol que he sentit en tornar. Semblava un ocell nounat, que s'assagés tímidament. Fins he dubtat que fos un rossinyol.

Ho era, però. Quan després de seure una estona a les roques dels Gorgs, que fan com una mena de resclosa natural, i d'haver escoltat la tranquil·la cançó del

petit salt d'aigua a la meva vora, he tornat pel mateix camí, la Lola del Mas de l'Estela, carregada de lilàs, i més lleugera que un isard, m'ha confirmat que sí, que era un rossinyol. Que cada any arriben i els senten quan comença el treball d'ensulfatar les vinyes, en aquestes primeries de maig.

6 de maig

He somniat que passejava amb Salvador Espriu pel carrer del Call. Li deia: «No admeto d'haver d'envellir» (ni de morir, pensava, però no li ho deia). I els ulls, en el somni, se m'omplien de llàgrimes.

L'Espriu em responia, amb aquella seva cortesia de sempre: «Us agraeixo molt aquesta confiança. Però vós que sou un bon cristià...» (I jo pensava, però no li ho deia: No, un *bon* cristià, no).

M'he despertat de cop, amb els ulls ben eixuts, però encara trasbalsat pel somni.

12 de juliol

De pas a París, camí d'Anglaterra, calia fer una visita al poeta Agelet. Hi hem anat amb la Pilar, a les cinc de la tarda. L'avinguda Pere I de Sèrbia, deserta. Som davant del número 3. La casa no té ara porter. Els veïns, per unes mal enteses raons d'economia —se'ns en doldrà d'ací un moment el poeta—, ho decidiren, per majoria, així. Pitgem un botó i s'obre la porta. Mig a les fosques, i de memòria, arribem al pis de l'Agelet. Li havíem anunciat la visita i ens obre ell mateix. Camina amb dificultat. Les cames, delicades, inflades (ens mostra els turmells revestits de gruixuts mitjons), tot

just si el deixen caminar. Té 82 anys, i ha caigut més d'un cop pel carrer. Com que no s'arrisca lluny, sempre hi ha un passant conegut que el redreça. Agelet enraona, lúcida a despit de l'edat, fidel però a les seves obsessions de sempre: la casa de Vilagrassa, prop de Tàrrrega, que va restaurar —i ens en deixa veure algunes fotos—, les terres que de mica en mica es va venent i, sobretot, els seus treballs de poesia i l'aflicció de les errates. Mai no oblida aquell barroer «olor de mines-tra» que va destruir la «finestra» dels seus records d'escola.

Brillen en una tauleta, per a nosaltres, unes copes de cristall. Agelet ens ha rebut en un salonet-despatx. Damunt del petit escriptori, un retrat de Shakespeare, bellament enquadrat, i, més modesta, una foto de Baudelaire. Li pregunto en què treballa ara. Refà, retoca, tria, em diu. Sobretot, corregeix. Errates i errors. Un recull —potser de poesies completes— sortirà a cura de la Fundació Vives, amb un pròleg d'Antoni Comas.

A través de les cortines del saló, la tarda s'agrisa. Des d'aquest balcó, fa molts anys, en ocasió d'una altra visita al poeta, entrevèiem, corpulent i gesticulant, assegut a la seva poltrona, a la casa d'enfront, a la mateixa avinguda, el poeta Paul Claudel.

En prendre comiat, Agelet, amb la seva cortesia, i sota el pretext d'haver de recollir la correspondència a la bústia del vestíbul, ens acompanya, lent, escala avall, fins a la porta del carrer. Soledat i desert. El cel s'ha enfosquit encara més. Cau una pluja fina i espessa.

14 de juliol

Del meu viatge a Anglaterra —prades, castells i catedrals—, què en recordaré? Londres? Quina bella ciu-

tat!; ofusca París. Oxford, ja la coneixia. Els seus patis i claustres m'han enlluernat altra vegada. I a la Bodleian Library he trobat, satisfet i fidel, les mateixes il·lustracions de Llibres d'Hores, amb els seus blaus i roses inefables, de quan va acompanyar-m'hi, fa vint anys, Joan Gili. St. Albans, quin descobriment! La seva catedral, amb aquella tela de la Santa Cena on els dotze apòstols (cal comptar-los bé) són una colla confusa —gairebé sense rostres— entorn del Salvador; els carrers del seu barri antic, amb les ventrudes cases Tudor, i a cada façana les cassoles penjades on petúnies, geranis i fúcsies lliguen un ram multicolor. Coventry: la catedral nova, tan alta i clara, i rica, no fa oblidar, ans al contrari subratlla, les runes del temple proper destruït per la guerra. Patètica imatge d'església cremada. Per sostre, l'ample cel. Mitges parets i els arcs nus del que foren altars laterals dibuixen la llarga nau. I al fons, encara amb alguns filferros retorçats, com testimonis d'un foc cruel, les parets de l'altar major. «*Father, forgive*», hi és escrit. «Perdona», no «perdona'ls». Suprema, sòbria elegància dels mots. Tots hem de ser perdonats. Potser qui va gravar aquelles paraules pensava també en la destrucció de Dresden. O en la bomba de Hiroshima. Els bisbes polonesos, en un missatge als d'Alemanya —que l'orgull del govern de Varsòvia no va deixar cursar—, invocaren també un perdó recíproc. Ells, que tant havien sofert!

Canterbury: quina pau, en la frescor de la seva catedral! Era l'hora de l'ofici. Al fons del fons, més enllà de l'altar, uns homes revestits amb túniques negres i vermelles cantaven amb veus greus o tendres els salms, mentre, alternats, pels altaveus, ens arribaven fragments bíblics. Un sentiment ecumènic ens transportava a Montserrat.

Però el record més dolç és el de Stratford. Deixant

enrera l'esquena semicircular del teatre de Shakespeare, i a través o a la vora dels prats veïns, ens sobtava de cop la vista del vell pont sobre l'Avon, o ens acostàvem a l'església de la Trinitat, amb el seu cementiri. Visió de les pedres tombals, amb inscripcions mig esborrades, sota els roures altíssims, voltades d'una gespa verdíssima i en un silenci que només trencava el cant burleta dels ocells. Qui no haurà pensat: com m'agradaria de ser enterrat aquí! Pensament enganyós, perquè les despulles ignoren l'herba i els arbres i no senten el cant dels ocells, ni s'adeliten amb la corba propera del riu.

Recordo que un pensament semblant d'admiració, aquesta vegada pel cementiri de Cadaqués, camí de Portlligat, expressat per Carles Riba a Rosa Leveroni («no em desplauria de ser enterrat aquí») va ser l'inici de l'homenatge al nostre gran poeta en assolir la seixantena. No una tomba, però si una casa, li vàrem ofrenar. A Cadaqués, no lluny de Portlligat. I amb una terrassa des d'on es veia el mar onejant com la vida.

15 de juliol

En tornar del nostre viatge, veig pels diaris que un d'aquests dies ha mort Carles Sindreu. Feia anys que no l'havia trobat. Les darreres vegades, a la porta de la seva botigueta d'antiquari, al passeig de Gràcia. De fet, quan hi vaig tenir una mica de relació va ser pels volts del 1935. Era l'època de l'ADLAN. Exposicions, concerts: la crida de l'art nou. I Sindreu (esnob? dandi?) brillava al front d'aquell grup.

Em sembla que va ser l'ADLAN (en Sindreu, doncs) qui va fer representar per primera vegada a Barcelona la *Història del soldat* de Ramuz i Strawinsky. La cosa

s'esdevingué, penso, al passeig de Gràcia (al Saló Rosa?). Què n'ha passat d'aquells cenacles? Avui, qui els refarà? A Barcelona hi havia encara un delicat aiguabarreig d'aristòcrates, burgesos, intellectuals i artistes. També hi havia, a l'altra banda, un Ateneu Enciclopèdic Popular, roent d'activitat cultural i de voluntat redemptora.

Un dia, en la colla de l'ADLAN, aparegué la figura elegantíssima, i bella, de Nadia Sokolova. Sindreu, que semblava el seu *chevalier servant*, devia saber d'on va sortir. Somrient i discreta, la russa Sokolova escrivia versos en francès. Eren uns versos murmurats i clars, a la manera d'un Paul Éluard elemental.

Sindreu ens en féu arribar una mostra als «Quaderns de Poesia». Figuren, en un peu de pàgina, al número 6, sota el títol, ben sobri, de «Poèmes».

*...n'attrappe pas les papillons
ta maison est ouverte au vent
et j'aime surtout l'espace
entre ta bouche et ton sourire...*

Feien bonic. I al final:

*...ne crois jamais en moi
tu y perdrais ta tête
les renards argentés
vont bientôt tous se battre.*

Ningú no va tenir gaire temps de «creure» en Nadia Sokolova. Un bon dia va desaparèixer de Barcelona. Anava als Estats Units, a casar-se, probablement amb un enginyer, o amb un home ric. Com la Ben Plantada, com l'Haidé de Maragall o l'amada secreta de Gaudí, va deixar-nos per sempre. Les festes de l'AD-

LAN en varen patir. Enyoraven la claror esclava dels seus ulls. I en el seu nou país les guineus platejades es degueren batre per ella.

15 de juliol

Un altre mort d'aquestes setmanes és el poeta Mateu Janés. Potser el vaig conèixer, probablement el vaig conèixer, però no el recordo. No crec que després de la guerra hagi publicat res de nou. Els seus llibres —que buscaré i rellegiré— tenien una certa monotonia, a la qual ajudava una forma mètrica molt persistent i rimada. Em sembla que era una poesia de contingut meditatiu i melangiós. No recordo, és trist de dir-ho, ni els títols dels volums.

Mateu Janés, poeta oblidat. Com tants ho són, i qui no ho serà? Del Millàs-Raurell poeta (i això que la seva obra va merèixer una sèrie d'articles de Carles Riba), qui en parla avui? I de la torrencial i desigual, però autèntica, Palmira Jaquetti, qui en sap res? Les vides es trenquen i els versos queden. Però el vent els amuntega. Cendra i pols. Que un dia l'atzar o les circumstàncies, o la curiositat d'un estudiós, poden fer renéixer de l'oblit.

16 de juliol

A París volíem veure l'exposició Juan Gris. Massa tard, ja era clausurada. Quina llàstima! Però hem pogut contemplar la de Joan Miró, al Grand Palais. Quin devessall de pintura! El que més em va agradar d'aquesta mostra, i fins i tot sorprendre, per tal com representa una etapa llunyana i poc divulgada de l'obra del

nostre artista, és aquell conjunt d'olis, en una sala de la galeria superior, corresponents als anys 1912-1925 (escric les dates de memòria). Els paisatges de Montroig; l'autoretrat en vermell; aquell gall fantàstic, amb tot el que el volta, ens mostren l'artista «naïf» que, en el fons, mai no ha deixat de ser Miró, el millor Miró, fins quan vol estar més «à la page». En aquelles obres diríem que es produeix, damunt la base inicial d'una pintura minuciosament realista i local, l'eclosió d'un surrealisme que s'hi lliga sense dificultat. És una etapa honesta, laboriosa, sincera, poètica.

Després ve el Miró potser més característic: l'home que juga i sap fer-ho, de quina manera!, amb el color. Línies i taques de color, simplement. Isolades, conjugades, equilibrades. En moviment: com les banderes marítimes confegint els missatges d'un codi de senyals. Aquest Miró, i també el de tants excel·lents cartells i aigüaforts, és, per essència, almenys a mi m'ho sembla, un pintor decoratiu.

En els darrers anys, Miró ha volgut inventar cada vegada més. Sempre endavant: com més vell, més jove. La seva producció recent ocupa en el Grand Palais un espai grandíssim. Pintures, però, com la que aguantava dos paraigües, paraigües de debò, penjats, i els guants encastats a la tela, no són sinó imitació de pintura jove agosarada. Miró no havia de fer-ho. A la seva edat no li escau de tirar-se vestit a la piscina.

17 de juliol

Ahir va venir a veure'm en Jordi Sarsanedas. Duia unes fotos on Salvat-Papasseit apareix acompanyat d'altres persones que calia identificar. Fotos, també, dels llocs on va viure el poeta: les façanes, intactes encara

en la seva roneguesa, de la casa del carrer de Giné i Partagàs que tan sovint vaig visitar, i d'aquella altra del carrer de l'Argenteria on Salvat va morir. En canvi, el jardinet (hortet, avui?) de la «torre» del Guinardó em sembla completament distint, reordenat. Ha passat tant de temps! Hi trobo a faltar, sobretot, aquell eucaliptus, amb una branca del qual, feta de balsàmics alfanges, jugava jo, soldat en uniforme, amb la petita Salomé.

En acomiadar-se, al pas de la porta, en Sarsanedas es pregunta, i em pregunta, com deu haver canviat la Barceloneta en cinquanta anys. El meu barri, aquell on Salvat i jo convisquérem, era aleshores un poble, ben diferent del suburbi d'avui. La guerra civil el va desfer. Els bombardeigs del port l'afectaren terriblement. I, de retop, determinaren un canvi de població gairebé total: molts dels que en fugiren no hi varen tornar. I, en contrapartida, una allau d'immigrants s'hi acollí. Més que en cap altre lloc de Barcelona, en passejar-hi, hi sentireu parlar andalus.

Si recordo els temps de la meva infantesa, només veig menestralia i classes humils al meu entorn. Els veïns, els companys de col·legi, els clients de les botigues del meu pare, què eren? ¿Amb qui jugava jo pels carrers, sinó amb el fill del barber de davant de casa i amb aquell pobre orfe, sempre enginyós i fantàstic, acollit ara a l'Asil municipal? Als catorze anys, ¿qui em deixava fullejar la seva collecció de diaris de la setmana, que guardava gelosament a causa dels seus gravats en helio, blavencs o verdosos? Era José, el jove metallúrgic de «La Maquinista», tan pulcre i ensabonat, el diumenge al matí, amb la seva negra gorra d'alpaca. I de llibres, ¿on en trobava, sinó a casa del descarregador del moll, i del carboner del carrer de l'Alegria i del brigada de la caserna propera? Quan anava

i tornava del col·legi a casa, amb qui formava colla?: amb el noi de l'altra barberia de vora el Passeig i el del quiosc de begudes del moll o el fill del delineant de la «Maquinista». Els pares es guanyaven prou la vida —però no gaire més— per enviar els fills a una bona escola. A «Barcelona». Perquè fora del barri era ja Barcelona. Calia travessar, sortint de la Riba, tot aquell ample espai flanquejat pels Dipòsits Comercials, on s'apilaven sovint les bales de cotó i els taulons d'olorosa fusta, per arribar a la plaça d'Antoni López i, trencant pel carrer Ample, enfil·lar el de Regomir, on hi havia la nostra escola. Els pares n'estaven orgullosos.

I bé: tampoc allà recordo d'haver conviscut amb cap noi ric. Potser Jeroni de Moragas, tan aplomat, amb qui de gran i fins a la seva mort tanta amistat ens va lligar. Però els altres tenien de progenitor un comptable, un flequer, el propietari d'una petita papereria o el d'una botiga de galons. No. Ni al barri ni a l'escola no vaig tractar-me amb gent rica. A la Barceloneta diríeu que no n'hi havia. I sí que n'hi havia, però, o no hi vivien, o eren a la perifèria. En tot cas, no en coneixia cap. D'altra banda, «La Maquinista», que era, i és, el més important establiment del barri, estructurat en Societat Anònima, tenia els amos lluny, inconeguts. Hi havia també, potser ja en període vegetatiu o somort, una altra gran fàbrica: la de l'Escuder, de qui es contaven anècdotes extravagants, perquè era, deien, espiritista i, amb gest nietzscheà, havia abraçat amb gran tendresa, una vegada, una mula en la qual veia encarnada l'ànima d'un seu parent.

Quan l'any 1919 —dos anys després de la meua entrada a la Universitat— la Joventut Nacionalista de la Barceloneta va crear la seva efímera revista «Mar Vella», en formàvem la redacció dos estudiants sense

peculi —Rovira Armengol i jo— amb un espardenyer i un dependent comptable. L'amo d'una modesta sastreia, Antoni Miquel, era el nostre mecenes. El seu nom figura com a tal al colofó dels *Poemes en ondes hertzianes*. Jo en vaig promoure l'edició, però ell va ser qui va pagar-la.

Sí, amic Sarsanedas, aquests són els meus records, i aquesta era la meva gent. Barri marítim, la Barceloneta, oberta al port i a la platja. Hi vivien, aleshores, persones de cognom estranger. Potser les rutes del mar ens les portaren: uns lampistes italians, Cesarini, sempre aplicats a la feina; un francès aventurer que havia format part d'un circ ambulant; un senyor, ros o pèl-roig, sempre decentment vestit, d'aparença ben britànica, que es deia Livesey i treballava en un Banc del Passeig de Gràcia. Tinc també la impressió d'un cert contraban al moll, o potser d'uns furts en les bales de cotó espellifades pel ganxo dels descarregadors. Veig baixar els sacs de blat pels tobogans dels Dipòsits. Sento el martellejar dels calafats, els cants de les societats corals a través de les finestres obertes, quan assajaven; el mar desfermat pel vent de llevant, que braolava no gaire lluny de la meva cambra... I al voltant del Mercat, ple de brogit, l'home que contava o cantava, amb el seu cartell barroer de malpintades figures, el darrer crim, o aquell altre, gratant amb una pua un instrument de llauna que tenia la forma d'un peix amb les escates aixecades, engegava unes cobles a favor de Salmerón o encetava els cuplets de «La Tonquinoise».

Hi havia pescadors, nombrosos, molts d'ells vinguts de Vinaròs o d'Alcanar, que menaven a la Barceloneta una vida dura i difícil. Tinc la impressió, potser equivocada, que han desaparegut. Ara la Barceloneta és ben diferent. De tant en tant, algun diumenge, d'ençà que no hi visc, i aviat farà mig segle, donava un volt

pel barri, per veure, sobretot, si encara existia la casa on jo vaig néixer. La porta de la botiga sempre la trobava tancada, però els seus dos batents eren ben bé els mateixos, amb el buidat de les ratlles en diagonal. La meua finestra s'havia transformat, això sí, en una porteta, i el seu ampit, en un taulell. La façana, d'un rosa esvaït, conservava encara una ombra del seu esgrafiats pre-rafaelita. Mai no vaig gosar trucar i entrar, per reveure la botiga i les cambres. Si és que les cambres existeixen, que en dubto. El darrer cop que hi vaig ser, però, la porta, esbatanada, ja no era la mateixa. I l'aparador de les joguines humils, ¿quan degué desaparèixer? No vull tornar-hi més. Ja no és la meua casa.

12 d'agost

Núria Serrahima a Cadaqués. Entre els ferros del seu balcó, sobre Port Doguer, les barques i el mar blau. Núria ens diu que ha perdut la novella que pensava enviar al «Josep Pla» d'enguany. Dintre la bossa on portava els quaderns del manuscrit a Barcelona, per tal de fer-los passar a màquina, se li vessà un flascó de perfum, i totes les pàgines es varen esborrar. No se'n salvà ni una ratlla. Sembla cosa de bruixeria, li dic. M'ensenya una carta escrita a dues cares, en un full gran, que també portava a la bossa. Ha quedat ben neta, no s'hi llegeix ni un mot. Només, confuses, en algun indret, les seques incisions de la ploma o bolígraf. Per consolar-la li recordo que jo també vaig perdre el meu primer manuscrit, amb uns quants dibuixos de Barradas que havien d'illustrar-lo. I la serenitat amb què Josep Carner va acollir la desaparició d'un seu llibre de versos, oblidat en un taxi. Però aquest es-

1975

4 de maig

Ahir vàrem enterrar Conxita Badia. Era la cançó feta dona. Cantava ella i ensenyava, incansablement, a cantar. Em diuen que durant dos anys arrossegà amb coratge la seva cruel malaltia. La vigília de la seva entrada a la clínica donava encara una última lliçó. Les cames no l'obeïen: calia agafar-les-hi i estendre-les sobre un banc o tamboret. En ple coma, quan ja no coneixia ningú, un deixeble, vingut de Mèxic, Heleni Girbau, la saludava amb una de les seves cançons preferides, potser aquella *Pastorella* de Paisiello, o qui sap si una *tonadilla* de Granados, o simplement una de les cançons populars harmonitzades per l'Alió. Instantàniament, la malalta obrí els ulls, com tornada a la vida, i s'excusà de no poder respondre al cant amb un altre cant.

Quantes vegades, al llarg de tants anys, no dec haver sentit la veu càlida i cristallina de Conxita Badia! Els records s'arraïmen a la meva memòria: a casa seva i a casa meva, a la Catalunya, a can Bonet Garí, on va estrenar, l'any 47, les meves *Vint cançons* musicades per una colla d'autors. Més sovint, els concerts al Palau. I entre boires m'arriben unes cançons de Gerhard, l'any 35 o 36, en el Festival Internacional de Música Contemporània, i en una de les festes que el cloïen, a la Torre de les Escalles, dels Roviralta, a l'avinguda de

Pedralbes, entre els sons alirets d'un saxofon danès, en un somris que aviat la guerra civil estroncaria, el «Plaisir d'amour», encetat per una Conxita eufòrica i corejat per tots al seu voltant. Però el que mai no oblidaré, per temps que passi, és una «Cançó de Solveig» amb què ens delectava Conxita, una nit d'estiu sota la lluna, a la platja de Calafell, on l'ajuntament de Barcelona havia instal·lat una mena de república escolar sota el nom de Vilamar. Era l'any 22? Ventura Gassol m'havia invitat, amb Josep Maria de Sagarra, a passar-hi un parell de dies. Quina emoció, Déu meu, la música de Grieg en llavis d'aquella dona! Solveig era per a mi una imatge exòtica de l'etern femení i un eco alhora de la meua promesa llunyana. Els ulls se m'entelaven. Com ahir me'ls omplia de llàgrimes, a l'església de la Bonanova, aquell «espiritual» del «Vell pelegrí» que tots cantàvem a plena veu, amb ímpetu, com per oferir a Conxita, àngel cantaire, el camí dels àngels i de la pau.

17 de maig

Ahir, del tren estant, els camps eren verds, però magres. Blats que no pujaven més d'un pam. No plou, no ha plogut. Com ho farem! En arribar a La Selva, una lluna, rogenca, de perfil esborrat, com engreixada per la boira, brillava cap al cim de Sant Salvador. El jardí és tot florit de geranis i malva-rosa. Les caputxines emplen, sobreixint-ne, el gran cossi de terrissa que traguérem del trull abandonat. Les fulles de les hortènsies, amples i envernissades, no semblen, però, patir de la secada.

Aquest matí hem fet una breu caminada fins al castanyer que es dreça, passat el Mas d'en Batlle, a mig

camí de Sant Romà. Vora la riera, on s'escola un prim fil d'aigua, les roses vermelles i els lilàs dels horts perduts s'esbadellen per a tothom i per a ningú. En els cirerers de prop del Mas comença tot just d'acolorir-se una fruita menuda.

El sol, pel camí, gairebé cremava. Ens hem assegut al peu del castanyer, d'espesseït brancam, adossats a unes roques, a l'ombra. Dalt de l'arbre cantava un rossinyol. El buscàvem, inútilment, a través del fullatge. El vent, un vent de boira, feia moure les branques, feixugues, que oscil·laven a intervals com ventalls. Vèiem les fulles a contraclaror, amb els seus nervis ben simètrics i el dentat del seu entorn. I el cant del rossinyol, ara semblava murmurar una frase, ara s'exaltava, sonor i ple, com un raig d'aigua, o dreçava en una nota repetida sis o set vegades les seves torres, fins, diríeu, a perdre l'alè. Lluny, greu, apagat oboè, l'acompanyava la triple síl·laba de la puput. El gall puput que diuen, diu, al Rosselló.

8 de novembre

M'agrada de refer vells trajectes, vull dir trajectes d'altre temps, pels carrers de la ciutat. Els que feia del col·legi a casa o de casa al col·legi. Carrer de Regomir, carrer Ample i, per la plaça d'Antoni López, la nua esplanada del port i la Barceloneta. Quins canvis, en cinquanta o seixanta anys! Us adoneu que al carrer de Regomir la gent és una altra. S'hi deu haver produït, gràcies a les immigracions en massa de la postguerra, i també pel simple transcurs del temps, un veritable transvasament de població. N'hi ha prou amb constatar la desaparició de tantes velles, discretes, distingides botigues, com, per exem-

ple, el silenciós i ombrívol negoci de «cintes i galons» de can Giralt, i l'actual abundor de bars i tavernes. El barri ha esdevingut espès i barroer.

Avui, havent d'anar del carrer de Petritxol al començament de la Laietana, he evitat les vies de consuetud i he esbiaixat per tranquils i silenciosos carrerons. De la plaça del Pi, deixats els Banys Nous a l'esquerra, he creuat el carrer del Call i he sortit, per Ferran, a Avinyó. Anys i anys feia, moltíssims, que no havia baixat més enllà de la cantonada d'Escudillers. Aquest cop he anat seguint Avinyó avall i m'he recordat que sovint, tornant de nit del teatre, amb el meu pare, a peu, és clar, fèiem de pressa aquest camí. Quants anys devia tenir jo? Dotze, potser? De quins teatres veníem? Algun cop, del Novetats, o del Romea, on solien fer cada any la seva festa els adroguers, però més sovint del Paral·lel, on vèiem els melodrames d'en Parreño (a l'Apolo o a l'Espanyol, que per aquells temps es va cremar) i aquell inflammat i primari *Sol de la Humanidad* de Fola Igúrbide, que tant va impressionar-me. En Juan Arbó, no fa gaire, en parlava en un article. He buscat l'obra a l'Ateneu, per llegir-la i confrontar-la amb els meus records. No la tenen. Em caldrà buscar-la a la llibreria teatral d'en Millà. Potser tindrè més sort.

A mitja nit, doncs, tornant de teatre, solíem passar per aquí, camí de casa. Els carrers eren ben deserts. Com ressonaven les nostres passes, estranyament, damunt l'empedrat! Sobretot en travessar aquesta minúscula placeta, clova de nou, que avui he revist, després de tant de temps, que lliga, com un genoll, el carrer d'Avinyó amb el de Gignàs. És la plaça més petita, em penso, de Barcelona. Petita i graciosa, amb les façanes còncaves de les cases. Tan petita que ni té nom.

la plaça amb el carrer d'Àvila i el carrer de Ferran, a Avinyó, com a bé de la ciutat, he estat una plaça de carrer de carrer, amb carrer

Avui, havent d'anar al carrer de Ferran al començament de la Llatina, he estat les vies de carrer i he estat per tranquil·la i silenciosa carrer. De la plaça del Pi, de la plaça dels Banys Nous a l'esquerra, he creuat el carrer del Call i he sortit per Ferran a Avinyó. Any i any fent, moltíssims, que no havia estat mai més call de la cantonada d'Escudellers. Aquest cop he anat seguint Avinyó avui i m'he recordat que sovint, tornant de mitjà del carrer, amb el meu pare, a peu, és clar, fent de preta aquest carrer. Quan any devia tenir jo? Doncs, potser? De quins anys venien? Algun cop, del Noucent, o del Romanticisme, de soltes les cada any la para feta els adreçats, però més sovint del Paral·lel, en veien els melòdrames d'en Parreño (a l'Àpolo o a l'Español, que per aquells temps es va creure) i aquell inflammat i pràctic Sol de la Humanitat de Fola Igòrbide, que tant va impressionar-me. En Juan Arbó, en fa gaire, en parlava en un article. He buscat l'obra a l'Ateneu, per llegir-la i confrontar-la amb els meus records. No la tenen. En veig a buscar-la a la llibreria teatral d'en Millà. Potser finalment surt.

A mitja nit, doncs, tornant de carrer, solien passar per aquí, camí de casa. Els carrers eren ben deserts. Com ressonaven les nostres passes, estranyament, davant l'ampadorní Schreyer en travessar aquella minúscula plaça, clova de neu, que avui he vist, després de tant de temps, que lliga, com un genoll, el carrer d'Àvila amb el de Gírgols. És la plaça més petita, en pensó, de Barcelona. Petita i graciola, amb les façanes clacaves de les cases. Tan petita que ni té nom.

1976

8 de març

En Lluís Millà, el llibreter, va tenir fa unes setmanes l'amabilitat de regalar-me un exemplar d'*El Sol de la Humanidad*. Però em feia una mica d'angúnia de llegir-lo. Pressentia que la meva admiració de quan —als onze, als dotze anys?— vaig assistir a la representació de l'obra («la que més m'ha agradat a la meva vida», recordo d'haver dit al meu pare, en sortir del teatre) cauria feta bocins. I no ha estat sinó avui, en el tren, de Llançà a Barcelona, que m'he empassat, d'una tirada, aquest «*drama moderno de tendencias sociales, en cinco actos divididos en trece cuadros*».

Es tracta, evidentment, d'un *dramón*, compost amb substàncies anarquistoides, pseudo-filosòfiques —d'una filosofia barata, poada, de segur, en aquelles mateixes publicacions que nodriren l'adolescència de Salvat-Papasseit. Hi he retrobat —és gairebé l'únic record que em quedava de l'espectacle, junt amb les teies enceses del final— aquella mena de ballet didàctic en què les tres filles del savi Ovaldo Padewski, degudament ensinistrades, encarnen la doctrina del pare. Quan aquest pregunta: «¿Qué es la vida?» l'una diu «Yo le doy conciencia», l'altra «yo le doy presencia», l'altra «yo le doy esencia». I entre preguntes i respostes es desplega tot un catecisme àcrata. «Yo soy la idea», «yo soy la for-

ma», «yo soy la materia». És inútil que cap de les noies-símbol es mogui sense l'ajut de les altres dues. I totes tres són «força».

La lectura d'aquesta obra, que tant havia impressionat, sense comprendre-la, els meus deu o dotze anys, em revela ara, però, alguns dels seus significats. El savi Padewski, protagonista, no ha pres part a la revolta, però és víctima de la repressió. Ell es declara culpable per tal de salvar un fill seu. Però és ja el seu llibre, *El Sol de la Humanidad*, bíblia dels revolucionaris, el que l'acusa. A tot Europa la sensació és immensa: «*las universidades, las academias, los ateneos... cuantos aman la civilización... moralistas y hombres de ciencia piden la libertad del gran filósofo*».

He pensat de seguida en el cas Ferrer i Guàrdia, l'afusellament del qual va esdevenir-se el 13 d'octubre de 1909 i que va provocar a tot Europa una commoció general. Menys d'un any després el drama era estrenat (el 23 de setembre de 1910) al Teatre Apolo. El públic del Parallel, per força, i el seu entusiasme ho revelava, devia copsar l'evident al·lusió a uns fets tan recents.

Un altre aspecte d'aquest drama que m'ha cridat vivament l'atenció és el puritanisme revolucionari en boca d'un dels personatges. Resulta que, per tal de desorientar la policia de Sant Petersburg, un centenar de conjurats, armats fins a les dents, s'han escampat pels cafès-teatres on es representen «obres molt obscenes». Allà no infondran sospites, perquè la policia «sap perfectament que tots els que solen acudir a aquests espectacles poca cosa tenen d'homes, i res no en cal témer». «*La raza varonil huye de esos teatros indecentes, donde se desfloran los encantos de la honestidad y se debilita el vigor de la noble especie humana.*» «*En cambio se clausuran las escuelas y centros de enseñanza popular.*» «*A los déspotas no les conviene que haya*

obreros ilustrados. Prefieren que el Arte manche sus alas de oro en la escena prostituida, para que se rebaje el nivel moral de los espectadores. De este modo se pierden las energías del espíritu, y así es como un pueblo merece ser esclavo.»

El Salvat-Papasseit d'*Humo de fàbrica* escrivia, pocs anys després de l'estrena d'*El Sol de la Humanidad*, i potser abans i tot, paraules molt semblants. Per alguna cosa l'any 1913 l'escriptor revolucionari Angel Samblancat proclamava, amb admiració i tendresa, des de les pàgines de «Los Miserables», que «Gorkiano» li semblava un germà de sant Lluís Gonzaga i de sant Estanislau de Kostka.

5 de juny

Aquest migdia (les deu solars, només) feia bo de caminar. Sol i tramuntana. He pujat la dura costa del Barber, a poc a poc, sense aturar-me a reposar com altres cops solia fer-ho. He collit, al peu de la costa, un ametlló, per provar si era, ja, mengívol. Voltada encara d'un xic de líquid, ha sortit, blanca, feta, l'ametlla. Tendrà, però amarga. (O cal dir: amarga, però tendrà? ¿Quin adjectiu és més substancial, el primer, que s'anticipa a definir, o el que, clavat a la conjunció, oposa o matisa?)

Recordo, dels meus dies d'estudiant, una escena absurda de teatre, o de teatre de l'absurd, que em va passar pel cap una vegada. Dos personatges, només, i ben poques paraules: l'un deia, per exemple: «Quina rosa més bonica!» amb una rosa a la mà. I l'altre; «Però, punxa». I el primer: «Però, que bonica!». I el segon: «Però, com punxa!». I el *però* servia indefinidament de rèplica a l'un i a l'altre, i si cap dels personat-

ges no hi renunciava, l'escena no s'acabava fins que el públic, irritat, abandonava l'imaginari local.

La costa és pelada i abrupta, sobretot el primer tros, abans d'arribar als quatre pins que us ofereixen ombra, i des d'on veieu, panoràmicament, el Mas de l'Estela, un bell conjunt, amb el colomar coronat per una bola de pedra i les seves vinyes tan ben menades.

Més amunt, trobeu un tou de ginebres, i quan heu pujat els darrers metres del camí —sense camí—, arran de collada, us surt la vella carretera de Roses. Aleshores, fent la llarga volta de l'Estrúmbol i el Coll de la Torre, en lenta i planera davallada, he tornat a casa. En l'hora i mitja que ha durat el passeig, no he trobat ànima vivent. El mar era ple de cabretes. Vora un marge, però en ple camí, hi havia, prenent el sol, dues serps enllaçades. Caduceu sense ales. Uns esparvers planaven, molt amunt, contra el vent.

1980

12 de juny

Fa uns quants dies, vaig rebre l'exemplar d'un llibre que en Manent m'havia anunciat: la seva traducció catalana d'una selecció de poemes d'Emily Dickinson. Una colla d'anys enrera n'havia publicat la versió en castellà, que em va impressionar molt per l'exquisida i complexa ambigüitat —tan lírica i personal— d'un text que en Manent havia fet seu amb l'elegància i musicalitat de sempre. Aquesta vegada em va afalagar, primer, i sobtar una mica, després, la dedicatòria impresa amb què s'obre el llibre. En Manent me l'endrega perquè també jo he comentat —diu— en els meus versos «la infantesa, la mort, la clara ruralia». La mort? M'estranyava. Sí, fent memòria, recordava alguna poesia que tracta d'aquest tema. Després he rellegit, cosa que no faig gairebé mai, per no dir mai, els meus llibres, espigolant-hi allò que podia justificar el segon extrem de la dedicatòria i he vist que en Manent tenia raó. Una colla de poesies meves parlen, d'una manera o altra, de la mort. Jo diria, però, que la veuen sobretot com una mena de contrapunt de la vida: «Benhaja la mort si ens fa palpitant / davant d'una flor que neix i s'esfulla» («Lletania», en *El Caçador*); «Però jo sé tot el que mor / i el que no passa mai» («Cançó fidel», del mateix llibre); «Sense els morts no tindria / la tarda

aquest defalliment» o bé «Qui pot morir si el cel és blau / i l'amor endolceix cada bri de la terra? («Record de San Miniato», a *Paradís*).

Fins i tot els morts diríeu que són encara vivents, patint sota la pluja, abandonats, o capaços d'aturar-se en la seva inacabable caminada, de perdre la seva melangia davant d'una mata de fonoll florit i de collir-ne un bri per apropar-se'l a la boca: «un bri collien i a les seves dents / l'embriaguesa del fonoll atansen» («Els morts», de *Paradís*).

Podria citar més d'una vintena de poesies on la negació, la sospita, la temença, i fins i tot la presència («En la mort d'una nena», d'*El Senyal*) de la mort, en formen el contingut. Però em sembla que, en conjunt, la mort hi és negada, vençuda o vista com una altra vida molt humana. En són exemples potser principals «Als morts de la muntanya» i «Cementeri de l'Aspre» de *Plec de poemes*. Sense oblidar que el tema de la resurrecció de la carn, implícit en algun d'aquests versos, s'afirma, rotund, en el poema «Un dia» d'*El Senyal*: «cada engruna de pols / una engruna de vida».

Però no vull escorcollar més. No m'escau.

6 d'agost

Quatre soldats austríacs. He somniat que quatre soldats austríacs ocupaven la nostra casa de La Selva. Dos en sortien, sense dir res, quan nosaltres hi entràvem. Els altres dos eren encara a dintre, mig ajaçats, indiferents. Si jo expliqués aquest somni a l'amic Joan Gili, potser em preguntaria, irònic, lentament, a mitja veu: «I com heu conegut que eren soldats? I, precisament, austríacs?» Jo li contestaria: «Soldats, ho semblaven, perquè anaven uniformats. Això sí, sense cap

distintiu militar. Els seus vestits, d'un blau grisós, podien ser granotes de mecànic. Però, ni kepis, ni armes, ni estrelles, ni galons. Això sí, *eren* soldats austríacs. Per què? Jo no recordo d'haver-ne vist mai cap en la meua vida, ni quan era petit en aquells fulls de vius colors que venien a la botiga de "cal Soldadet", plens de rengleres de soldats de diversos exèrcits. No es tracta, doncs, d'un coneixement basat en una experiència, ni en explicacions o deducció de cap mena. Era, simplement, una *evidència* decretada pel somni. Foix tenia raó, deia la veritat, amb els seus "quatre-cents sastre". Somnio que sóc a París o a Madrid, i no veig cap detall que caracteritzi la ciutat. Però sé que sóc a París o a Madrid. El somni crea llacunes i les salta. Elimina sil·logismes. Inventa la seva inqüestionable realitat.»

14 d'agost

Hi ha dues rareses que en certa ocasió, gairebé alhora, regirant revistes, em van sorprendre, i que em segueixen despertant curiositat. En un número de «La Revista» de l'any 1916, Manuel Raventós, un home de refinada cultura i d'experiència europea, escrivia: «El marxisme és mort». Això un any abans de la Revolució russa.

Una altra raresa és que «Un enemic del poble» (1917-1918), de Salvat-Papasseit, quan tot just acabava d'escalar aquella Revolució, no hi dediqui el més petit comentari. És a dir, tant com això, no: en un dels darrers «fulls de subversió espiritual» hi podem llegir un petit article de Llorens Artigues que hi fa arborada referència. Però en Salvat, ni mitja paraula, tot i la immensitat de l'esdeveniment. Bé és veritat que l'autor

d'Humo de fàbrica es definí ell mateix com a no enrolat sota de cap bandera. En el fons, li repugnava la violència. Era, socialment, un regeneracionista.

14 d'agost

Estic llegint les *Novelle per un anno* de Pirandello. Fa molts anys que en tinc sis volums i a penes n'ha via encetat el primer. En Pla, que hi fa referència en la seva darrera obra *Itàlia i el litoral mediterrani*, me'ls ha fet agafar. Són una colla de contes o novelletes d'inconfusible ambient local. El mar (d'Agrigento?) hi blaveja.

En parlo a en Foix amb entusiasme en una de les nostres converses telefòniques. Li dic: «Pirandello és el Txèkhov de Sicília». Em respon: «Em sembla haver-ho llegit en alguna banda, fa temps».

Vaig escriure uns versos inspirats en el fragment evangèlic sobre la dona adúltera. Els explico a Salvador Espriu. No els recito, no els sé de memòria, això que són força recents: Jesús, escrivint distretament a terra, mentre els fariseus esperen una resposta a la implícita acusació, a la comprometedora pregunta. Les paraules que Jesús escrivia, qui les va llegir? La meua conclusió és que, escrites a terra, se les emportà el vent. Espriu comenta: «Papini ja va trobar una resposta semblant a l'enigma». De tornada a casa, obro la *Vita di Cristo* i llegeixo, efectivament: (*Gesù*) *scrisse apposta sulla sabbia perchè il vento portasse via le parole che gli uomini, forse, non avrebbero potuto leggere senza paura*».

El que he dit de Pirandello, el que he escrit en els meus versos, ¿podran semblar plagis? Són, com tan so-

vint veiem, concidències o ecos ignorats de velles lectures. Ortega y Gasset va dir en un pròleg sovint esmentat: «*Los poetas nos plagian*». Potser no és ben bé això. Però és difícil d'inventar.

Feta una colla d'amys que no parava d'ir a Montserrat. Tanta de records com de pèssims moments del Gall esplendorosa, de què ara m'he de penedir. El lluny de Barcelona, lluny dels amics, a causa dels peïssos, que es morien de por a l'Hotel Dugat, moltes vegades, amb aquelles lectures a la façana, que no emportaven el fred de la vista que, a Sant Genís, altres cops, Montserrat ja era una excursió i també el retorn a casa.

Avui hi heu tornat. La transició del General era n'havia esborrat el dia. Pel camí me'n vaig a la memòria una llarga conversa amb Faber Bertran, sempre decidit i entusiasta, una lectura de versos que el vaig fer pels volts de la primavera, el setembre del 1962; el diàleg silencios a el rectorat, ja tenint una companya la veu d'una lectura sapada. La veia a la rica Biblioteca i també la meua memòria de les lectures a l'Hotel, que em va permetre de conèixer i conèixer aquell «*Faber Bertran de Nàgels-Papenst*» que devia la primera edició de les seves poètiques completes. I, en breu, recordava l'obra de la «*Cometologia*» (1955, en la joiosa companyia de terra d'Europa i poètica, molta d'ella desapareguda i per sempre oblidada).

Però és difícil d'inventar.
«Los pensamientos vienen de
los ojos y de las manos»
«Gustav Grosse»

14 d'agost

Heu llegit les *Novelle per un anno* de Pirandello. Fe molts anys que en tinc els volums i a penes n'he-
via encetat el primer. En P'n, que hi fa referència en la
seua darrera obra *Idilli i el literal mediterrani*, m'ells
he fet agafar. Són una colla de contes o novel·les d'un
confusió ambiental local. El mar (d'Agri?) hi ha
veja.

En parlo a en Foz amb entusiasme en una de les
nostres converses telefòniques. Li dic: «Pirandello és
el Tarkhov de Rússia». En respon: «Em sembla haver-
ho llegit en alguns bandes, fa temps».

Vaig escriure una versió inspirada en el fragment
evangèlic sobre la dona adúltera. Els explico a Salvador
Espriu. No els recito, però els sé de memòria, això que
son força recent. Jesús, escrivint discretament a terra,
mentre els fariseus esperen una resposta a la implícita
acusació, a la comprometedora pregunta. Les paraules
que Jesús escrivia, qui les va llegir? La versió conclou
és que, escrites a terra, se les reportà el vent. Espriu
concebia: «Papai! ja va trobar una resposta, semblant
a l'evangeli». De tornada a casa, abra la *Vita di Cristo*
(Brescia, edició de 1914) escrita apposta sulla
nubbia perché il vento portasse via le parole che gli
uscivano, forse, non avrebbero potuto leggere senza
paura».

El que he dit de Pirandello, el que he escrit en els
meus versos, podria semblar plagi? Són, com tan so-

1981

28 de març

Feia una colla d'anys que no haviem pujat a Montserrat. Tants de records com en tenia! Una Missa del Gall esplendorosa, de quan ens plaïa de participar-hi lluny de Barcelona, lluny però no massa, a causa dels petits, que es morien de son. A Sant Cugat, moltes vegades, amb aquelles teieres enceses a la façana, que no esmorteïen el fred de la vasta nau. A Sant Genís, altres cops. Montserrat ja era tota una excursió, i tardà el retorn a casa.

Avui hi hem tornat. La imminència del Centenari ens n'havia esperonat el desig. Pel camí em venien a la memòria una llarga conversa amb l'Abat Escarré, sempre decidit i entusiasta; una lectura de versos que hi vaig fer pels volts de la primavera, si no m'erro, del 1962; el dinar silenciós en el refectori, on només ens acompanyava la veu d'una lectura sagrada; la visita a la rica Biblioteca, i també la meua reclusió de tres dies a l'Hotel, que em va permetre de començar i enllestir aquell «Esbós biogràfic de Salvat-Papasseit» que obria la primera edició de les seves poesies completes. I, sobretot, recordava l'ofrena de la «Corona literària», l'any 1956, en la joiosa companyia de tants d'escriptors i poetes, molts d'ells desapareguts, i per sempre enyorats.

Avui portàvem amb nosaltres les dues nétes més petites, de 7 i 4 anys. Hi anaven, imagineu, amb la illusió «d'escalar». A la més grandeta, sobretot, que és una mena d'esquirol, li agrada d'enfilar-se per les roques que voregen la riera de la Selva de Mar. D'això en diuen, ja, «escalar».

Però la boira que anava creixent pel camí, en arribar a l'entrada de l'Abadia s'havia anat espesseint de tal manera que res no es distingia a deu metres de distància. On eren, doncs, les roques de l'escalada?

Ens encaminàrem, com qui diu a les palpentes, a l'església. A dintre, quina llum! La missa conventual, amb la seva litúrgia, sòbria i solemne alhora, ens arribava al cor. Els concelebrants, de blanc. Entorn d'ells, un semicercle d'hàbits negres. I la vermella diagonal que creuava el pit del diaca, semblava rubricar amb una ratlla de foc la cerimònia.

En sortir, després de la lenta pujada al cambril per reverir la Verge, la boira era encara més espessa. Embolicava el monestir amb una mena de cotó fluix grisenc. O, millor, amb unes increïbles alenades d'encens.

13 d'abril

Camí del Mas de l'Estela, dins un clot de bardissa, en un marge enfonsat, hem collit, no sense esforç, ben florit, el primer brot de ginesta. L'únic: no n'hem vist cap més. Trigarem encara a poder-ne fer un ram.

Més de cinquanta anys enrera, a Itàlia, en terres d'Assís —era durant la primera quinzena d'octubre— una ginestera m'oferia el que em semblava aleshores el seu darrer bri.

Potser en altres terres la planta ha florit abans. O ha durat més. Però sis mesos de ginesta, d'abril a octu-

bre, ja són molts. Apareix, és cert, tímidament, solitària, sense esclat. La flor tardana es perd amb una lenta recança, com resistint-se a morir.

També avui, en despertar, ens arribaren pel jardí, ran de finestra, els cants, un xic febles, d'uns rossinyols adolescents, potser tot just sortits del niu. ¿Qui sap si encara hi seran per Sant Joan?

I, més tard, hem tornat a sentir la veu de la puput, que venia de lluny amb la seva triple nota repetida.

Jo diria que fins avui no ens ha arribat, de debò, la primavera.

17 de maig

Aquesta tarda a la parròquia de Sant Ildefons, en ocasió de la trobada de sis corals infantils de Catalunya, he sentit cantar per més de tres-cents noiets i noietes un parell d'estrofes de la meva poesia «El rossinyol» amb música de... Béla Bartók. Era bonic i, per què amagar-ho?, m'ha fet il·lusió. ¿Qui ens ho havia de dir, a Bartók i a mi, que lligarien tan bé la seva música i les meves paraules? La cosa ha estat idea de Maria Dolors Bonal, directora d'una de les corals aplegades en aquell acte. Jo dic, per riure, que Béla Bartók m'ha musicat uns versos, però la simple i pura veritat és —no podia ser d'altra manera— que uns versos meus han estat ajustats a una breu i tendra música popular per a piano del compositor hongarès.

Encara que Joan Fuster va escriure una vegada, si no recordo malament, que els poetes catalans actuals no estimen la música o no hi tenen tractes, puc dir que, com a mínim, s'oblidava de mi. No solament he estimat sempre la música, i n'he escoltat tota la vida, sinó que he posat lletra a diverses tonades que s'havien apo-

derat de la meva memòria i del meu sentiment. En *El Caçador* hi ha «Tres acompanyaments per a música de Schumann» que es poden cantar amb la tonada dels respectius fragments pianístics. «Cançó fidel», del mateix llibre, segueix el ritme i el compàs del «Cant dels adéus». El meu «Coral» de *Viatge d'Octubre* s'adapta a un coral de Schumann, i es podria cantar amb la seva música. I fins i tot aquell breu poema meu que comença «Vora el foc ningú s'enyorava...» és una lletra calcada sobre un exercici de Czerny que tocaven amb insistència al piano les meves filles grans quan eren joves i que acabàvem cantant tots els de casa. «El bedoll», de *Plec de poemes*, arrenca amb els primers versos d'una cançó popular russa i s'ajusta a la seva mesura. I, tasca impossible, a una sardana inconeguda de Pep Ventura, «Sota el Mas Ventós», li vaig inventar una lletra que deriva d'uns primers versos, relíquia de la sardana oblidada, que no sense dificultat vaig arrencar dels llavis d'un pastor vora la font de Sant Pere de Roda.

7 de juny

Diumenge de Pentecosta. A quarts d'una he fet el meu passeig cap al Mas de l'Estela. En acabar el primer tros de pujada, a la dreta del camí, sota un sol que cremava, alleugerit només per un feble ventijol, he vist alçar-se alguns ocells d'un clot d'aigua dels que fa unes setmanes nodrien la riera, i m'ha semblat sentir, sota la fugida d'ales, el rauc d'una granota. Era com el crit de les puputs quan s'assagen a cantar en els primers vols.

El camí és ple de flors silvestres, i als marges i al mig, entre dues roderes o passos, l'herba hi creix ver-

díssima, amb el mateix verd de les vinyes ufanoses que s'estenen a banda i banda del sender. Les ginesteres ara sí que són al pic de la florida. Fan una olor dolça que recorda, però més forta, la de la tarongina el mes passat.

Tot sembla adolescent: he collit un «llum» tendre, amb el seu globus gros, intacte, translúcid. El meu buf repetit n'ha fet volar els fragments, que han descendit lentament, com minúsculs paracaigudes. En una fonalada, ran del Mas, amagat entre les branques d'un lledoner, un ocell, amb la veu clara i forta d'un rossi-nyol, però no n'era, cantava infatigablement: «vi-nya, vi-nya, vi-nya, vi». Se sentien ben marcades les síl·labes. Les vinyes del Mas s'estenien, vastes, als meus ulls i als de l'ocell.

9 de juny

Fa uns quants dies ha mort, lluny, a Sevilla, m'imagino que trista i solitària (feia temps que no responia als versos que li enviava per Nadal, ni escrivia, em diuen, als seus parents de Barcelona) Paulina Crusat. Era una escriptora ben distingida i la poesia catalana li devia molt. L'havia feta conèixer a Madrid en una Antologia editada en versió castellana per «Adonais». I també en un recull de poesia religiosa, *Voces que te cantaron*, publicada per Joventut.

Una esquela ens va fer saber ahir la inesperada nova i va cloure el llarg silenci. Han dit una missa per a ella a la parròquia de Maria Auxiliadora, la nostra parròquia de quan vivíem l'any 30 a les Tres Torres. Ha estat un acte íntim. Només vint o vint-i-cinc persones. D'escriptors catalans —i rigorosament els dos primers a entrar a l'església—, en Marià Manent i jo. A la sor-

tida, després d'unes breus paraules de condol a la família, ens n'hem anat, cadascú de nosaltres dos a casa seva, en direccions divergents.

Jo tenia ganes de caminar. Feia un «dia d'alma» i el barri m'atreia. He anat seguint el camí d'altres vegades —tan llunyanes!— quan tornàvem de missa. He arribat al carrer de Castellnou; tot al costat dret de Maria Auxiliadora, on gairebé només hi havia torres i casetes baixes, ara hi ha una filera d'immobles abassegadors, que semblen estrènyer el carrer. Trencant per Castellnou, a l'esquerra, sempre entre grans i llampants edificis, ha sortit, en perpendicular, el carrer del Roser, i en la primera cantonada, a Nena Casas, la casa, avui polsosa i deshabitada, on va néixer el nostre tercer fill. Que joves i feliços hi érem! Allà vaig escriure moltes de les poesies de *Paradís*. Les persianes de les finestres dels baixos, on vivíem, són les mateixes d'abans, però tancades i brutes, mig trencades. El jardí, ple d'herbes seques. I els tilers? Vaig resseguir, de fora estant, amb el pensament, les cambres: el menjador, el dormitori, la saleta, i tornen, a glopades, els records. Mig segle ha passat, i tot és igual i diferent. Rònc, però. Només, encara, net i amb els colors que la pluja li conserva, sobre el terrat, coronant l'edifici, un gran rectangle de rajola, amb la imatge de la Verge, sembla dir-nos que res no ha passat des d'aleshores.

1 d'octubre

Tothom que hagi llegit l'obra del poeta Agelet i Garriga haurà pogut adonar-se, perquè us salta als ulls, el paper principal que hi té la finestra. Ara que preparo la meva conferència pel dia 15 a Lleida i he rellegit una vegada més els seus dotze llibres, he pogut fer el re-

compte d'aquest símbol: finestra, finestral, finestró, finestreta, són mots que trobareu a cada llibre (en algun d'ells sis o set vegades). El dibuix de la sobrecoberta del volum *Obra poètica* (Editorial Selecta, 1955) ja representa significativament, una finestra oberta de bat a bat: al fons, les línies fines d'un paisatge i, a primer terme, un vol d'ocells.

Em pregunto, després de subratllar cada vers on la finestra, d'una manera o altra, apareix, què significava aquest mot (aquesta imatge) per a Agelet. La seva presència és obsessiva: oberta o tancada, vista de la cambra estant o potser de fora endintre, faci sol o plogui, s'emboirí o el gebre s'apiloni a l'ampit, la batin les ones nocturnes o les tendres llums de l'alba, susciti joia o melangia, exhali el baf dels cellers, «dels cups encesos del tard», o la llum hi pinti mel i vi, la finestra és essencial en la lírica d'Agelet. La finestra ho emmarca tot: el passat i el present, el que veu i el que recorda, el que desitja i el que enyora. ¡Que en són de reveladors aquells quatre versos amb els quals s'inicia el poema «Finestra clement» del recull *Hostal de núvols*!

*Finestra clement
que ara oberta enquadres
l'or trèmul del dia
i el meu pensament.*

Qui sap per on es perdria el pensament del poeta si la finestra no li oferia el seu marc pietós!

30 de desembre

Feia un mes d'ençà de la darrera escapada que hi férem. Havien passat entretant coses importants

i desagradables. Un incendi, afavorit per una persistent ventada, destruí el dia 19 una gran estesa de vegetació. La Vall de Santa Creu, la falda de Sant Pere de Roda, la part alta del Dijous, i un bon tros als peus de Sant Salvador, fins acostar-se perillosament a l'Horta d'en Cervera, l'alzinar de la qual va quedar mig calcinat, van desplegant, mentre avancem per la carretera de Llançà, fins arribar a casa, una sinistra, llarga i ampla taca negra. A la primavera, quan tot reverdeix, creixerà l'herba. Potser l'estepa i el fonoll floriran altre cop. Però, quants d'arbres, en unes muntanyes que no en crien gaires, hauran desaparegut! Pins, alzines, oliveres. I els castanyers del córrer. Un paisatge canviat.

En arribar a casa, ens trobem davant l'altra dissort anunciada: la vella mimosa del davant de la cuina, arrabassada de soca-rel pel vent, ha creat una gran buidor. La seva copa, com una vela desplegada, va rebre el furient embat. Vella com la casa, potser era un gegant amb peus de fang. El seu tronc, serrat, alimenta ara el foc de la llar. Les cardines que feien parada, tot volant, a les seves branques, trobaran a faltar, tant com nosaltres, la mimosa. Caldrà plantar un nou arbre a l'esvoranc on s'enterraven les arrels. I que creixi.

Tan bonic com feien, pel febrer, gairebé tocant-se, el groc de la mimosa i el blanc rosat dels ametllers! Ara, els ametllers, entre la secada i el vent, semblen mig morts. Qui sap si floriran!

1 de gener

Fa pocs dies, a Barcelona, tot fullejant el llibre *La joguina a Catalunya*, tan bellament il·lustrat, vaig trobar-hi les fotos d'un bòlit. Jo també hi havia jugat, de petit. M'apassionava, veure el salt vertical del tros de fusta cilíndric, com un llapis gruixut aprimat per les puntes, i encertarlo amb la pala, a ple vol, per fer-lo anar ben lluny. Això era en el carrer d'Alcanar, a la Barceloneta, entre Sant Carles i Alegria. En aquell temps, sense automòbils ni motos, era fàcil de jugar a tota mena de jocs enmig del carrer, que era ben nostre. El que m'ha sorprès, en el llibre, i després en el Fabra, és de veure escrit «bòlit» el que nosaltres, no sé per quina deformació, en dèiem «vèlit». «Vèlit», cridàvem, en ventar el cop de pala. Com si volguéssim donar ales al tros de fusta. O advertir al company que el joc havia començat. El més curiós és que el meu fill Pere, de 45 anys, que també havia jugat de petit a bòlit, en un altre ambient i sense que jo li hagués encomanat el mot, en deia igualment, i els seus companys amb ell, «vèlit». Per què?

Recordant-me dels jocs i joguines de la meva infantesa, penso en aquell pal llarg, proveït d'una roda en una de les puntes, que permetia de fer-lo caminar. A banda i banda del pal, a prop de terra, dues ales metàl·liques

simulaven una gran papallona de colors vermells i torrats. A mesura que fèieu rodar el pal, les ales s'obrien i es tancaven. Va ser, i no devia tenir jo gaires anys, la darrera joguina que em van portar els Reis. Els meus pares les havien amagades a dalt de l'armari de la sala. Però jo ho havia vist, i amb insolent jactància, ho vaig denunciar la vigília de la festa. «S'han acabat els Reis, no n'hi haurà més», va dir el meu pare amb visible disgust. Jo encara me'n penedeixo, i en sento una mica de vergonya, com d'un pecat sense perdó.

10 de gener

D'aquest volum 39 de l'Obra Completa de Josep Pla, llibre pòstum, amb el títol profètic i elegíac de *El viatge s'acaba*, el que més m'ha interessat són les gairebé quatre-centes cinquanta pàgines de les «Notes per a un diari». No és ben bé un diari, sinó el seu esquema: aquelles notes que de vegades un apunta per recordar, en un tros de paper, en ocasió d'un viatge, els pobles per on ha passat, els hotels on ha dormit, els restaurants on ha menjat. O un paisatge plaent.

Durant quasi dos anys, del gener de 1967 a l'octubre de 1968, dintre o fora del mas, Pla anota minuciosament tot el que fa o li ocorre, des que es lleva —tard— fins que s'adorm, quan pot vèncer l'insomni, tardíssim.

Tota l'obra de Josep Pla ja sabem que té molt d'autobiogràfic, però aquestes notes, de vegades críptiques, de tan esquelètiques, on sovint dos simples mots, La senyora (entre dos punts), o una inicial, A., sense explicació de cap mena (l'autor s'entén i balla sol), li serveixen per alludir una figura que al lector li és escamotejada. El que sí troba sovint el lector és el nom de les

persones que entren i surten de la casa, que s'emporten l'escriptor a fer una passejada, que trenquen la seva alternativament desitjada i avorrida soledat, que interrompen la seva feina, fàcilment o difícilment represa a la més petita oportunitat.

Sabem el que menja i, ai!, el que beu, puix que molts amics solen invitar-lo amb vins i licors de qualitat (n'és tan llaminer!) o li'n porten al seu mas botelles. S'Agaró («La Gavina») és com a casa seva. I d'altres cases se li obren, hospitalàries i falagueres. Sabem el que ha menjat o a penes tastat cada dia, el correu que li arriba, els llibres que dedica o regala. I també els treballs i rendiments de les seves terres. El que cobra i el que paga («livre de raison» d'un bon pagès). No pot estar-se de dir-nos a cada moment el temps que fa, o de donar-nos de tant en tant quatre breus pinzellades de paisatge. Sabem els viatges, petits o llargs, que fa en aquell període. Això sí: no busqueu en les «Notes» l'adjectiu preciós o delicat. «Agradable», «desagradable», «simpàtic», «horrible», «colossal», hi són dels més freqüents.

I quan, en ficar-se al llit, a les tres o a les quatre de la matinada, o més tard i tot, Pla constata que ha «parlat i begut massa», posa un trist colofó a la seva jornada de forçat de la ploma.

¿Serà aquest el darrer volum de l'Obra Completa? O apareixeran algun dia les seves cartes a A.? Aquesta A. desitjada i llunyana, que l'obsessiona en tot moment, i el nom de la qual, «Aurora», se li escapa (o és que vol despistar-nos?) almenys mitja dotzena de vegades al llarg d'aquestes «Notes» eixutes, sí, però d'una sorprenent autenticitat.

Lluís Busquets em preguntava ahir, entre moltes altres coses, dintre la llarga llista de temes que han de figurar en la entrevista que m'està fent, quina era la meua posició respecte de la poesia de Gabriel Ferrater. Li vaig respondre breument, per sortir del pas. No vaig gosar lliurar-li una nota que havia escrit a propòsit de la lectura que Ferrater va donar, no sé quin dia ni quin any, perquè no la tinc datada, a casa de l'Eduard Valentí. Érem una petita colla: la gent de la casa, en Riba amb la Clementina, jo amb la Pilar. No recordo qui més.

El llibre que ens congregava es deia, aleshores: «Lliçons». Després va canviar de nom. Conservo una quartilla esgrogueïda on vaig fixar l'endemà, en llevar-me, la meua impressió de la sessió nocturna. Diu així:

«Ahir al vespre, a can Valentí, Gabriel Ferrater, de Reus, va llegir-nos, patètic, el seu llibre "Lliçons". Poesia nova, dura, difícil, agressiva, que sobta i sacseja. Talla, de vegades, com una fulla d'afaitar. M'estranya que Ferrater admirí —ho va proclamar més d'un cop— l'obra de Josep Carner. Per a Carner, la poesia és gràcia, ironia, música, i en el fons, sempre, desig o enyorança, esperança o record. Ferrater nega la bellesa, prohibeix al seu vers el dret a evocar, a suggerir. Sense els seus comentaris, però, que el dia de demà poden colgar el seu llibre en un mar de notes, res no impediria tal o tal altre poema d'esdevenir símbol plural. La poesia és, en part, si voleu, malentès, "contresens", i res no hi poden les notes de l'autor.

»La poesia agressiva, cruel, de Ferrater, nega tota fe, tota esperança. És curiós de pensar, però, que en un moment donat l'autor observava, en comentar un dels poemes més reeixits, que quan enyorem la infantesa no evoquem una època feliç sinó un temps en què

teníem l'esperança de ser-ho. Fins aquesta esperança nega ara.

»En el fons, però, l'infern amb què es turmenta i ens turmenta l'autor de "Lliçons", ¿no amaga un immens afany de cel? Remarqueu que la cruesa del seu llenguatge, cruesa insultant, de vegades, és potser l'espectacle d'un tímid que crema les naus.

»I, per acabar, deixeu-me afegir als Hardy i als Yeats i tants anglo-saxons il·lustres o obscurs que Ferrater citava entre els inspiradors de la seva poesia, un nom més elemental, però potser més autèntic: el del reusenc Bartrina, el seu coterrani, aquell que, en nom de la ciència, reduïa a hemoglobina el rubor d'una galta donzellívola i veia només, en les llàgrimes, un fenomen físic de secreció.»

2 d'abril

Aquesta matinada ha mort l'Octavi Saltor. M'ho ha fet telefonar el seu fill Lluís, amb el qual havíem precisament convingut de trobar-nos a les onze.

Saltor va resistir amb fortalesa moral una malaltia que ell sabia irreversible. La primera vegada que el vaig visitar a la Clínica em va dir: «No és que estigui resignat. Estic *conformat*.» Era una puntualització cristiana.

Mesos, anys, conformat, sí, però resistint. Procurant —i cada vegada podia menys— fer «com si res». Generós i desinteressat amb els amics, els tingué al seu voltant fins al darrer dia. Encara mantenia il·lusions: la de ser premiat en uns Jocs Florals; la d'improvisar uns versos, en pocs minuts, en desagreuament d'una bella doctora a qui havia pres, erradament, per infermera.

Els diaris, en les seves necrologies, no deixaren d'esmentar les múltiples activitats d'aquest home que, fa pocs dies, havia assolit la vuitantena i que, greument malalt i tot, es mantenia despert i actiu. Orador, polític, jurista, escriptor, poeta... Jo el recordo, sobretot, de quan teníem disset i divuit anys i treballàvem al front de l'Associació Catalana d'Estudiants. Primer, al local del carrer Quintana, on ens presidia Ferran Cuito. Després, al pis del carrer Pelai, sota la presidència d'un adorable liberal, el socialista mallorquí Andreu Crespi. Finalment, al principal ombrívol del carrer de Méndez Núñez, on actuava de cobrador dels rebuts l'humorista Alady i on justament Saltor, ja President, ens feia conèixer un delicat poeta gironí, Joan Badia, que aviat, ben jove, havia de deixar-nos.

Penso també en el Saltor crític literari dels anys vint a «La Revista» de López-Picó, que esdevingué el seu mestre i al qual guardà una fidelitat constant. El llibre *Les idees literàries en la Reinaxença catalana* (1934) i, abans, els seus aguts treballs a la «Revista de Poesia» (1925), en feien una jove i prometedora personalitat literària. Sense la dispersió i la facilitat a què l'abocaren la seva incontenible activitat i la seva prodigiosa memòria, Saltor hauria esdevingut sens dubte un crític de categoria. Versificar li era potser massa planer, sobretot quan s'acollia a la forma estròfica de la tannka.

Era, per damunt de tot, un home bo. Dels que no en corren gaires. Molts, innumbrables, amics el trobarem a faltar.

10 d'abril

Dues nenes del poble, la Remei de can Lluís Comas i l'Elvireta de la fonda, que van a escola a Llança, s'han

presentat a casa a fer-me un interviu. Aquesta vegada no m'hi he negat, naturalment. Em semblava com si juguéssim a un simulacre d'entrevista. Són dues minyones de tretze anys, l'Elvireta amb la seva llarga cabellera rossa, la Remei amb els seus bells ulls foscos. Les conec de menudes. Com se sol dir, «de quan van néixer». Vénen molt serioses, posseïdes de la missió que el Director els ha encomanat. L'una, l'Elvireta, té a les mans un petit bloc, amb les preguntes anotades. L'altra escriu les respostes amb una rapidesa que em sorprèn.

«Què és el que li agrada més de La Selva?» És el final de l'interrogatori. Contesto, sense pensar-m'hi gaire, «el camp i la muntanya». Quan ja són fora penso que no és ben bé això el que calia dir. «El camp» són vinyes, només, i cada dia se'n perden. La muntanya que volta el poble, i gairebé l'encercla, també perd els seus camins, plens d'esbarzers i pedregam. Però la muntanya resta: el Dijous, el Mirall, i sobretot Sant Salvador, damunt Sant Pere de Roda. Sóc vell per enfilar-m'hi, i m'ho he de mirar de lluny.

Quan era jove, La Selva de Mar i El Port de la Selva venien a ser per mi la mateixa cosa. Tenim el mar tan a la vora! Les anades al Cap de Creus, la pesca a l'encesa, la conquesta de la carena, de Sant Salvador al Coll de Sant Genís, tot ho tinc fet tantes vegades!

La font dels Lledoners, quina dolça pau tenia! Ara, sobretot a l'estiu, la gent s'hi amuntega, hi menja i l'embruta amb les deixalles.

Tot canvia: el paisatge i jo. M'acontento ara amb una caminada fins al Mas de l'Estela, o a l'Horta d'en Cervera o alguna vegada a l'hort abandonat, extingit, de Sant Romà. Però tot el que veig a l'entorn s'aguanta encara, com abans, menys fressat, això sí, més solitari, més abrupte, ple tanmateix de bells records.

Què és el que més m'agrada de La Selva? «Els records», calia haver dit.

23 d'abril

Dia de Sant Jordi. Tota la ciutat es mou entre llibres i roses. Quin trànsit pels carrers! En Foix m'ha vingut a buscar en companyia d'un parell de professors de l'Institut Salvat-Papasseit de la Barceloneta. Ell i jo hem estat invitats a participar-hi en un homenatge a l'enyorat poeta. (És el bateig de l'Institut?)

Baixem en cotxe per la Laietana, però no hi ha manera d'avançar, de tants de vehicles que hi circulen. Estem fent tard. Jo, vinga mirar el rellotge, impacient. I rondino. En Foix calla, impàvid. En arribar a la plaça d'Antoni López, un nou entrebanc, encara: la guàrdia municipal muntada, en uniforme de gala, casaca roja i plomall blanc, es troba aturada davant els porxos d'en Xifré. No podem girar cap al Pla de Palau. Ens manen de torçar a la dreta, fins a donar la volta al monument de Colom i, a pas de tortuga, seguir tot el passeig, també embussat, arran de moll. Quan som enfront dels Dipòsits Comercials m'adono que el camí que he fet (car jo visc molt a prop, davant per davant, gairebé, de les antigues Galeries Laietanes) s'assembla amb el que fèiem amb en Salvat per tornar a casa, molts migdies.

L'Institut ocupa una gran part dels terrenys de la «Maquinista». El pati, immens, és ple d'estudiants, nois i noies, que ens esperen sota un sol implacable. No passa un alè d'aire.

En Foix ha llegit el sonet de *Sol, i de dol* que va dedicar a en Salvat: «Ah, si amb levites de verda llustrina...» Jo, el poema que sota el títol «Diumenge a la

platja» vaig escriure a la seva memòria. Abans de llegir-lo, però, he dit amb breus paraules la satisfacció que tindria el poeta si pogués veure aquest Institut que porta el seu nom. Em sembla el millor monument que se li podia dedicar. Penso en el noi que no va trobar, fora, potser, del que li podia donar, ben migrat, l'Asilo Naval, l'ajut d'una escola, i que va sospirar tota la vida per una cultura que ell mateix, afanyosament, difícilment, s'anava construint. I l'emoció amb què hauria vist alçar-se l'Institut del seu nom just en el solar d'una fàbrica on diríeu que perduren encara, en invisibles volianes, l'esforç i la suor de tants d'obrers.

Joan Manuel Serrat ha clos l'acte amb un recital de cançons. Tres o quatre sobre poemes de *La rosa als llavis*. La música i el cant els feien més vius i revelaven, més que amb la simple lectura dels versos, l'amor que s'hi conta.

Amb el pensament he travessat les aules de l'Institut i pel carrer de la Maquinista m'he adreçat al de Balboa. «Balboa, lletra F.», impremta de Ramon Caperà. Ja no deu existir. Però em queda encara el record de les visites que hi fèiem tot vigilant la composició de les pàgines de «Mar Vella» i dels *Poemes en ondes hertzianes*. També els *Poemes i Calligrames* de Josep Maria Junoy i les meves *Vint Cançons* veieren la llum en aquell modest obrador. Com reia, amb bonhomia, això sí, el caixista castellà, en compondre les nostres ardideses!

24 d'abril

Ahir va fer un any de la mort de Josep Pla. Tinc la recança de no haver-lo vist durant el seus darrers temps, quan potser l'expressió de la meva amistat li

hauria estat més plaent. La Generalitat, encara sota la presidència de Josep Tarradellas, li va atorgar la medalla d'or, i li oferí un dinar. Jo hi era invitat, però un refredat amb forta afonia em va impedir d'assistir-hi. Sé que va preguntar per mi. En Vergés em deia sovint que en Pla em recordava amb simpatia i que li hauria agradat de veure'm. Després de l'homenatge de la Generalitat li vaig escriure una carta ben efusiva, que era alhora l'excusa de la meua absència i una adhesió a la seva obra i a la seva persona. Sé que en va estar content. Això em va animar a proposar-li, a través d'en Vergés, la meua visita a Llofriu. Convinguda per a un dijous a les cinc de la tarda, una telefonada del seu germà, la vigília, la va anul·lar. En Pla no es trobava bé, penso que havia caigut del llit.

En Pla feia por a molta gent. Tenia brusques, intemperants, inesperades sortides. Penso, però, que en el fons era un home tendre i tímid. El recordo, perquè ell hi era, de quan oferírem a Carles Riba la casa de Cadaqués. Després del dinar a Portlligat, vàrem passejar tot conversant, tots dos sols, vora el mar, camí de la vila, i la nostra llarga conversa va ser tranquil·la i seriosa. Temps després vaig intervenir en la negociació amb l'Editorial Selecta que va fer possible, amb el rescat dels exemplars sobrers disponibles dels seus llibres, el començament, amb el *Quadern gris*, de la publicació de l'Obra Completa projectada amb en Vergés.

Potser vaig veure Josep Pla, per primer cop, a la tertúlia de Joaquim Borralleres, a l'Ateneu. Aleshores era un jove brillant, amb un somriure fàcil i burleta. O potser abans, en l'última reunió dels redactors de «L'Instant», a la qual jo assistia per primera vegada, l'any 1919.

Ell va ser qui va donar-me, a la redacció de «La Publicitat», quan jo hi entrava i ell en sortia, la tarda

del 12 d'abril de 1931, la nova de la desfeta electoral d'Acció Catalana. «Us han fet el sandwich», va dir, tot apressant el pas. L'Esquerra per majoria i la Lliga per minoria ens havien deixat sense cap regidor.

Vaig ser, quan va morir, al seu funeral a Palafrugell. Els monjos de Poblet havien acompanyat i asserenat les seves darreres hores. Camí de l'església, la renglera de xiprers del Mas Pla posaven al paisatge primaveral una ratlla de tristesa. I jo pensava en el Premi d'Honor que li va ser tan obstinadament negat i que la seva obra gegantina mereixia. Estic segur que Josep Pla en patia. Hi havia, és cert, un reglament que li tallava el pas. Potser hauria calgut, en justícia, llimar-lo.

27 d'abril

El tenor Carreras, en el concert que ha clos les festes de Sant Jordi a la Generalitat de Catalunya, ha donat, entre d'altres peces, el *Canticel* de Carner-Toldrà. (Cal dir el nom del poeta. Els programes dels recitals solen oblidar-se'n, com si la música ho fos tot en la cançó, quan el poema n'ha estat, precisament, la inspiració i la base.)

Canticel és una composició tan breu que de seguida som al final: «Per una flor de romaní / l'amor doní.» L'amor *doní*! Aquesta forma simple de la primera persona del singular del pretèrit perfet, tan freqüent en Verdaguer, es pot dir que ha desaparegut completament de la llengua literària. I encara més de la parlada. A no ser que sobrevisqui en alguna contrada que ignoro.

Qui sap si Carner va pensar algun cop en una substitució d'aquell «doní» en ocasió de revisar els seus versos. Si ho hagués aconseguit, però, si hagués trobat vàlid, posem per cas, «Per una branca de lilà / l'amor

vaig dar», de res no li hauria valgut. El «doní» hauria seguit la seva cursa. Amb la melodia d'en Toldrà prevaldria la versió primitiva del text. La música el fixa per sempre. El poema ja no pot ser «obra oberta». S'ha consumat un matrimoni indissoluble.

30 d'abril

En el volum (més de set-centes pàgines) que aquests dies estic fullejant on s'apleguen els treballs del «Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana» de l'any 1906, faig un descobriment interessant. És la ponència que hi defensà Joaquim Ruyra sobre la llengua literària i les seves necessitats, «les que poden i solen portar a la formació d'un llenguatge literari, diferent, en part, del vulgar». Cal, diu Ruyra, riquesa interna o mental, riquesa externa o formal, i finalment necessitat de comunicació. Com assolir el triple objectiu? Ruyra estableix un ordre de fonts o remeis. Heus-los aquí: «parla viva, llenguatge antiquat, construcció llatínica, barbra introducció i lliure invenció».

El que més em sorprèn és la gairebé total coincidència amb els mitjans o recursos que Pompeu Fabra, en el seu discurs de l'Ateneu Barcelonès, l'any 1924, en ocasió de la inauguració del curs acadèmic de l'entitat, formula per al redreçament de la llengua. L'ordre establert per Ruyra canvia només una mica. «En primer lloc —diu Fabra— la llengua antiga.» Després, les aportacions dialectals (¿no és això la «llengua viva» de Ruyra?). «Allà on no abasten les aportacions dialectals ni la llengua antiga —segueix Fabra—, podem recórrer a la creació de mots nous» (ja som a la «lliure invenció» que Ruyra preconitzava en darrer lloc).

«Un altre mitjà d'enriquir el vocabulari és el man-

llevament de mots al llatí clàssic» (Fabra). Ruyra en deia «construcció llatínica».

I la «barbra introducció» indicada per l'autor de *Pinya de Rosa*? Hem d'entendre que es referia a la presència de barbarismes? Segur que per a Fabra no és pas un remei —puix que la seva reforma lingüística va adreçada essencialment a «desembastardir» la llengua catalana—, per bé que els barbarismes constitueixin un fet inevitable i general. «Per molt enllà que portem la nostra obra de depuració, no podrem esborrar completament l'empremta de l'espanyol en la nostra llengua. Diguem, però, que això no cal, ja que no hi ha cap llengua de cultura exempta d'estrangerismes... (...) Però: només aconseguir que la nostra llengua es posi en aquest punt al nivell de les altres llengües literàries (i això sí que ho hem de voler) suposa ja una tasca immensa...»

1906, 1924. Han passat molts anys. Si en el volum d'aquell Primer Congrés, amb les pàgines sembrades de is gregues, la i llatina de Pompeu Fabra i les seves trenta-quatre pàgines sobre «Qüestions d'ortografia catalana», lluïen com un diamant per la seva escrupolosa i aleshores revolucionària precisió, cal reconèixer que, com el mateix Fabra proclamava, la sort de la reforma lingüística i la seva orientació definitiva es trobaven a les mans dels escriptors. I del 1906 i del 1924 ençà hem vist com, sortosament, molt bones mans apuntalaven i enriquien l'obra del nostre admirable gramàtic.

13 de maig

Era l'any 38, o el 39? Un jove d'uns divuit anys arribava, en bicicleta, d'un dels pobles del Tarn a la nostra casa, enmig dels camps, de Saint-Sulpice-la-Pointe. Ve-

nia a veure'm, i jo no hi era. La Pilar i els nens acabaven de dinar. El jove semblava cansat del llarg esforç. Li fou ofert de menjar alguna cosa. No sé si va fer-ho. On era jo? ¿A Tolosa, on ajudava com a lector Josep-Sebastià Pons en la seva càtedra? ¿O al Liceu d'Albí, on un cop per setmana, en un pla més elemental, feia d'auxiliar del bon Monsieur Demeaux que tant va ajudar-nos?

El jove devia passar una breu estona a casa. Devia veure els arbres que ombrejaven la «pompe», en el petit jardí, i els rosers florits, i amb una mirada al lluny potser va entrellucar els prats on sovint passejàvem tot jugant amb els nens. I el roure robust, d'ample brancam, on m'agradava d'enfil·lar-me.

Aquell jove visitant es deia, i es diu, Raimon Paniker, o Panikkar, i si no el vaig veure aleshores tampoc no l'he vist mai després. Sé que aquests dies es troba a Barcelona. No he parat fins a descobrir el seu telèfon. Aquest matí, finalment, he pogut parlar-li. Des de la seva visita frustrada han passat molts dies. Penseu! Avui ell té 64 anys, em diu, i jo vuitanta. Ell és professor en una Universitat americana, i m'interessa molt de conèixer les seves idees religioses i les seves activitats culturals. Però el que m'importa més és d'enfil·lar la conversa que va fallar a Saint-Sulpice. Ara som tots dos aquí, li he dit. Podríem veure'ns, no? I recordarem, ell la llarga caminada en bicicleta, i jo sabré els motius de la seva visita. Haurem, per dir-ho així, vençut el temps.

14 de maig

Una altra escapada a La Selva. La darrera vegada va ser per Setmana Santa, ja fa més d'un mes. Hem vingut en tren, la Pilar i jo sols. No hem comptat amb

la companyia de cap fill ni amb l'ajut de cap cotxe. També m'agrada el tren. El llarg vagó, força buit. A la sortida de Barcelona, el lamentable panorama de les barraques. Amb el consol, això sí, com un luxe, de tant en tant, d'un arbre fruïter.

Jo he llegit gairebé durant tot el trajecte. La Pilar, atenta al paisatge, em fa adonar d'una llarga filera de xeringuilles florides i de l'aparició d'unes mates de ginesta entre molta argelaga. Sempre busca amb la mirada el Canigó. Avui no es veu: fa una tarda assolellada, però la boirina el tapa. Una boirina que també posa un fi mantell a Sant Salvador i a les rodalies de Roses.

Quan som a Llançà, del taxi estant, la bella sorpresa del mar que, impacients, esperàvem, i avui és d'un blau vivíssim. A casa, el jardí, que ens temíem desolat pel vent, és ple de geranis en flor i de malva-rosa.

Les plantes que hi vàrem dur el Dissabte Sant (llo-rer, menta, farigola) creixen i s'aguanten. Les cabeces de dàlia ja treuen fulla. De les arrels soterrades de la mimosa, sota l'esvoranc que l'arbre va deixar, surten uns brots esperançadors.

Collim una rosa groga. En l'angle esquerre d'una de les portes d'entrada al «claustre», tocant a la reixa, el niu d'ocell que havíem vist formar-se ja és ben arrodonit: rogenques fulles seques de vinya verge el protegeixen. A l'altra banda de la riera, la muntanya. Les grans clapes cremades del novembre es comencen a emmascarar de verd. Són d'un verd molt viu les ratlles de castanyers als còrrecs.

Tres o quatre puputs, amb un crit ronc, passen ran de teulat.

I ara, mentre escric a les golfes, les sento picotejar damunt les teules rovellades.

M'adono d'un error que vaig cometre en parlar del lloc de naixença dels avis materns d'en Salvat-Papasseit en l'«Esbós biogràfic» que prologava la primera edició de les *Poesies* (Ariel, 1962). Qui va néixer a Miravet d'Ebre era l'avi, no l'àvia. Aquesta era, en canvi, la nascuda a Pla de Cabra. La fràgil memòria de la vídua del poeta (no teníem cap document a la mà) es va confondre i em va confondre a mi. En canvi, Joaquim Molas, que ha pogut procurar-se la partida de naixement d'en Salvat, ha restablert, en la seva excel·lent edició de l'Obra poètica salvatiana, l'estricta veritat.

Jo tinc, però, el que en Molas diu no haver pogut aconseguir quan preparava el llibre: la fe de baptisme del poeta. Nat el 16 de maig de 1894 al carrer d'Urgell n.º 93, segons la partida de naixement utilitzada per Molas, el poeta és batejat, quatre dies després, a la Parròquia de Santa Madrona. ¿Per què tan lluny de la casa natal?, em pregunto. És clar que a mi, que vaig néixer al carrer de Sant Carles, a la Barceloneta, em batejaren també força lluny, a la Catedral. En tot cas, la cerimònia a Santa Madrona sembla predir la llarga i intensa freqüentació que en Salvat faria, de jove-net, al mercat de llibres vells del mateix nom.

Tinc, també, la partida judicial de casament d'en Salvat amb la Carme Eleuterio. «Juan Salvat Papasseit, de edad de veinte y cuatro años, del comercio, domiciliado en ésta, calle Carmen, ciento ocho, segundo...». Vet aquí com ens assabentem de la darrera casa del Salvat solter. Abans, segons Alavedra, hi havia hagut un domicili al carrer de Gignàs.

Entre d'altres documents que trobo en una carpeta professional veig la partida parroquial de casament, que conté una dada equivocada: dóna com a vivent

aquell any (1918) la mare de la núvia. Feia, en canvi, sis anys que havia mort. De vegades, també els documents enganyen.

Llegeixo a la fe de baptisme que els noms imposats a Salvat van ser Joan Baptista, Miquel i Josep. Potser ell es recordava d'aquest «Joan Baptista» quan va donar a la seva primera filla el nom de Salomé.

26 de maig

Tots aquests darrers dies m'he recordat del niu d'ocell del «claustre». Tenia com un sentiment de culpa d'haver-lo abandonat. Durant la nostra breu estada a La Selva constatarem els avenços de la construcció. Les fulles de vinya verge s'havien com enganxat, protectores, a la frèvola mescla de fang i branquillons. Vèiem l'entrada del niu, ben rodona. I l'ocell, petit, ràpid com una sageta, que s'hi llançava des del cantó oposat. Venia de més enllà de la terrassa, passava arran de l'alt xiprer, travessava el «claustre» i, de dret, al niu. Després, com una pedra, es deixava caure en diagonal fins a fregar terra. Sortia, i no vèiem en quina direcció. Però devia passar a tocar el macrocarpa i anar-se'n riera enllà. Només en una hora, aquesta maniobra es va repetir quinze vegades la tarda del diumenge.

Em pregunto com és que aquest niu s'hagi format exactament en el mateix racó que el d'ara fa dos anys. Aleshores vaig arribar a veure els becs suplicants, patèticament badats, de la niada. Aquest cop no he gosat acostar-m'hi. Diuen que hi ha el perill que, en adonar-se'n, l'ocell es desentengui dels menuts. Deixem-lo fer. Però, per què ha tornat? ¿És el mateix ocell de l'altra vegada? Té memòria? I si no és el mateix, qui li ho ha

dit? Amb quina intel·ligència ha treballat! Quina tossuda voluntat ha posat a la feina!

Memòria, intel·ligència i voluntat... ¿Tenen ànima els ocells? Una vegada més torno a preguntar-m'ho. Instint, només? ¿És instint la seva ànima? No recordo si Montaigne en diu alguna cosa en el seu assaig sobre Sibiuda.

28 de maig

La primera cosa que he fet en arribar a La Selva és buscar el niu. El veig una mica estrany. Com malmès. La boca rodona no és tan rodona. Les fulles de vinya verge groguegen, pansides. No hi ha senyals de vida. Malfio que en tan pocs dies els ocellets, si és que n'hi havia, hagin sortit per la primera volada. En Joan Buscató, que poc o molt ens fa de jardiner, em diu, com si fos la cosa més natural del món: —Potser una rata s'ha menjat els ous!— Aleshores, a mi, el niu em fa l'efecte d'un llit mig desfet on s'ha viscut una tragèdia.

A la tarda, en Jordi ens ha portat en cotxe fins al Mas d'en Puignau, als afores del Port de La Selva. Un camí un xic abrupte, però força transitable, des del Port, ens hi mena. Quan el Dr. Roviralta el va comprar, deshabitat i tot, el Mas encara s'aguantava. Ara és pura ruïna. Sembla la desferra d'un bombardeig. Un cop hi hem arribat, deixant a l'esquerra la vista de la Tamaritua, el camí, prou planer, ens convida a una llarga passejada. A banda i banda, mates de flors boscanes: estepa, timó, fonoll acabat de brotar, d'un verd tendríssim, que perfuma com mai, mates altes de ginesta... Lluny, damunt la foscó de la muntanya, uns claps enormes d'argelaga subratllen amb el seu groc intens les feixes que altre temps foren vinyes. La fil·loxera va canviar el

paisatge. Penso com devia ser, abans, aquesta contrada, i l'esforç dels homes que la conreaven. Avui és terra, només, de caçadors.

El camí ondula i ens acarà, adés al Pení, adés a les aigües avui grises del Gou, davant la punta última del qual s'endevina la llenca prima que amaga, en aquesta tarda emboirada, Calaprona.

Lluny, amb un cert esforç, arribem a identificar dos o tres masos, els masos del Cap de Creus, guaites voluntaris de les cales.

L'espectacle, però, que ho domina tot, és el de les parets seques de les feixes sense ceps. Serven, record viscut, la seva arquitectura paral·lela. Quines veremes s'hi devien fer! Vaixells estrangers (¿és tradició o llegenda?) venien al Port a carregar les collites. De França, d'Itàlia... ¿De Trieste, també?

Sí, recordo l'ampolla de cristall on guardaven a can Maranges, la casa pairal de la Pilar, la millor garnatxa. Era «l'ampolla del vi de Trieste». La guerra va trencar-la, o algú va endur-se-la.

30 de maig

Pentecosta. Al matí, del llit estant, sento vora la finestra el cant dels rossinyols. Enguany són pocs, però ja no tan febles com quinze dies enrera, quan semblava que assagessin, tímidament, els seus meravellosos trinats. Ara domina la puput. La sentim a totes hores, i la veiem sovint passar damunt de casa, amb el seu vol d'ocell feixuc, ran de teulat.

He fet, com acostumo, el meu passeig fins al Mas de l'Estela. La riera és eixuta. Només, de tant en tant, la romanalla d'un clot d'aigua, però el llit pedregós blan-

queja, assedegat. La ginesta és ben florida i olorosa, a marge i marge del camí.

Quan arribo al Mas, m'assec una estona en el vell tronc renegrit que, procedent del trull d'altres dies, ara fa de bancal.

En sentir la meva arribada, el lladruc del gos tancat en el paller desperta l'esquella de la mula que li fa companyia.

M'embadaleixo, en la soledat, amb la verda i llarga catifa de vinya ben brotada que s'estén al meu davant. A l'esquerra, a la costa del Barber, un groc fosc d'argelaga ofega els ginebrons. A la dreta, mig amagat, el clos de les taronges amargues. Al fons, llunyà, lluminós, tancant la vall, s'endevina, cada dia més aspra, la falda del Coll de Sant Genís.

12 de juny

Aquesta nit passada he tingut un somni curiós. Sovint em recordo dels orígens, pròxims o remots, del que he somniat. Avui potser m'hauria costat una mica més de lligar caps, però, amb paciència, qui sap si ho hauria aconseguit.

La història consistia en l'arribada prematura i inesperada d'un tren a Londres, on em trobava passant uns dies. Hi he pujat, no sé per què, i ha arrencat inesperadament. He pensat com ho faria per tornar al lloc de partida, car la muller i l'equipatge eren encara a l'hotel. Sortosament, la primera aturada del tren no ha trigat gaire. Però, quan anava a baixar del vagó, se m'ha presentat l'interventor amb una nota, «una lliura, quaranta», que devia ser el preu del bitllet, i que calia abonar. Jo no duia a la butxaca sinó unes quantes pesetes. No podia pagar. Li he dit: *Nothing*. I he afegit,

per confirmar-ho: *Nothing at all*. He tret les paraules, sense pensar-m'hi, del vocabulari anglès que deu dormir soterrat al meu subconscient.

El revisor, bon home, m'ha deixat sortir de franc. Em trobava tot sol a l'estació, a la vora d'un riu molt ample, i Londres quedava lluny, molt lluny. Tornar-hi a peu, ni pensar-hi. No m'ha quedat altre remei que despertar-me.

24 de juny

Ahir a la nit, ecos ben sorollosos de la revetlla. D'alguna de les galeries veïnes, els espetecs dels petards i els llargs xiulets dels coets. No van, però, durar gaire. Vàrem poder adormir-nos a l'hora de sempre.

Avui hem tornat, per quatre dies, a La Selva. Quanta flor seca de gerani al jardí! En canvi, hi ha una estesa d'alts esperons blaus. I la vermella buguenvílea cobreix, esplèndida, i en sobreïx, tot un pany de paret. Les dàlies donen les primeres flors.

Amb la darrera claror del dia —claps del sol pàl·lid de ponent sobre la costa del Barber— he fet el meu habitual passeig cap al Mas de l'Estela. Quin nom tan bonic! És, simplement, el d'un dels seus darrers propietaris.

Pel camí no he trobat sinó un home que collia, m'ha dit, herbes per a la seva dona. De la riera, eixuta, marcada, a trossos, pel pòsit blanc que va deixar-hi l'aigua, només en queda un petit bassal en un clot.

Dels cartutxos disparats, d'un plàstic blau o color de xocolata, lluent, al temps de la cacera, se'n troba algun pel camí, però brut i aixafat. Les ginesteres, amb tanta flor marcida o perduda, mig despullades, fan pena. L'estepa i el timó dels marges sembla que s'hagin fos.

Assegut al tronc que em fa de bancal, entre el Mas a la dreta i el corral o pallissa a l'esquerra, un deliciós silenci. Només l'esquellerinc suau de la mula tancada.

Damunt la bola de pedra que corona l'antic colomar, s'hi ha posat uns moments un ocell que va repetint, amb vocals molt estretes, «uep», «uep», sense parar. És petitet, tot just cobreix la bola. I té una cua enlairada. És una cuereta?

La llum del dia es va apagant. I en tornar a casa, sense que cap remor no torbi la pau del capvespre, res no em faria pensar que avui és Sant Joan, si no fos el record que em ve de sobte dels encanteris santjoanencs que em contava la meva mare de quan vivia a Tremp i era tot just una innocent noieta.

26 de juliol

Aquesta nit he somniat que escrivia al meu amic Villangómez. La nostra correspondència ja fa temps que dura, sovint amb llargs intervals de silenci. Ara, em sembla, sóc jo qui li deu carta. I m'he decidit a escriure-li unes ratlles, escasses, però que tanmateix ocupen un gran tros de platja —potser un centenar de metres. Vull dir, doncs, que era una carta escrita damunt la sorra. Una sorra menuda, llisa, dura, pastada i empedreïda per l'aigua del mar. Quatre paraules sobre els llibres que desitjaria publicar i mai no acabo de fer-ho.

Quan, d'un balcó estant, he volgut ensenyar a la Pilar la meva estranya missiva, unes onades fines que morien a la platja amb desigual profunditat, han esborrat gairebé totes les paraules. Només quedava la darrera, «on», sense interrogant.

I aleshores, d'aquest «on», han sorgit en el meu

pensament (car, tot somniant, de vegades es pensa) d'altres preguntes: on? com? quan? què? Me les feia amb curiositat, sense angoixa, i ja no tenien res a veure amb els llibres.

30 de juliol

Aquest matí, finalment, després d'una sèrie d'infuctuosos intents de posar-nos en contacte per telèfon, he pogut convenir una entrevista amb Raimon Panikkar. He anat a casa seva (que és, casualment, la mateixa on va morir el meu amic Jeroni de Moragas), a l'hora convinguda. Les set de la tarda. Un gos impressionant, però mansoi, vora la reixa d'entrada. Panikkar baixa a obrir-me, somrient. Dents blanquíssimes en un rostre d'aram. Va vestit, no m'ho esperava, a la manera índia: una mena de llençol florejat l'embolica fins als peus, calçats amb sandàlies, i una fina brusa blanca, d'amples mànigues, el cobreix del coll a la cintura. M'acull molt cordialment, com si fóssim amics d'ençà de la seva visita a Saint-Sulpice. Visita de la qual —oh sorpresa!— ell no es recorda. Però, entre el que em conta i el que va retenir la Pilar, les coses s'aclareixen.

En esclatar la guerra civil, la família Paniker (aleshores es deien així), com que el pare tenia passaport britànic, perquè l'Índia pertanyia encara a l'Imperi, va poder abandonar Barcelona. Van passar un temps a Alemanya. Després s'installaren a Graulhet, en el departament del Tarn, a uns quants quilòmetres de Saint-Sulpice-la-Pointe, on nosaltres vivíem. De Graulhet a casa era una bona tirada en bicicleta. Panikkar devia arribar cansat.

La fàbrica de productes químics que el seu pare posseïa a Barcelona va ser, naturalment, collectivitzada

l'any 36. Però sembla que el Comitè no acabava de saber-la fer rutllar. I el senyor Paniker, acompanyat de la seva muller, que l'adorava, i no volgué deixar-lo tornar sol, es va decidir, l'any 1938, desafiant els riscos de la guerra, i segurament a petició dels mateixos obrers, a reprendre la direcció de la fàbrica.

Els nois van quedar-se a Graulhet i en Raimon, que devia ser escardalenc i semblava més jove del que en realitat era —tenia vint anys— va ser enviat a casa a demanar-me si jo volia res per a Barcelona. Vet aquí els fets que ell, l'actual professor d'Història de les Religions a la Universitat de Califòrnia, rodamón incansable, m'explica en gran part. Però de la visita a Saint-Sulpice, i és estrany, encara que hagin passat quaranta-quatre anys, no se'n recorda en absolut. «Devia acompanyar-me, en tot cas —diu—, la meva germana.» A casa, no la van veure.

Raimon Panikkar, sacerdot catòlic, incardinat a la diòcesi de Benarès, és alhora indi i català, no pas a mitges, sinó íntegrament l'una i l'altra cosa. Em sembla que aquesta mena de miracle aspira a fer-lo també amb la religió cristiana i l'hinduisme. M'anuncia l'aparició imminent d'un treball seu dintre de la col·lecció «Quaderns de Vida Cristiana». Li dic que l'esperaré amb avidesa.

No sé com, sortim a parlar d'astrologia. Jo me'n declaro escèptic. Em demana quin és el meu signe del Zodíac. Li dic que l'ignoro. Abunda el xarlatanisme, reconeix, en aquest tema. Però hi ha un temps còsmic, afegeix, que no és el dels nostres rellotges i que, d'una manera o altra, ens influeix.

Raimon Panikkar, el doctor Panikkar, està content de ser a Catalunya. Vol posar-se a viure, per molt de temps, en una casa que ha comprat a Tavertet, damunt de Sau, en una altura de les Guillerries. L'està restau-

rant. La volia de la més gran simplicitat, gairebé una cabana d'ermità. Però la seva germana li ha fet veure la necessitat d'algunes instal·lacions elementals que facin còmode l'habitacle. Allà treballarà voltat dels seus llibres.

Abans d'anar-me'n, li ofereixo un exemplar de *Plec de poemes*. L'obre i, sense pensar-s'hi gens, es posa a llegir uns versos. Ho ha fet amb veu alta i clara, meravellósament.

20 d'agost

Ahir a la tarda vàrem fer una passejada en barca. Era una cosa nova, després d'uns quants anys d'haver-nos-en estat. No feia sol, però tampoc vent; el mar, gairebé llis, l'agitava només una mica la proximitat d'algun ràpid fora-borda. Costejàvem. I jo anava reveient les cales on tantes vegades ens havien fet companyia els pescadors amics, amos del rem i de la vela. El roquissar de la costa em semblava aquesta vegada més nu i menys negre, com si el temps l'hagués rovellat i esborrat un xic, robant-li color. La Tamariua, la Cativa, Fornells, el Gorguell, anaven desfilant. En uns penyals arran de l'aigua, centenars de puntets blancs, gavines en repòs, que la trepidació del motor ja no espantava. Abans, només una picada de mans les feia emprendre el vol.

Vam arribar fins al Gou, i tant a l'anada com a la tornada passàrem entre la platja de la Galera i l'illa que té enfront, la que jo en dic «l'Illa negra». A Talabre, desert, vam desembarcar un moment. El mar, com per tot en aquesta costa, des de fa un parell de dies, era sembrat de petites meduses d'un rosa fosc que semblaven amagades entre dues aigües.

Aquest migdia ens ha vingut a veure en Foix. Hem estat un parell d'hores de conversa. Jo li explicava el nostre passeig d'ahir i hem comentat el fistó de brutícia de les platges. «És una brutícia selectiva», deia en Foix. «Sembla que el mar triï quines deixalles han d'anar a cada indret. En una cala, pells de taronja. En una altra, plàstics. A la Galera, per exemple, sempre hi arriben troncs d'arbres. Una vegada vaig haver d'apartar-ne un de ben gros.»

En arribar en aquest punt, les paraules d'en Foix, que fins aleshores les hauríeu cregudes invenció surrealista, m'han semblat reflectir la pura veritat. Perquè un capvespre, ja fa una colla d'anys, quan fosquejava, i l'Illa negra era tan negra i jo sentia que una estranya melangia s'apoderava de mi, «un ginebró / de tronc sagnant i arrel espessa / abandonat i bressolat» venia lentament del mar a terra. Això s'esdevenia, efectivament, a la platja de la Galera, i ho tinc escrit en un poema.

27 de setembre

Hem fet una escapada pel migdia de França. No hem anat més enllà ni més amunt de Cordes, a no gaires quilòmetres d'Albi. Abans d'arribar-hi, hem passat unes hores a Saint-Sulpice-la-Pointe (ara em sembla que se'n diu, simplement, Saint-Sulpice) on vàrem viure prop de tres anys: els de la guerra civil i una mica més. La caseta on habitàvem, al mig del camp, és ara d'una filla dels propietaris que ens la varen llogar. És vídua. Hi viu tota sola. Els pares van morir fa temps. Tothom, o gairebé tothom, per qui preguntem, és mort. Les cases que recordàvem s'aguanten, però, intactes. La nostra també, per bé que l'han disgraciosament

allargassat amb l'afegitó d'un garatge que afecta la façana i una de les ales del teulat. La simetria hi ha perdut. Retrobem, tanmateix, el petit jardí, amb alguns dels seus arbres i les seves flors. I el pou, amb la gran roda de ferro que fa pujar l'aigua.

Hem estat invitats amablement a entrar. La nostra cambra i la de les nenes són allà mateix on eren, cadascuna amb la seva finestra, de porticons gris-blau. A dalt, centrat entre les dues finestres, hi ha la del vell graner. Tots els nostres mobles, però, han desaparegut. ¿On deu haver anat a parar el silló Voltaire, tan confortable, que vaig comprar de tercera o quarta mà, a una mena de drapaire-antiquari de Tolosa?

Quasi tots els nostres coneguts, he dit, són morts. Però hem tingut la sort de retrobar, després de molts anys, el nostre estimat amic, el poeta Armand Guibert, que tot i residir habitualment a París sol passar la temporada d'estiu al seu poble: *Saint-Sulpice-la-Pointe*, en diu encara ell amb cert orgull. Guibert té ara 76 anys i és força carregat d'espatlles. Abans —fa més de quaranta anys!— el vèiem amb pantalons vermells córrer en bicicleta. Ara, més prim, es mou lleuger, mentre parla i camina, com si iniciés un pas de dansa.

Excel·lent traductor de poesia, Guibert ha divulgat darrerament Pessoa i els seus heterònims, com abans havia fet conèixer Senghor, Roy Campbell, García Lorca (del qual va publicar un primer recull en francès l'any 1935), i tants d'altres. Ell em va procurar l'amistat personal de Bosco i d'Amrouche i, sense que ens arribéssim a conèixer, la de Patrice de la Tour du Pin. Quan l'any 36 vàrem ser presentats l'un a l'altre, ell ja coneixia alguns dels meus versos a través de l'Antologia que acabava d'editar en Janés. La seva curiositat poètica, com el seu afany de viatjar pels llocs més exòtics,

estimulat per la seva activitat de professor d'anglès a Tunis, no tenien límits.

Ara, en Guibert, que parla un francès d'allò més literari i parisenc, viu, com sempre, sol. S'ha fet una caseta al carrer de «la Metge». Segons ell, «metge», en llengua d'oc, o en un dels seus múltiples dialectes, que li posen sovint problemes a desxifrar, vol dir alguna cosa de semblant a «fada», car de «metges» n'hi ha de bones i de dolentes. A mi el mot em recorda la «meiga» gallega. ¿Tenen totes dues paraules la mateixa etimologia? És una hipòtesi, no sé si gaire versemblant.

A Guibert el preocupa, i en fa la base d'una enquesta oral, que li ha proporcionat múltiples i discordants respostes, el rètol que va veure a la porta d'un bar o casa de begudes: «*La graula que au se*». També a mi em presenta l'endevinalla. *Graula* em fa pensar de moment en *gralla*. Algú del país, seguint una pista semblant a la seva, li ha suggerit «corb». Gralla i corb ja s'assemblen. Penso, i l'hi recito, en aquell irònic refrany que, en els meus temps de lector a la Facultat de Lletres de Tolosa, vaig trobar, si la memòria no em falla, en una novella de Pedro Antonio de Alarcón: «*El grajo le dijo al cuervo (o al revés) no te acerques que me ensucias*». «Potser sí —diu Guibert—. Però em sembla més probable, com algú m'ha indicat, que *graula* signifiqui *granota*. La granota sí que té set, sí que “au se”. No sembla pas qui ni el corb ni la gralla siguin ocells assedegats.»

Més tard he pensat que, realment, el rètol deu fer referència a la granota. Però no hauríem d'escriure i pronunciar «*graula*» (disíl·lab) sinó «*graülla*» (trisíl·lab), i aleshores el parentiu amb «*grenouille*», i «*granota*», fóra plausible.

He fet, a Saint-Sulpice, la volta de sempre: ens hem acostat al que eren prats a vora casa —i ja no ho són—;

hem revist l'escola catòlica al costat de l'oficial; hem constatat la persistència del parc, esdevingut ara municipal, on per gràciosa concessió del comte que n'era propietari se celebraven les «kermesses» escolars; hem donat una volta a la plaça, que és la d'abans; hem vist, amb el seu triple campanar, només un amb campana (*deux sans cloche, deux-cents cloches*, segons el vell joc de paraules que ens havien ensenyat), la sòbria església de maons, i ens hem abocat, com tantes vegades havíem fet, a la barana del magnífic pont penjat sobre l'Agout. D'esquenes a la resclosa, cara al llunyà horitzó, hem vist córrer un altre cop l'aigua del riu. Amb l'aigua, el temps.

5 d'octubre

Lliurament de la Medalla d'or de la Generalitat a l'escultor Apelles Fenosa. El veig de ben a prop, al Saló de Sant Jordi (un Sant Jordi que ell vol «a peu i sense armes», ha dit amb veu apagada). Han passat molts anys d'ençà de les meves visites a la seva casa de París i al seu vell palau del Vendrell. Ara té vuitanta-tres anys, el seu braç esquerre, potser per l'emoció de l'acte, li tremola amb més força. La vermellor del seu rostre s'ha accentuat encara, i sembla que miri a la gent i la vegi amb dificultat. Es posa un moment les ulleres, i aviat en desisteix, com si li fossin inútils. En acabar l'acte, els que som en el primer rengle lateral de la dreta, anem saludant-lo mentre ell desfila, acompanyat del President Pujol. Quan li allargo la mà, i sembla que no em recordi, és el President qui li diu el meu nom.

A París (quants anys fa?, almenys dotze o catorze), a la seva casa de la «rue Boissonade», tot oferint-me unes lllaminadures que havia portat del Japó, en una

capseta de prima fusta blanca, Fenosa m'ensenyava les fotos de diverses obres seves. Una escultura, que tenia alguna cosa de sirena, em va captivar. Vaig batejar-la instantàniament: Catalunya. És la figura de bronze que algun temps després, en una memorable nit de Sant Joan, vèiem instal·lada, sobre el basament d'una roda de molí, d'esquena al mar no massa llunyà, en un jardí particular de Sant Pere de Ribes. És l'escultura i el moment que evoco en el poema «La pàtria nova». En tot això pensava, mentre Fenosa, rígid i commòs, iniciava lentament, entre la multitud, la seva sortida del Saló de Sant Jordi.

9 d'octubre

He escrit a les golfes de La Selva durant un parell d'hores. Després, a quarts de dues, he emprès el meu passeig fins al Mas de l'Estela. Bon dia: sol i tramuntaneta. Les vinyes del camí són una estesa on es mesclen el verd i el rogenc. Deu fer encara no una setmana que es van acabar les veremes. El raïm ja és als cellers. Als ceps només hi queden, fútil deixalla, quatre cabrots escadussers.

Hi ha pàmpols rosats, altres d'un vermell fosc, d'altres, més pansits, color de teula nova. Mentre camino, no deixen d'escometre'm les mosques embriagues. Arribo al Mas, difícilment, esquitllant-me entre la paret i un triple rengle de filferro espinós. La gossa ja em coneix. No crida.

No he trobat, com gairebé sempre, ningú pel camí. En un revolt, sobtadament, l'ha travessat una espessa volada de pardals.

A la tornada, contra l'aire del nord, he vist, per primera vegada aquest any, menudes, amb un fons d'ales

de vivíssim carmí, dues pampanelles. Després, ran de la meva casa, el llampec de seda d'un espiadimonis.

Avui faig vuitanta-un anys.

12 de novembre

La mort, fa pocs dies, de l'historiador Edward Hallett Carr, m'ha fet agafar novament un llibre seu, *Condiciones de paz*, en la versió de l'Editorial Sud-americana de 1943. L'original anglès era aleshores molt recent (1942). Escrit en plena guerra, moltes de les seves pàgines abans que Rússia fos atacada, i enviat a la impremta quan encara el Japó i els Estats Units no havien entrat en el conflicte, el llibre és en part una crítica de la pau que va seguir la guerra del 14, però principalment, i d'aquí el seu títol, una previsió, més alliçonadora que profètica, del que caldria fer després de la presumida victòria dels aliats.

En aquestes *Conditions of Peace* les consideracions de Carr giren principalment entorn del que faran o haurien de fer Anglaterra i el Estats Units d'Amèrica. Rússia no és gaire presa en consideració. Yalta no s'endevinava en el futur, ni la bomba atòmica. En canvi, quan Carr, en el darrer capítol del llibre, parla de la nova Europa, i preveu la necessitat d'una Autoritat Planificadora Europea, per a la reconstrucció desinteressada dels països devastats, prefigura, diríeu, amb encert, el Pla Marshall.

El que més em va cridar l'atenció quan vaig llegir, fa prop de quaranta anys, el llibre, i que he recordat sempre, és l'esment, inesperat, que l'autor fa de Catalunya, almenys en dos indrets de l'obra. Carr no dubta que som una nació. La posa com exemple al costat de Gal·les i Uzbekistan, però diu: ...«resultaria difícil re-

clamar per a Gal·les, Catalunya i Uzbekistan un dret absolut i inherent a la independència, fins i tot si la majoria dels seus habitants la desitjaven», ja que «aquesta reivindicació per exercir l'autodeterminació hauria de ser considerada en funció d'interessos raonablement interpretats de la Gran Bretanya, Espanya i la Rússia soviètica. La mateixa consideració al que és raonable en l'interès d'altres també és aplicable a unitats que ja frueixen d'una existència independent» (pàg. 91). I més endavant, en el mateix capítol, titulat «La crisi de l'autodeterminació», i sempre adduint el cas d'aquells tres països, Carr apunta de fet l'autonomia com a solució del divorci entre la «nació-cultural» i «l'estat-nació», en un sistema de «lleialtats dividides». Contra l'autodeterminació pura i simple els grans obstacles són, per aquest autor, d'ordre econòmic i militar.

Gal·les, Catalunya i Uzbekistan, singular triangle!

1983

23 de maig

He pujat, un cop més, a l'Horta d'en Cervera, entre alzines i lledoners. Amples roques, lleugerament sobreixides de terra, van ratllant el camí. A les vores, el timó, l'estepa negra i unes miques de ginesta. Aquesta vegada s'hi afegeix una abundosa florida de corretjoles, amb les seves campanetes rosades. Moltes margarides de color morat o viola, vora les blanques, de botó groc, de sempre. En un campet erm, abandonat, les roselles sembla que vulguin esborrar-hi l'herba.

No he arribat ben bé al Mas. Sé que en aquesta hora el trobaria tancat i barrat, sense ningú. M'he arredossat a la paret baixa que limita el darrer tros de vinya, al costat del vell i escanyolit noguer que estreny el tronc, recte i corcat, contra la robusta pedra seca.

D'aquí dalt estant es veu tot el Port i, més enllà dels turons que volten i amaguen la Tamariua, l'alta mar, blava i llisa, que talla l'horitzó.

De tornada m'acompanyava el cant dels rossinyols, però, de tant en tant, la veu d'un altre ocell s'hi barrejava. Eren sis, vuit notes. Semblava que parlés amb «sis» i «nos». La frase acabava, de vegades, amb «sí», d'altres amb «no». L'ocell feia un lleu, a penes perceptible, respir entre síl·laba i síl·laba. No semblava que

volgués jugar, ans infiltrar-vos, greu i maligne, en la soledat, un dubte.

He girat els ulls enrera i he vist encara, retallant-se contra el Mas, el vell noguer malmès. Un llarg forat li buida, com una caverna, de dalt a baix, la branca més gruixuda i l'exposa a l'empenta implacable del temps. Si no fos la paret que l'aguanta, qui sap si ja l'hauria arranat un cop de tramuntana.

22 de juny

Rellegeixo, amb quin plaer!, el diari de viatge del poeta-monjo Matsuo Basho per les senderes d'Oku, en l'excel·lent traducció d'Octavio Paz i Eikichi Hayashiya. Sóc a La Selva, en el silenci de les golfes de casa, amb uns quants llibres a la taula. Uns brancs florits de buguenvíllea tallen el vidre del finestró.

Basho és el gran artífex del haikú. Paz defineix així aquest gènere: «una petita càpsula carregada de poesia capaç de fer saltar la realitat aparent». Disset síl·labes, només, en tres versos (5 + 7 + 5), que en japonès deuen semblar, o ser alhora, un dibuix. «El haikú —diu Paz— no és tan sols poesia escrita o, més exactament, dibuixada —sinó poesia viscuda, experiència poètica recreada. Amb immensa cortesia, Basho no ens ho diu tot: es limita a lliurar-nos uns quants elements, els que basten per encendre una espurna». I, més endavant, en el mateix pròleg, o «advertència», com ell en diu, a la primera edició (1957), car la segona, de 1970, s'enriqueix amb un altre prefaci, Octavio Paz escriu: «En una forma voluntàriament antiheroica, la poesia de Basho ens crida a una aventura important de debò: la de perdre'ns en el quotidià per trobar el meravellós. Viatge immòbil, al terme del qual ens trobem amb nosaltres

mateixos: el meravellós és la nostra veritat humana». I, encara, comentant un dels més famosos haikús del poeta mig peregrí, mig ermità, el prologuista-traductor conclou: «Res de menys "poètic": paraules comunes i un fet insignificant. Basho ens ha donat simples apunts, com si ens assenyalés amb el dit dues o tres realitats inconnexes que, d'alguna manera, tenen un "sentit" que ens toca a nosaltres de descobrir. El lector ha de recrear el poema.»

El haikú i la tannka, sobretot el haikú, influïren en el primer quart de segle, a través de França, alguns poetes de casa nostra. A París, J. M. Junoy llegí els primers haikús (aleshores en deien haikais) i en va escriure a la seva manera. La tannka va arribar més tard i ha fet fortuna abundant entre nosaltres. Ha estat un recurs de molts poetes. És estrany que no se n'hagi publicat encara una antologia. Segons per a qui, Riba també ho creu, i em sembla que s'erren, el haikú és el resultat de la supressió dels dos últims versos (7 + 7) dels cinc que formen la tannka. A mi més aviat em sembla el contrari: que aquests dos versos de la tannka són un afegitó als tres del haikú. No pot ser que el moment privilegiat que és el haikú, «exclamació poètica, calligrafia, pintura i meditació, tot junt» (Paz), sigui el resultat d'una amputació.

En tot cas, la tannka, com a forma estròfica, és més assequible que el haikú. Ja no es tracta de provocar l'espurna i de suscitar-la només amb disset síl·labes. Les trenta-una de la tannka donen més llibertat i més facilitat al poeta. I aleshores pot convertir-se en «epigrama» (com el mateix Carles Riba ho declara repetidament en el seu llibre *Del joc i del foc*) o en pura estrofa apta per a tota mena d'expressió lírica, com en les admirables «suites» de Rosa Leveroni, dins el seu primer recull de poemes. La inclusió en alguna d'aques-

tes *tannkas*, inspirades sens dubte, com a punt de partença, en les primeres de Riba, de mots com «nenúfar», «jade», «lotus», recalca el seu entroncament innegable amb la poesia oriental. Riba, per la seva banda, afirmava en una nota del seu llibre: «...no he intentat en aquests epigrames cap transcripció ni interpretació de temes i figures de la lírica japonesa (...). Si, després de vacillar molt, doncs, denomino *tannkas* els meus epigrames, és pensant en el que estrictament designa el mot exòtic: un àmbit de 31 síl·labes en una determinada i molt avinent distribució.»

Un gran conreador de la *tannka* i del *haikú* ha estat, i és, Salvador Espriu. Ell no tracta, tampoc, d'imitar o interpretar poesia japonesa, ans de seguir fidelment l'estructura d'aquells gèneres, contemplats com a simples formes estròfiques. No recordo que Espriu hagi donat a cap dels seus poemes, seguint l'exemple de Riba, el nom de *tannka*, ni tampoc el de *haikú*. Però una lectura de la seva obra lírica ens en fa descobrir a dotzenes, i fins i tot hi trobaríem alguna *shedoka* (38 versos: 5 + 7 + 7 + 5 + 7 + 7), gènere avui, sembla, i de fa temps, més aviat rar en la poesia del Japó. Per exemple en el fragment XXXVII de *Setmana Santa*, aquella estrofa entre cometes que comença: *Quins dits mourien / el gran pes de la llosa / ...*, és una bella mostra de *shedoka*.

L'originalitat de Salvador Espriu respecte d'aquestes formes japoneses consisteix no solament en la impecabilitat amb què les ha emprades, prescindint de tota possible subtileza oriental, sinó també en el fet que per primera vegada, em sembla, almenys a casa nostra, se n'hagi servit com a element constructiu d'un poema més llarg. I ha lligat una sèrie de *haikús* per fer-ne poemes únics («Armari», «Cirís», «Per al llibre de salms d'aquests vells cecs», per exemple) i un seguit de

tannkas en una ben unitària composició, com en el cas de «Vidre d'escuma».

Això contrasta amb les tímides, per bé que de vegades ben inspirades, temptatives dels introductors dels haikús dels anys 20 a Catalunya. Recordo aquell preciós llibret, *Amour et Paysage* que Junoy editava, o ho feia veure, simultàniament a París i a Barcelona, precisament l'any 1920. Conté tota una col·lecció de poemes, sovint de tres versos, la majoria en francès, alguns en català, inspirats tots ells, de segur, en alguna antologia de poesia japonesa, la moda d'aleshores. La mètrica de les 17 síl·labes del haikú no hi és gaire respectada. Potser gens. Però hi ha ecos ben afortunats de poesia oriental: «solitària en el capvespre s'esfulla una rosa / una llàgrima s'iritza / trista rosada».

O bé: «nit de lluna / estesa per la mar salada / escata de sirena».

Un any després, Salvat-Papasseit, una mica enlluernat per Junoy, també japonitzava amb unes «Vibracions» que figuren a *L'irradiador del port i les gaviñes*: «Aquesta flor / del teu pit al meu llavi / flor en el llibre».

O, encara: «Volves de zèfir / sonorants ones verdes: / la Primavera».

O aquest altre: «Dins de la nit / alegria en la casa. / Tot és la por.»

Salvat té en compte l'accent d'intensitat en algun d'aquests versos, i per això podem considerar les tres «Vibracions» transcrites fidels a la forma de les 17 síl·labes en tres versos del haikú.

S'ha fet tard mentre escrivia. L'ombra entra a les golfes. Em cal encendre el llum. Al jardí canten o cri-den, sembla que parlin, uns ocells burletes. I se m'acut d'escriure a la glòria de Basho, el peregrí poeta del XVII, jo també un haikú:

*Llum a les golfes.
A fora, l'ocellada.
Però hi ha el vidre.*

Les disset síl·labes hi són. En tres versos: 5 + 7 + 5.
Cal només, d'això ja no n'estic segur, que hi salti l'es-
purna.

D'AQUESTA EDICIÓ
DE
EL TEMPS QUE FUIG
DE
TOMÀS GARCÉS

SE N'HA FET UNA TIRADA
DE MIL CINC-CENTS
VINT-I-SIS EXEMPLARS
REPARTITS DE LA MANERA SEGÜENT:

Mil cinc-cents exemplars
en paper verjurat
destinats a la venda

Vint-i-sis exemplars
xifrats amb les lletres de l'alfabet
en aquest mateix paper
destinats als autors d'aquesta edició

Aquest llibre fou acabat d'estampar
en els tallers d'Hurope, S. A.,
a la ciutat de Barcelona,
el 9 d'octubre de 1984,
dia en què el poeta
complí vuitanta-tres
anys.

Aquest llibre fou arxivat i catalogat
en els tallers d'història, S. A.
a la ciutat de Barcelona,
el 9 d'octubre de 1984,
dia en què es posà
com a data d'arxivament
i catalogat.

G 84-8°
3422

Biblioteca de Catalunya

G 84 - 8-3422

BIBLIOTECA DE CATALUNYA

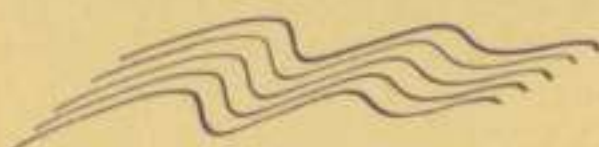

1000031166

Reg. 678.238

Sig. 849.9-94

"19"

COL·LECCIÓ ELS LLIBRES DE GLAUCOS

4. Heinrich Heine
NITS FLORENTINES
5. Marià Manent
L'AROMA D'ARÇ
6. Joseph Conrad
TIFÓ
7. Antoni Tàpies
LA REALITAT COM A ART
8. Albert Cohen
EL LLIBRE DE LA MARE
9. Marià Manent
EL GRAN VENT I LES HEURES
10. Miquel Alzueta
L'ETERNA CONVERSA
11. Marguerite Yourcenar
ANNA, SOROR...
12. F. M. Dostoievski
EL PETIT HEROI
13. Jaume Sobrequés i Callicó
FULLS CULTURALS D'UN DIETARI
POLÍTIC
14. Josep Romen i Figueras
SOBRE MARAGALL, FOIX I ALTRES
POETES
15. T. S. Eliot
QUATRE QUARTETS
16. Patricia Highsmith
PETITS CONTES MISÒGINS
17. Henry James
L'ÚLTIM DELS VALERI
18. Tomàs Garcés
EL TEMPS QUE FUIG
19. Josep-Maria Puigjaner
VISIONS DEL NAVEGANT

